

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Barbora Langmajerová

**Úhrnná plodnost a rodinná politika:
severský a postsocialistický model**

Diplomová práce

Praha 2014

Autor práce: **Barbora Langmajerová**

Vedoucí práce: **Mgr. Tereza Hořejšová, PhD.**

Rok obhajoby: 2014

Bibliografický záznam

LANGMAJEROVÁ, Barbora. *Úhrnná plodnost a rodinná politika: severský a postsocialistický model*. Praha, 2014. 101 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra západoevropských studií. Vedoucí diplomové práce Mgr. Tereza Hořejšová, PhD.

Abstrakt

Cílem této práce je nalezení vztahu mezi úhrnnou plodností a rodinnou politikou ve střední Evropě, která zažila v 90. letech mimořádný propad porodnosti, a v severní Evropě, jež se vyznačuje stabilně vysokou mírou plodnosti. Kombinací kvalitativních a kvantitativních metod se tato práce pokusí definovat stávající modely rodinné politiky a nalézt příklady politických opatření, které skutečně motivují mladé lidi k založení rodiny, což se přímo projevuje na demografických datech. Práce si zároveň klade otázku, zdali je případný funkční model rodinné politiky možné přenést také do jiných regionů. Výzkum se zaměří na dvě čtveřice států, které v posledních několika desetiletích prošly podobným vývojem: Česko, Slovensko, Polsko a Maďarsko si s sebou stále nesou dědictví socialismu, zatímco Dánsko, Norsko, Švédsko a Finsko se snažilo o nalezení střední cesty mezi tržní ekonomikou a silným sociálním státem. Oba regiony zároveň na počátku 90. let musely restrukturalizovat svou ekonomiku a transformovat fungování státu. Tento vývoj pomáhal formovat dnešní představy o státní podpoře rodinám, dostupnosti předškolní péče o děti nebo flexibilitě pracovního trhu, jež jsou klíčové při formulaci rodinné politiky.

Abstract

The main aim of this Master's thesis is to define the relationship between fertility rates and family policy in Central Europe, that experienced steep decline in fertility during the 1990s, and in Northern Europe, known for its stable and relatively high fertility. Using a combination of qualitative and quantitative methods, current models of family policy are defined and examples of policy measures that motivate people to

start a family are found. The thesis also wants answer the question whether it is possible to implement a successful model of family policy in another region. The research focuses on two groups of countries, which went through similar development over the last decades: Czech Republic, Slovakia, Poland and Hungary that share a similar socialist experience, while Denmark, Norway, Sweden and Finland attempted to find the third way between market economy and strong welfare state. Both regions also had to restructure their economy and reform their welfare states in the beginning of the 1990s. This development influenced today's beliefs about family support, childcare services or flexibility of the labour market, crucial in formulations of national family policy.

Klíčová slova

Úhrnná plodnost, rodinná politika, demografie, Evropa, severní Evropa, Skandinávie, střední Evropa, postsocialistické země

Keywords

fertility, family policy, demography, Europe, Nordic countries, Central Europe, post-socialist countries

Rozsah práce: 171 935 znaků (včetně mezer)

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 31.7.2014

Barbora Langmajerová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí práce Mgr. Tereze Hořejšové, PhD. za podporu a rady při zpracování práce. Zároveň bych chtěla poděkovat RNDr. Radku Hendrychovi za pomoc s analýzou panelových dat, která by se bez jeho odborné konzultace nemohla stát součástí této práce.

TEZE DIPLOMOVÉ PRÁCE

Jméno:

Barbora Langmajerová

E-mail:

la.bar@seznam.cz

Semestr:

Letní

Akademický rok:

2012/2013

Název práce:

Severský vs. postsocialistický model rodinné politiky

Předpokládaný termín ukončení (semestr, školní rok):

LS 2013/2014

Vedoucí diplomového semináře:

prof. PhDr. Lenka Ravná, CSc.

Vedoucí práce:

Mgr. Tereza Hořejšová, PhD.

V čem se oproti původnímu zadání změnil cíl práce?

Původně zamýšlená komparace české a švédské rodinné politiky by z akademického hlediska nebyla příliš nová a mohla by vést k popisnému výčtu sociálních opatření a způsobů podpory rodiny ve vybraných zemích, tak jak je můžeme nalézt v jiných akademických textech k tomuto tématu. Práce se tak bude raději soustředit na multidisciplinární srovnání existujícího severského a postsocialistického modelu rodinné politiky s cílem osvětlit hlavní argumenty a pilíře obou modelů, stejně jako jejich důsledky (vliv na porodnost nebo pozici ženy na pracovním trhu). Práce se tak pokusí osvětlit fungování obou modelů z historické, ekonomické a demografické perspektivy.

Jaké změny nastaly v časovém, teritoriálním a věcném vymezení tématu?

Změna nastala zejména v teritoriálním a věcném vymezení tématu. Severský model bude hledat společné rysy rodinné politiky v Dánsku, Švédsku, Norsku, Finsku a na Islandu, postsocialistický model se bude soustředit na středoevropské země - Českou republiku, Slovensko, Polsko a Maďarsko. Místo prostého srovnání rodinné politiky dvou států se tak práce bude zabývat především obecnější charakteristikou a fungováním obou modelů.

Jak se proměnila struktura práce (vyjádřete stručným obsahem)?

1) Teoretický úvod představí kromě druhé demografické revoluce (Lesthaeghe, 2010; Van de Kaa, 2002) a "nejnižší nízké porodnosti" (Kohler, Billari a Ortega, 2002; Lutz et al., 2006) také ekonomické vysvětlení demografické revoluce (Becker, 1960; Easterlin, 1966). Práce zároveň zahrne historický a politický exkurz věnovaný oběma regionům, osvětlující rozdílné vnímání rodiny a jejího plánování.

2) V empirické části budou představena kvantitativní data ilustrující rozdílný vývoj obou regionů (např. úhrnná plodnost, průměrný věk matek, užívání antikoncepce, atd.) stejně jako kvalitativní charakteristiky rodinné politiky a jejich hlavních argumentů, zejména rozpor mezi státní podporou porodnosti a zásahem státu do osobního života svých občanů.

3) V diskuzi bude empirický výzkum uveden do souvislosti s dostupnou teorií a budou formulovány základní rozdíly mezi oběma modely, jejich postupný vývoj a případná možnost kombinace těchto systémů. Práce se bude snažit nalézt empirickou podporu pro teoretický vztah mezi rodinnou politikou a porodností.

Jakým vývojem prošla metodologická koncepce práce?

Byla rozšířena teoretická základna práce, která bude vyžadovat rozsáhlejší využití kvalitativních metod, které budou hrát svou roli také při analýze konkrétních opatření rodinné politiky ve vybraných zemích. Kvantitativní data budou využita převážně jako

ilustrace demografického vývoje obou regionů.

Které nové prameny a sekundární literatura byly zpracovány a jak tato skutečnost ovlivnila celek práce?

Prozatím byla zpracována především literatura týkající se předešlého výzkumu, která také ovlivnila rozšíření záměru práce. Komparaci rodinných politik a porodnosti v severských zemích se věnoval například Rønsen a Skrede (2008) nebo Tsuya (2002), srovnání evropských rodinných politik nabízí například Boye (2011), vývoj rodinné politiky v industrializovaných zemích analyzuje například Gauthier (2002). Tyto a podobné práce umožní zkoumat rodinnou politiku ve vybraných zemích v širším kontextu, nikoli pouze ze statistického, ekonomického nebo historického úhlu pohledu. Na českém akademickém poli se srovnání rodinné politiky České republiky a Švédska věnovaly mj. diplomové práce Aleny Petrusové (2012, VŠE) a Lucie Vaculíkové (2006, MUNI), obě se zabývaly především konkrétním ukazatelům finanční či daňové podpory rodiny, včetně státních opatření týkajících se péče o dítě, práce nicméně nezahrnovaly hlubší srovnání modelů, v nichž obě země fungují. V tomto by tedy má práce měla rozšířit již existující výzkum.

Charakterizujte základní proměny práce v době od zadání projektu do odevzdání tezí a pokuste se vyhodnotit, jaký pokrok na práci jste během semestru zaznamenali (v bodech):
Základní pokrok byl zaznamenán zejména v nové definici tématu, sběru dat, literatury a seznámení se s předchozím výzkumem. Během semestru jsem zaznamenala pokrok zejména v porozumění teoretickým základům týkajících se demografických trendů a jejich vazeb na ekonomické a politické změny.

Podpis studenta a datum:

Barbora Langmajerová 27.6.2013

Schváleno:	Datum	Podpis
Vedoucí práce	27.6.2013	<i>[Podpis]</i>
Vedoucí diplomového semináře		<i>[Podpis]</i>

Obsah

Úvod	1
Analýza literatury	5
1. Teoretický rámec	7
2. Porodnost a rodinná politika v severní Evropě.....	19
2.1. Úhrnná plodnost a související ukazatele	19
2.2. Rozvoj sociálního státu a genderová rovnoprávnost.....	21
2.3. Fungování pracovního trhu	25
2.4. Rodičovská dovolená a péče o dítě	28
2.5. Proměny rodinné politiky od 90. let.....	32
2.6. Závěrečné poznámky a shrnutí.....	35
3. Porodnost a rodinná politika ve střední Evropě.....	37
3.1. Úhrnná plodnost a související ukazatele	37
3.2. Rozvoj sociálního státu a genderová rovnoprávnost.....	43
3.3. Fungování pracovního trhu	48
3.4. Rodičovská dovolená a péče o dítě	51
3.5. Proměny rodinné politiky od 90. let.....	53
3.6. Závěrečné poznámky a shrnutí.....	55
4. Kvalitativní komparace	59
4.1. Rozvoj sociálního státu a genderová rovnoprávnost.....	62
4.2. Fungování pracovního trhu	64
4.3. Rodičovská dovolená a služby péče o dítě.....	67
4.4. Proměny rodinné politiky od 90. let.....	71
4.5. Závěrečné poznámky.....	72
5. Kvantitativní komparace	74
Závěr	83
Summary	87
Použitá literatura	88
Primární zdroje.....	88
Sekundární literatura	88
Internetové odkazy.....	94
Seznam příloh	96
Přílohy	97

Úvod

Struktura evropská populace prochází v současné době zásadní proměnou, která je dána mimořádně nízkou porodností a stárnutím silných generací, jež se na Západě rodily v poválečných letech a na Východě v krátkých obdobích často vymezených intenzivní pronatalistickou politikou. Tyto populační změny nesledují pouze demografové, ale také národní vlády, které by na novou strukturu obyvatelstva měly reagovat patřičnými reformami. Stárnoucí Evropě přitom chybí silné mladé generace, které by financovaly rozsáhlý sociální systém, na nějž jsou Evropané zvyklí, a také by svým mladým inovativním myšlením přispívaly k zachování konkurenceschopnosti evropské ekonomiky. Není proto divu, že jednou z hlavních otázek, kterou se politici i sociální vědci snaží zodpovědět, jsou možné způsoby podpory porodnosti, jež by v Evropanech nutně nevzbuzovaly dojem, že jim stát zasahuje do ložnice.

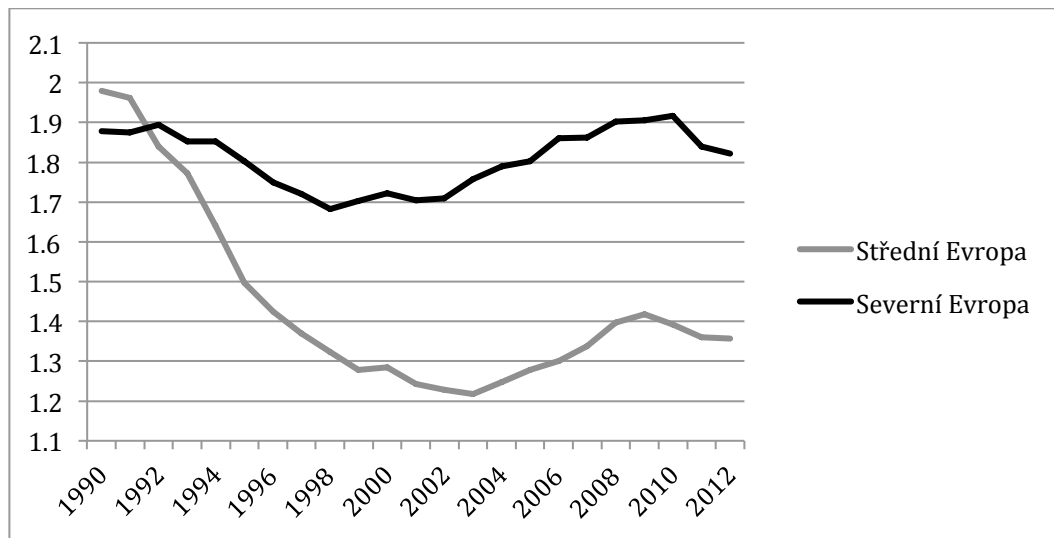
Cílem této diplomové práce je nalezení vztahu mezi nízkou porodností, jejíž míra se dlouhodobě pohybuje pod hranicí reprodukce, a systémy rodinné politiky ve vybraných regionech: střední Evropě (reprezentované Českou republikou, Slovenskem, Polskem a Maďarskem) a severských zemích (Dánsku, Norsku, Švédsku a Finsku). Ze stylistických důvodů budu pro první skupinu používat označení „středoevropské“ či „postkomunistické“ státy, ač se oba pojmy mohou v jiném kontextu vztahovat k většímu počtu zemí. Ze stejného důvodu budu volně zaměňovat pojmy „severský“ či „skandinávský“, ač by první pojem mohl zahrnovat také Island a další oblasti severní Evropy, přičemž Skandinávie v geografickém smyslu označuje pouze Norsko a Švédsko, ke kterým je často kvůli kulturní a jazykové spřízněnosti přiřazováno Dánsko.

Tato práce vychází z hypotézy, že dobře nastavená rodinná politika pozitivně ovlivňuje porodnost v dané zemi a tedy, že se úspěšná politická opatření přímo projeví na naměřené úhrnné míře plodnosti. K ověření této hypotézy je tedy nezbytné zkoumat kvalitativní i kvantitativní změny rodinné politiky, která se může lišit nejen svým ideologickým přístupem k fungování rodiny, ale také výší státní podpory. Úkolem mého výzkumu je nalézt odpověď na otázku, zdali existuje ve zkoumaných zemích funkční model rodinné politiky, který reálně motivuje mladé lidi k zakládání rodiny, což se přímo projevuje na zvýšení porodnosti. A pokud je skutečně možné takový model nalézt a definovat, lze ho také úspěšně přenést do ostatních států?

Úkolem této práce není podrobný popis prorodinných opatření v každé zemi, nýbrž snaha o nalezení společných rysů a ideologických základů rodinné politiky ve dvou odlišných regionech: ve státech střední Evropy, jejichž rodinná politika musela nezbytně navazovat na systém zakonzervovaný čtyřiceti lety socialismu, a v severských zemích, které v posledních několika desetiletích budovaly funkční a štědrý sociální systém s důrazem na genderovou rovnoprávnost.

Postkomunistické země jsou reprezentovány státy Visegrádské skupiny, kde sice nefunguje natolik silná regionální spolupráce jako ve Skandinávii, tyto země nicméně spojuje dlouhá společná historie a dědictví politických a společenských systémů, které nelze opomíjet ani po společném vstupu těchto států do Evropské unie. Podobně provázané jsou i státy severní Evropy, které pojí historie společných států a unií a i dnes zde existuje úzká regionální spolupráce. V tomto ohledu by měl do této skupiny zkoumaných států spadat také Island, který jsem se ovšem z důvodu omezeného rozsahu této práce a specifického charakteru nevelké islandské společnosti rozhodla z komparace vynechat.

Vybrané dva modely budou srovnávány kombinací kvalitativních a kvantitativních metod. Kvalitativní výzkum se zaměří na historické, politické a ekonomické předpoklady stávajících režimů, což povede k teoretickému objasnění rozdílů ve fungování rodinné politiky v obou regionech. Je zřejmé, že si každý stát udržuje svá specifika a prorodinná opatření nejsou uniformní ani u sousedících zemí. Vybrané skupiny států si nicméně prošly přinejmenším v druhé polovině minulého století podobným vývojem, který pomáhal formovat jejich nahlížení na otázky státní podpory rodinám, dostupnosti veřejných služeb péče o děti v předškolním věku, nebo na flexibilitu pracovního trhu, umožňující snazší kombinaci pracovního a rodinného života. Toto rozdílné směřování bude představeno v souvislosti se změnami úhrnné míry plodnosti, která ve střední Evropě od začátku 90. let výrazně klesla, zatímco ve Skandinávii se stabilně pohybuje nad evropským průměrem, ačkoli stále nedosahuje hranice reprodukce, již demografové stanovili na 2,1 dítěte na ženu (viz graf č.1).

Graf č.1: Míra úhrnné plodnosti, vypočtená jako průměr pro země v daných regionech.¹

Nízká porodnost není izolovaným problémem, na který státní správa naráží pouze kvůli výdajům na rodičovskou dovolenou nebo změnám počtu míst v mateřských školách. Úhrnná plodnost dlouhodobě ovlivňuje věkové rozložení populace s tím, jak silné ročníky postupně stárnou a do produktivního věku dospívá stále menší počet lidí. Změna poměru mezi pracujícími a ekonomicky neproduktivní populací se nutně projevuje na udržitelnosti sociálního a penzijního systému, který patří k jedním ze základních pilířů Evropy tak, jak ji známe dnes. Stárnoucí Evropa má navíc pádné obavy z nízké konkurenceschopnosti a nedostatku inovací, které přímo souvisí s počtem mladých lidí na pracovním trhu. Nežijeme již v době, kdy by stát mohl zavádět opatření, která by občany výslovně nabádala k větší reprodukci, a dnešní formulace prorodinných opatření jsou v tomto ohledu opatrnější. V každém případě se vlády mohou pokoušet vytvářet v zemi takové prostředí, které lidem umožní dosáhnout své ideální velikosti rodiny, aniž by to s sebou neslo zhoršení životní úrovně nebo menší pracovní příležitosti pro oba rodiče.

Posouzení, zda je stabilně vysoká plodnost na severu Evropy daná právě rodinnou politikou, se nebude opírat pouze o kvalitativní výzkum, ale také o kvantitativní analýzu panelových dat. Ta nám ukazuje, nakolik je úhrnná plodnost ovlivňována dalšími proměnnými, jako jsou například změny v přístupu k instituci rodiny (jež nám naznačují národní data pro míru sňatečnosti), zlepšení zdravotní péče

¹ Zdroj dat: „Total fertility rate“, Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdde220> (staženo, 29.7.2014).

(která se mimo jiné projevuje snížením dětské úmrtnosti), ekonomický vývoj v zemi (ilustrovaný změnou průměrných mezd) nebo právě rodinná politika v podobě rodičovské podpory a dostupnosti předškolní péče o děti. Tento kvantitativní výzkum nám ukazuje, že přes rozdíly mezi jednotlivými zeměmi můžeme zřetelně rozlišit středoevropský a severoevropský model reprodukčního chování. A ačkoli existuje nespočet ukazatelů, které není možné kvantifikovat, nebo pro ně máme jen omezená data (např. pro ideologické změny v přístupu k rodině ve střední Evropě v průběhu 90. let), s pomocí kvantitativních metod můžeme snáze odhadnout, které aspekty jsou při zkoumání porodnosti relevantní, a které nikoli. Při hledání vhodného ekonometrického modelu se tak například ukázalo, že na úhrnnou plodnost v České republice neměla v posledních dvaceti letech vliv změna hrubého domácího produktu nebo imigrace, zanedbatelný vliv pak měl například rostoucí věk matek při narození dítěte nebo vyšší předpokládaná délka života. Jelikož tato práce zahrnuje kvantitativní metody a demografické teorie, součástí úvodu je také krátký exkurz do základních demografických pojmů tak, jak byly využívány na příslušných kurzech na univerzitě ve švédském Lundu, kde jsem se výzkumu porodnosti již věnovala.

Tato diplomová práce se snaží o multidisciplinární pohled na problematiku nízké porodnosti, na kterou by se dříve či později měla obrátit pozornost takřka všech evropských vlád. Ve snaze o komplexnější přístup k této problematice se tak tato práce pohybuje na pomezí několika oborů, ať už jde o teritoriální studia, demografii, sociologii nebo ekonomii. To ovšem znamená, že tuto práci nelze vnímat prizmatem pouze jediného z těchto vědeckých oborů a jedná se tak spíše o návrh, jak s využitím nejrůznějších pohledů řešit současné výzvy a problémy.

Kombinace kvalitativního a kvantitativního přístupu bude pak využita v závěrečné komparaci obou modelů a jejich případné přenositelnosti do dalších zemí. Je zřejmé, že se při zkoumání populačního vývoje neobejdeme bez kvantitativní analýzy dostupných demografických dat, nicméně není možné opominout ani další faktory a zdroje, které nelze zahrnout do zjednodušeného ekonometrického modelu. Domnívám se, že zahrnutí kvantitativních i kvalitativních dat je nezbytné nejen v tomto výzkumu, ale také při vytváření návrhů na vhodná opatření pro podporu rodiny a zlepšení pozice mladých rodičů na pracovním trhu. Tato práce by měla ukázat, zda existují společná témata a problémy, na něž by se evropští zákonodárci při reformách rodinné politiky měli zaměřit, a zda je možné úspěšně převzít jiný model rodinné politiky tak, jak funguje v zahraničí.

Tato práce by nepředstavuje zevrubnou analýzu jednotlivých národních politik a legislativních opatření, což by vzhledem k šíři tématu a omezenému rozsahu práce ani nebylo možné. Přes zasazení vývoje modelů rodinné politiky do dějinného kontextu se nejedná o historickou studii a práce zmíní pouze několik klíčových okamžiků relevantních pro pochopení současné situace. Rysy severských a (post-) socialistických režimů budou analyzovány pokud možno v obecné rovině, s upozorněním na výjimky či největší rozdíly mezi státy. Součástí komparace je i vliv Evropské unie, která postupně pohltila všechny zkoumané státy kromě Norska, nicméně se nejedná o hlavní téma této práce; zhodnocení pozice těchto zemí v rámci EU a jejich schopnost implementovat evropskou legislativu a reagovat na kritiku a doporučení evropských institucí by vydalo na zvláštní studii. Práce se tedy bude soustředit převážně na vystižení hlavních pilířů a trendů rodinné politiky ve vybraných regionech po roce 1990. Při zkoumání kvantitativních dat byla většina relevantních údajů přístupná od začátku 90. let do roku 2012, samotná analýza panelových dat nicméně kvůli dostupnosti statistických údajů zahrnuje období pouze mezi lety 1990–2009. Toto časové omezení nicméně nelimituje provedení celkového komparativního výzkumu, neboť i většina dostupných akademických článků a mezinárodních studií pracuje s daty z podobného období, tudíž pak můžeme snáze srovnávat výsledky kvalitativního a kvantitativního výzkumu.

Analýza literatury

Tato diplomová práce se soustředí na komparaci porodnosti a rodinné politiky dvou regionů, které tímto způsobem dosud nikdo nesrovnával. V českém jazyce dosud nevyšla žádná odpovídající komparativní studie, která by nahlížela na fungování rodinné politiky v rámci celých regionů, nikoli jednotlivých států a jejich konkrétních vládních opatření. Většina publikovaných akademických článků a knih se soustředí pouze na jednotlivé země či naopak srovnání v širší rovině, jako například Olivier Thévenon se svou vlivnou komparativní analýzou států OECD.² Severské státy bývají často zkoumány jako celek a jejich vývoj bývá popisován v kontextu celého regionu, zde patří ke klíčovým zdrojům práce Gunnara Anderssona,³ Anne

---

² Olivier Thévenon, „Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis“, *Population and Development Review*, vol. 37, no. 1 (2011), s. 57-87.

³ Gunnar Andersson et al. 2008, „Cohort Fertility Patterns in the Nordic Countries“, *Stockholm Research Reports in Demography*, vol. 2 (2008): s. 2–54.

Lise Ellingsæter⁴ či Guðný Björk Eydal a Tine Rostgaard.⁵ I zde nicméně autoři často nahlíží na problematiku rodinné politiky prizmatem svého státu a zejména v případě Finska a Norska bylo nezbytné využít články, které se věnují přímo těmto zemím: v případě Finska to jsou například práce Heikkiho Hiilama,⁶ pro Norsko zas Ronalda R. Rindfusse.⁷ Při zkoumání středoevropských států jsem nenarazila na žádnou práci, která by se věnovala demografickému vývoji států Visegrádské skupiny. V tomto ohledu jsou důležité práce Tomáše Sobotky, který se věnuje změnám porodnosti v post-komunistických zemích.⁸ Další články se většinou věnují vybraným zemím, především České republice (např. Petr Pakosta⁹ či Ladislav Rabušic¹⁰), Polsku (Irena Kotowska,¹¹ Sławomir Kurek¹² či Steven Saxonberg a Dorota Szelewa¹³), v menší míře také Slovensku (Robert S. Chase)¹⁴ a Maďarsku (Marta Korintus¹⁵ či Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás¹⁶).

V českém jazyce dosud k tomuto tématu nevyšla žádná vlivná studie, dílčí problémy rodinné politiky a demografického vývoje se nicméně staly námětem několika diplomových prací. Veronika Wolfová z IES FSV UK tak například využívala kvantitativní analýzy evropských sociálních modelů, rodinné politice či

---

⁴ Anne Lise Ellingsæter, "Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?" *Community, Work & Family*, vol. 12, no. 1 (2009), s. 1-19.

⁵ Guðný Björk Eydal a Tine Rostgaard, „Gender Equality Revisited – Changes in Nordic Childcare Policies in the 2000s“, *Policy & Administration*, vol. 45, no. 2 (2011): s. 161-179.

⁶ Heikki Hiilamo, „Changing Family Policy in Sweden and Finland during the 1990s“, *Social Policy & Administration*, vol. 38, no.1 (2004): s. 21–40.

⁷ Ronald R. Rindfuss et al., „Child-Care Availability and Fertility in Norway“, *Population Development Review*, vol. 36, no. 4 (2010): s. 725–748.

⁸ Tomáš Sobotka, „Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery“, *Historical Social Research*, vol. 36, no. 2 (2011): s. 246–296. Tomáš Sobotka, *Ten years of rapid fertility changes in European post-communist countries: evidence and interpretation. Working paper* (2001: University of Groningen, Groningen), 95 s.

⁹ Petr Pakosta, „Proč chceme děti – hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice“, *Sociologický časopis*, vol. 45, no. 5 (2009): s. 899 – 934.

¹⁰ Ladislav Rabušic, „Value Change and Demographic Behaviour in the Czech Republic“, *Czech Sociological Review*, vol. 9, no. 1 (2001): s. 99–122.

¹¹ Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ *Demographic Research*, vol. 19, no. 22 (2008): s. 795–853.

¹² Sławomir Kurek, „Population changes in Poland: A second demographic transition view“, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol. 19 (2011): s. 389–396.

¹³ Steven Saxonberg a Dorota Szelewa, „The Continuing Legacy of the Communist Legacy? The development of family policies in Poland and the Czech Republic“, *Social Politics*, vol. 14, no. 3 (2007): s. 351–379.

¹⁴ Robert S. Chase, „Household fertility responses following communism: Transition in the Czech Republic and Slovakia“, *Journal of Population Economics*, vol. 16 (2003): s. 579–595.

¹⁵ Marta Korintus, „Úkoly a budoucnost služeb péče o děti v Maďarsku“, *Demografie* 2009, vol. 51, no. 4 (2009): s. 266–273.

¹⁶ Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás, „Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations“, *Demographic Research*, vol. 19, no. 18 (2008): s. 559 –664.

participaci žen na trhu práce se ovšem věnovala pouze okrajově.¹⁷ Markéta Curevová se ve své diplomové práci obhájené na Vysoké škole ekonomické zabývala skandinávským modelem sociálního státu, přičemž v této práci jsou i detailně popsána konkrétní opatření jednotlivých států v oblasti rodinné politiky, chybí zde ale zase obecnější pohled na celou problematiku a postavení severských zemí v evropském či světovém kontextu.¹⁸ Markéta Šubrtová z ISS FSV UK ve své bakalářské práci srovnává rodinnou podporu v České republice a Norsku, opět se ale jedná spíše o srovnání výše jednotlivých státních příspěvků spíše než samotných systémů rodinné politiky.¹⁹ Všechny klíčové aspekty švédské rodinné politiky a s ní spojených teoretických přístupů zahrnuje do své bakalářské práce Lucie Wdowyczynová z IES FSV UK, analýza je ovšem omezena pouze na jednu zemi a neobsahuje komparativní rovinu. Domnívám se tedy, že tato práce nabízí vyvážený mix všech těchto přístupů, což spolu se soustředěním na obecnější trendy umožňuje využít tento výzkum jako dobrý výchozí bod pro hlubší analýzu vybraných regionů.

1. Teoretický rámec

V současné době demografové v rozvinutých zemích sledují pokles porodnosti, jaký nemá v dějinách obdoby. Teorie snažící se vysvětlit současný pokles porodnosti by se daly zjednodušeně rozdělit na biologické, ekonomické a sociologické podle příčin, na něž se primárně zaměřují. Z biologického hlediska nemůže dlouhodobě přežít populace, která nemá potřebu se reprodukovat: z tohoto pohledu by velikost rodiny měla předurčovat lidská touha plodit děti, přičemž počet dětí závisí na představě o ideální velikosti rodiny a naději dítěte na dožití. Nicméně je nutné podotknout, že v současné době je v rozvinutých zemích kvůli rozmachu moderní antikoncepce narušená vazba mezi sexuálním pudem a reprodukcí a vývoj lidské populace dnes již nesleduje pouze přírodní zákony.²⁰

Ekonomické teorie fertility se soustředí na racionální volbu rodičů, kteří v současné době před početím zvažují své osobní preference a vynaložené náklady.

---

¹⁷ Veronika Wolfová, *Evropské sociální modely* (Praha 2011). Bakalářská práce. Institut ekonomických studií, FSV UK, 54 s.

¹⁸ Markéta Curevová, *Skandinávský model sociálního státu* (Praha 2011). Diplomová práce, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, 105 s.

¹⁹ Markéta Šubrtová, *Státní finanční podpora rodin s dětmi v České republice a v Norsku* (Praha 2012). Bakalářská práce, ISS FSV UK.

²⁰ Petr Pakosta, „Proč chceme děti – hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice“ ... s. 899 – 934.

Podle Beckera by tak jednotlivci posuzovali rozdíl mezi vlastní produktivitou na pracovním trhu a produktivitou v domácnosti – pokud jsou výhody plynoucí z placeného zaměstnání větší než výsledky domácí práce (to se může projevat například na výchově dětí), dává jedinec raději přednost aktivní účasti na pracovním trhu – tento vztah samozřejmě platí i opačně.²¹ Existuje řada faktorů, které ovlivňují rozhodnutí zůstat v domácnosti, například dostupnost veřejné péče o dítě – pokud existuje uspokojivá nabídka předškolních zařízení pro děti, je pro rodiče méně výhodné zůstat doma s rodinou, když může docházet do placeného zaměstnání a mít přitom jistotu, že o jeho potomka bude dobře postaráno.²²

V tomto ohledu je klíčová práce Richarda Easterlina, podle nějž porodnost závisí na třech základních faktorech: (1) poptávce po dětech, (2) potenciálním množství narozených dětí a (3) nákladech na omezení porodnosti. Poptávka po dětech závisí na preferencích a příjmech rodiny, přičemž tento kalkul může být značně obtížný: do výnosů z pořízení dítěte nelze počítat pouze výhody plynoucí z možné budoucí podpory ze strany potomků, nýbrž i osobní potěšení plynoucí z péče o dítě. Do nákladů dále nezapočítáváme pouze samotné finance, které jsou nezbytné k uspokojení potřeb dítěte, ale také cenu času, které rodiče (ve vyšší míře zpravidla matka) musejí věnovat výchově dítěte na úkor vlastního placeného zaměstnání.²³ Schultz tedy upozorňuje, že v zemích, kde je hodnota ženina času vysoká, pozorujeme také nižší porodnost než v zemích, kde je čas méně cenný.²⁴ Další Easterlinův faktor, potenciální množství narozených dětí, souvisí s nadějí na dožití dítěte a touze rodičů, aby určitý počet dětí dosáhl dospělosti. S tím souvisejí také náklady na omezení porodnosti – pokud mají rodiče méně dětí, než by si přáli, porodnost omezovat nemusejí. Jakmile ale dosáhnou ideální velikosti své rodiny, musejí zvažovat antikoncepční opatření, jejichž využití závisí nejen na dostupnosti a ceně antikoncepčních metod, ale také na psychologické ceně těchto opatření.

Ekonomické zvažování pro či proti početí dítěte může zahrnovat větší množství faktorů. Podle Morgana například lidé uspokojí svou touhu po dětech již

---

²¹ Gary S. Becker, *A Treatise on the Family* (Harvard: Harvard University Press, 2009), 304 s.

²² Małgorzata Mikucka, „Variation in Women’s Employment Across European Countries: The Impact of Child Care Policy Solutions“, *International Journal of Sociology*, vol. 28, no. 1 (2008): s. 12–37.

²³ Richard Easterlin, „An Economic Framework for Fertility Analysis“, *Studies in Family Planning*, vol. 6, no. 3 (1975): s. 54–63.

²⁴ Paul T. Schultz, „Fertility Transition: Economic Explanations“, in *Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, eds. Neil J. Smelser a Paul B. Baltes, (New York: Elsevier, 2001), 19 s. http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp833.pdf (staženo 23.7.2014).

prvním potomkem a důvody pro početí druhého dítěte může být potřeba dotvářet svou představu ideální rodiny.²⁵ Podle Lutze klesá v současné době porodnost mimo jiné proto, že mladí lidé mají dnes větší materiální nároky než jejich rodiče, zároveň je pro ně ale těžší těchto nároků dosáhnout: proto mají také silnější pocit, že si dítě nemohou z ekonomických důvodů dovolit.²⁶ Cleland a Wilson zároveň upozorňují na skutečnost, že ekonomické výhody plynoucí z velké rodiny postupně vymizely: nejen, že je péče o dítě stále dražší, ale děti již není možné využívat jako pracovní sílu ani jako pojistku ve stáří.²⁷

Vitali et al. ve svém článku zkoumají teorii preferencí formulovanou Catherine Hakim, podle níž existují tři základní typy žen: (1) zaměřené na rodinu, (2) zaměřené na kariéru a (3) „adaptivní“ ženy, které se rozhodují podle okolností a snaží se zkombinovat svůj rodinný a kariérní život – tato skupina představuje největší část ženské populace.²⁸ Podle Agnese Vitali tyto preference nemusejí být vrozené, ale mohou je způsobit okolnosti a institucionální prostředí v dané zemi a s ním spojené příležitosti pro zakládání rodiny či budování kariéry. Vitali ve svém empirickém výzkumu nicméně nenalezla jasnou vazbu mezi těmito preferencemi a mírou porodnosti ve zkoumaných zemích, což vzbuzuje pochybnosti o praktické využitelnosti této teorie.²⁹

Empirické výzkumy v evropských zemích ukazují, že ženy mají v současné době méně dětí, než by si samy přály. To znamená, že existují nějaké zásadní překážky, které ženám neumožňují dosáhnout své ideální velikosti rodiny. Výsledkům průzkumu Eurobarometru z roku 2011 a jejich interpretaci se věnovala například Maria Rita Testa, která mimo jiné upozorňuje na skutečnost, že jsou to zpravidla lidé s vyšším vzděláním, kteří mají méně dětí než by si přáli – to by tedy měla být cílová skupina v případných státních programech na podporu porodnosti. Testa zároveň upozorňuje, že mezi lety 2001 a 2011 poklesl v EU počet lidí, kteří by si sami přáli tři

---

²⁵ Philip S. Morgan, „Is Low Fertility a Twenty-First-Century Demographic Crisis?“ *Demography*, vol. 40, no. 4 (2003): s. 589-603.

²⁶ Wolfgang Lutz et al., „The Low-Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe“, *Vienna Yearbook of Population Research 2006*, s. 167-192.

²⁷ John Cleland a Christopher Wilson, „Demand Theories of the Fertility Transition: An Iconoclastic View“, *Population Studies*, vol. 41, no. 5 (1987): s. 5-30.

²⁸ Catherine Hakim, *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century: Preference Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 356 s.

²⁹ Agnese Vitali, et al. „Preference Theory and Low Fertility: A Comparative Perspective“, *European Journal of Population*, vol. 25 (2009): s. 413-438.

a více dětí.³⁰ Testa ve svém výzkumu potvrzuje změnu preferencí v Rakousku, na které již dříve upozornil Lutz, tedy opuštění ideálu rodiny se dvěma dětmi a převažující touze po menších rodinách. Zde se dostáváme již k sociologickému aspektu klesající porodnosti: jakmile se porodnost dlouhodobě sníží a rodiny se dvěma dětmi přestanou být společenskou normou, nastupuje daná země na přímou cestu k úbytku populace, neboť lidé budou cítit stále menší potřebu dosahovat alespoň reprodukčního minima.³¹ To se dále projevuje na nastavení celé společnosti, která se postupně stává stále méně nakloněná dětem a jejich potřebám. S tím je spojena další hypotéza zabývající se vztahem společnosti a porodnosti, a to sice přesvědčení, že lidé při zakládání rodiny reagují na sociální tlak a narození dětí pak může vést ke zvýšení sociálního kapitálu celé rodiny. Tento společenský tlak nicméně může postupně klesat, pokud se obecně přijímané hodnoty začnou přesouvat směrem ke společnosti s malým počtem dětí.³²

Do kategorie sociologických vysvětlení demografických změn bychom snad mohli zařadit i koncept druhého demografického přechodu, jak ji definovali Lesthaeghe a Van de Kaa.³³ Tento druhý přechod je podle nich spojen s proměnou společenských hodnot a sexuální revolucí, která souvisí také s užíváním moderní, vysoce spolehlivé antikoncepce. Není to ale vynález hormonální antikoncepce, který by způsobil demografickou krizi v Evropě – klíčová změna se odehrála v myslích lidí, kteří ji při svém rodinném plánování využívají. Lesthaeghe tuto proměnu popisuje slovy: „Během prvního [demografického] přechodu se páry rozhodly užívat antikoncepci, aby zabránily otěhotnění; během toho druhého je hlavním rozhodnutím přerušit užívání antikoncepce s cílem otěhotnět.“³⁴ Stále více lidí přitom přejímá postmateriální či postmoderní hodnoty, které kladou menší důraz na rodinu a její materiální zajištění a soustředí se spíše na osobní rozvoj. Lepší rozvoj člověka jako jedince je zaručen mimo jiné právě moderní antikoncepcí, protože lidé dnes již

---

³⁰ Maria Rita Testa, *Family Sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer Survey* (Vienna: Wittgenstein Centre Vienna Institute of Demography of the Austrian Academy of Sciences, 2011), 100 s.

³¹ Wolfgang Lutz et al., „The Low-Fertility Trap Hypothesis” ... s. 167-192.

³² Petr Pakosta, „Proč chceme děti – hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice”... s. 899 – 934.

³³ Ron Lesthaeghe, “The Unfolding Story of the Second Demographic Transition”, *Population and Development Review*, vol. 36, no. 2 (2010): s. 211–251. Dirk J. Van de Kaa, *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002, 34 s.

³⁴ Ron Lesthaeghe, “The Unfolding Story of the Second Demographic Transition”... s. 213.

„odmítají mít nechtěné dítě“.³⁵ Zdá se, že touto teorií by se dala vysvětlit nízká porodnost v postkomunistických zemích, kde se plodnost udržela na velmi nízkých hodnotách i v době, kdy pominuly ekonomické problémy a nejistota související s transformací režimů, avšak ideologická proměna přetrvávala.

Nízká porodnost není izolovaným jevem, který vypovídá pouze o změnách rodinných priorit ve společnosti. Jedná se o fenomén, jenž při dlouhodobém působení může změnit strukturu celé populace a její fungování, zejména kvůli stárnutí obyvatelstva a vyššímu podílu lidí v důchodovém věku. Paradoxně, nízká porodnost může být pro státní ekonomiku krátkodobě výhodná, dokud je v populaci dostatek lidí v produktivním věku, kteří musejí podporovat menší počet ekonomicky neproduktivních dětí. Problém nastává až ve chvíli, kdy tyto generace zestárnou a podíl pracujících je menší než lidí v postproduktivním věku.³⁶ Zároveň panuje přesvědčení, že přes investice do vzdělání stojí péče o děti méně peněz než zabezpečení starých lidí. Easterlin také projevil názor, ne zcela nepodobný malthusiánskému pohledu na populační růst, podle něž budou mít menší generace lepší přístup ke vzdělání, získání zaměstnání nebo službám vedoucí ke zlepšení kvality života, což jim umožní mít více dětí než jejich rodiče. Tato generační výhoda by mohla vést k dalšímu *baby boomu*, který Easterlin předpovídal na 90. léta 20. století.³⁷ Tento vývoj se nicméně v praxi neprojevil, je tedy zřejmé, že pokles porodnosti je závažnější problém, než demografové donedávna předpokládali, a pravděpodobně nedojde k jeho samovolnému vyřešení.

Na rozdíl od první demografické revoluce, která vedla k poklesu porodnosti z vysokého počtu dětí na reprodukční úroveň, probíhající změna reprodukčního chování narušuje tradičně chápané vazby mezi porodností a dalšími společenskými jevy, jako je například manželství. Počet uzavřených sňatků v západní Evropě klesá už od roku 1960, což ovšem již automaticky nesnižuje počet narozených dětí. V zemích s nízkou sňatečností, jako je například Švédsko či Finsko, je úhrnná plodnost dokonce jedna z nejvyšších v Evropě. V těchto zemích můžeme namísto sňatků pozorovat rozvoj deinstitutionalizovaného rodinného modelu, kde spolu

---

³⁵ Alfred Sauvy, „Essai d'une vue d'ensemble“, cit dle. Dirk J. Van de Kaa, *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries...* s. 5.

³⁶ David E. Bloom et al., „The Cost of Low Fertility in Europe“, *European Journal of Population*, vol. 26 (2010): s. 141-158.

³⁷ Richard Easterlin, „An Economic Framework for Fertility Analysis“... s. 54-63.

partneři často žijí a plodí děti, aniž by byli oficiálně manželé.³⁸ Rozdílné modely můžeme také sledovat v odchodu z domova: doba, kdy se mladí lidé osamostatňují od rodičů, může předurčovat věk, v jakém zakládají vlastní rodiny. V evropském měřítku se od rodičů nejdříve stěhují mladí lidé v severní Evropě, Nizozemsku a Rakousku, v „mama hotelu“ nejdéle zůstávají lidé na jihu v Evropě.³⁹

Dalším faktorem, který bývá často zmiňován v souvislosti s prvotní demografickou revolucí, je vztah porodnosti a vzdělání. V této iniciační fázi byla vzdělanost zmiňována v souvislosti se znalostí a používáním antikoncepčních metod. V současné době může plodnost ovlivňovat vysokoškolské vzdělání, nikoli kvůli ženským znalostem reprodukčního chování, ale protože studující ženy často nastupují později do zaměstnání a odsouvají mateřství do vyššího věku. Tento argument by mohl podporovat postkomunistický vývoj v zemích střední a východní Evropy, kde v 90. letech rostl počet vysokoškolských studentů a porodnost klesla na nejnižší úroveň v dějinách těchto zemí. Tuto proměnu ale můžeme zároveň připisovat ekonomické nejistotě a slabší prarodinné politice, než tomu bylo v dobách komunismu,⁴⁰ či proměně osobních hodnot směrem k postmodernismu, jak bylo uvedeno výše.

Důležitou proměnou prošel vztah mezi porodností a zaměstnaností žen: zatímco dříve byla nejnižší porodnost sledována v zemích s vysokým zastoupením žen na pracovním trhu (v severní Evropě), nyní se situace obrátila a nižší porodnost najdeme na jihu Evropy, kde ženy zůstávají častěji doma.⁴¹ Země východní Evropy se mezitím vyvíjely v „komunistickém skleníku“, který uměle udržoval vysokou zaměstnanost, a zároveň kladl důraz na rodinnou úlohu žen, které se měly naplno věnovat pracovnímu i rodinnému životu. Nyní je dilema mezi prací a rodinou stále důležitější v souvislosti s výpadkem příjmů během péče o dítě. Bloom et al. vypočítávají, že každé druhé a další dítě zkracuje ženinu účast na pracovním trhu o 1,9 roku. Pokud se žena rozhodne si tyto další děti nepožívat, může „ušetřené“ roky věnovat zvyšování vlastního kapitálu a příjmů, které pak může investovat do dítěte či

---

³⁸ Linda Hantrais, “Exploring Relations between Social Policy and Changing Family Forms within the European Union”, *European Journal of Population*, vol. 13 (1997): s. 339-379.

³⁹ Hans-Peter Kohler a Francesco C. Billari, “Patterns of low and lowest-low fertility in Europe”, *Population Studies*, vol. 58, no. 2 (2004): s. 161-176.

⁴⁰ Hans-Peter Kohler, Francesco C. Billari a José Antonio Ortega, “The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s,” *Population and Development Review*, vol. 28, no. 4 (2002), s. 641-680.

⁴¹ *Ibidem*.

děti, které již má.⁴² Gauthier a Hatzius k tomuto uvažování přidávají argument, že pracovní zkušenosti a možnost povýšení trpí u žen, které dlouhodobě zůstávají doma s dítětem, což se může následně projevit i na výši platu ženy, tedy na příjmech rodiny.⁴³

Státy musejí dříve či později vzít tyto demografické změny na vědomí a přizpůsobit jim svou politiku. Stárnutí populace s sebou nese nutnost důchodových reforem, klesající počet dětí ovlivňuje nabídku předškolní péče o dítě i množství vzdělávacích institucí. Součástí sociální politiky státu je také rodinná politika, přičemž vztah mezi ní a porodností je v současnosti ve středu zájmu demografů i zákonodárců.⁴⁴ Ačkoli jsou z demografického hlediska důsledky nízké porodnosti poměrně jasné (stárnutí populace a s ní spojené zatížení sociálního systému, nedostatek pracovní síly, který lze jen do určité míry kompenzovat imigrací, úbytek obyvatel), politická reakce na tento problém je zatím spíše vlažná. Důvodem je nejistý vztah mezi rodinnou politikou a porodností, ale také například víra, že mladí lidé dnes rodičovství jen odkládají a vše doženou v pozdějším věku. Tato úvaha může být v některých případech pravdivá, nicméně také platí, že lidé, kteří se založením rodiny čekají déle, často z biologických důvodů nestihnou mít tolik dětí, kolik si původně přáli. Toto téma je zároveň politicky složité, protože zavání sociálním inženýrstvím a obavou, že stát začne zasahovat lidem do ložnice.⁴⁵ Stejně tak je politicky problematické udržovat rovnováhu v sociálním systému tím, že by byla nízká porodnost kompenzována pozdějším odchodem do důchodu. V zemích s mírou porodnosti 1,6 dítěte na ženu by musel být odchod do důchodu posunut na 72 let, v zemích s 1,3 dítěte na ženu by to muselo být již 75 let. Zároveň se některé státy chtějí vyhnout etickému problému, který plyne z prosazování propopulační politiky ve vlastní zemi, zatímco podporují snižování porodnosti v méně rozvinutých oblastech.⁴⁶

Empirický výzkum, zaměřující se na vztah mezi státními výdaji na rodinnou politiku a úhrnnou plodností, přináší v různých zemích rozdílné výsledky, stejně tak

---

⁴² David E. Bloom et al., "The Cost of Low Fertility in Europe"... s. 154.

⁴³ Anne Helene Gauthier a Jan Hatzius, "Family Benefits and Fertility: An Econometric Analysis", *Population Studies: A Journal of Demography*, vol. 51, no. 3 (1997): s. 295-306.

⁴⁴ Linda Hantrais, "Exploring Relations between Social Policy and Changing Family Forms within the European Union"... s. 339-379.

⁴⁵ Peter McDonald, "Time for action: Public policies to revert low fertility", *Pharmaceuticals Policy and Law* 9 (2007): s. 237-243.

⁴⁶ Pat Caldwell a Peter McDonald, "Policy Responses to Low Fertility and Its Consequences: A Global Survey", *Journal of Population Research*, vol. 19, no.1 (2002): s. 326.

jako zkoumání porodnosti ve vztahu k pozici žen na pracovním trhu. Zatímco se zdá, že v severských zemích panuje pozitivní vztah mezi štedrou rodinnou politikou a počtem narozených dětí, ve střední Evropě může být tento vztah méně přímočarý, což je také důvod, proč jsem se rozhodla tento problém empiricky zkoumat a porovnat ho se severským modelem, který je pro sociálně smýšlející pozorovatele často vnímán jako vzor.

V evropské rodinné politice je možné rozlišit několik základních přístupů. Boye rozlišuje čtyři základní modely: (1) model se dvěma živiteli rodiny, (2) tradiční, (3) tržní a (4) postkomunistický model rodinné politiky. V prvním modelu se stát snaží o vyšší zapojení žen na pracovním trhu, péče o dítě je částečně delegována na státní instituce a podpora žen v domácnosti je poměrně nízká. K pracujícím ženám se podobně staví také tržní model, zde ale rodiče často hledají pomoc v péči o dítě v soukromé sféře. Oproti tomu v tradičním modelu převažuje podpora domácí péče o dítě a podpora pracujících žen je nižší. Země spadající do postkomunistického modelu mají společnou historii vysoké zaměstnanosti i rodinné podpory, nicméně jejich budoucí směřování se může lišit.⁴⁷ Rozdílné fungování těchto modelů navíc není dáno pouze fungováním státních institucí, ale také ideologickými rozdíly v daných zemích – zatímco v Itálii nebo Německu lidé často věří, že dítě v předškolním věku trpí, jestliže s ním matka není doma a pracuje, v USA nebo Švédsku si to myslí jen necelá třetina respondentů.⁴⁸ Tyto rozdíly napovídají, že Evropa pravděpodobně nesměruje ke konvergenci svých sociálních modelů a také rodinná politika bude nejspíš nadále vycházet z historického a politického kontextu daného státu.⁴⁹ Oproti tomu Schützová rozděluje rodinnou politiku podle toho, jak široké vrstvě obyvatel je určena. Charakterizuje tedy tři základní typy: (1) klasický liberální (kde je státní podpora nabízena pouze lidem s nejnižšími příjmy a ve službách péče o dítě je zastoupen soukromý sektor), (2) sociálně tržní systém (kde se podpora odvíjí od příjmu rodiny, taktéž tu v péči o dítě figuruje soukromý sektor) a (3) univerzalistický systém (kde v péči o rodinu dominuje stát, který nabízí podporu většině rodin, ať už to jejich

---

⁴⁷ Katarina Boye, „Work and Well-being in a Comparative Perspective – Role of Family Policy”, *European Sociological Review*, vol. 27, no. 1 (2011): s. 16-30.

⁴⁸ Yann Algan a Pierre Cahuc, *The Roots of Low European Employment: Family Culture?* NBER International Seminar on Macroeconomics 2005, <http://www.nber.org/books/fran07-1> (staženo 1.12.2013), s. 89.

⁴⁹ Anne Helene Gauthier, “Family Policies in Industrialized Countries: Is There Convergence?” *Population*, Vol. 57, No. 3 (2002): s. 447-474.

ekonomická situace vyžaduje či ne).⁵⁰ K podobnému rozdělení přidává Mitchell ještě prorodinně orientovaný (latinský) typ, kde jedinec spoléhá v případě nouze na pomoc rodiny a stát se do sociálních věcí příliš neangažuje.⁵¹ Boye, Schützová, Mitchell a nespočet dalších autorů stavějí své klasifikace na typologii, kterou představil Gøsta Esping-Andersen a zavedl tak tři ideální typy sociálního státu (liberální, konzervativní a sociálně-demokratický). Ty se liší svou mírou sociální stratifikace a defamilializace, jež hodnotí míru podpory nabízené lidem, kteří se z nejrůznějších důvodů nemohou či nechtějí zapojit do pracovního trhu (např. v nemoci, stáří nebo rodičovství).⁵² Defamilializovaný sociální stát tak o své občany aktivně pečuje a nabízí širokou škálu institucí pro děti či stárnoucí obyvatele, čímž snižuje zátěž dopadající na rodinu a zejména její ekonomicky aktivní členy. Tyto předpoklady v západních demokraciích nejlépe splňuje sociálně demokratický režim, který je typický pro země na severu Evropy.⁵³

Podle Thévenona má rodinná politika šest základních cílů: (1) boj s chudobou a udržování příjmů (nabízení finančních příspěvků chudým rodinám), (2) kompenzace výdajů na dítě (příspěvky rodinám na vyrovnání rozdílu v příjmech po narození dítěte), (3) podpora zaměstnanosti (rodičovská dovolená, jistota příjmu a zaměstnání, nabídka služeb péče o dítě, které se dají kombinovat s prací, atd.), (4) vytváření větší genderové rovnoprávnosti, (5) podpora rozvoje dítěte (tím, že nebude vyrůstat v chudobě a rodiče budou mít čas se o něj starat), (6) zvyšování porodnosti.⁵⁴ Je tedy zjevné, že motivace státu k podpoře rodiny není dána pouze přímočarou snahou o zvýšení porodnosti, ale je motivována také dalšími důvody směřující jak k větší rovnoprávnosti mezi muži a ženami, tak mezi rodiči a bezdětnými.

Z hlediska rodinné politiky musíme rozlišit několik základních pojmů, které budeme v následujících kapitolách používat. Deven a Moss vybírají následující státní opatření: (1) mateřská dovolená (určená výhradně matkám v období těsně před a těsně po narození dítěte), (2) otcovská dovolená (určená otcům, aby vzápětí po porodu

---

⁵⁰ Romana Schützová, *Vybrané problémy ze sociální politiky* (Brno: Masarykova universita v Brně, Ekonomicko - správní fakulta, 1997), 122 s.

⁵¹ Eva Mitchell, *Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu* (Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007), 136 s.

⁵² Gøsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (Cambridge: Polity Press & Princeton: Princeton University Press, 1990), 260 s.

⁵³ Laura den Dulk, Pascale Peters a Erik Poutsma, „Variations in adoption of workplace work-family arrangements in Europe: the influence of welfare-state regime and organization characteristics“, *The International Journal of Human Resource Management*, vol. 23, no. 13 (2012): s. 2785-2808.

⁵⁴ Olivier Thévenon, „Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis“ ... s. 58-60. .

mohli pomáhat matce a dítěti), (3) rodičovská dovolená (určená rodiči, který se stará o dítě, může také obsahovat „otcovskou kvótu“, tedy prodloužení rodičovské dovolené, pokud si její část vybere i druhý z rodičů), (4) volno z práce věnované péči o dítě (možnost zůstat krátkodobě doma s dítětem i po skončení rodičovské dovolené) a (6) možnost získat volnost v práci, pokud dítě onemocní nebo má jiný neodkladný problém (v některých zemích si rodič pro tento účel může čerpat nemocenskou).⁵⁵ Schützová zároveň definuje sociálně oslabené rodiny, na jejichž podporu by se stát měl soustředit. Jsou to: (1) neúplné rodiny, (2) domácnosti jednotlivců (zejména ve vyšším věku), (3) mladí nezaměstnaní, (4) rodiny s více dětmi, (5) rodiny s nezaměstnaným či zdravotně postiženým členem.⁵⁶

Před samotnou analýzou dat je také nutné vysvětlit několik základních demografických pojmů: existuje několik způsobů, jak měřit porodnost, přičemž statistická data můžeme rozdělit na ta, která analyzují porodnost pouze v daném období a na ta, která analyzují porodnost pro danou věkovou skupinu či generaci. Do první skupiny patří hrubá míra porodnosti (*crude birth rate*), což je počet živě narozených dětí na 1000 obyvatel, obecná míra plodnosti (*general fertility rate*), která ukazuje počet dětí na 1000 žen v reprodukčním věku, dále používáme míru plodnosti podle věku (*age-specific fertility rate*), která ukazuje podíl mezi počtem narozených dětí ženám v určitém věku a tisíci ženami téhož věku. Pokud do tohoto výpočtu zahrneme všechny skupiny v reprodukčním věku, získáme úhrnnou plodnost (*total fertility rate*), která odhaduje, kolik dětí by žena průměrně měla, pokud by se porodnost držela na úrovni daného roku. Toto je míra, která se ve statistikách objevuje nejčastěji, a proto se na ni budu soustředit i ve svém výzkumu. S úhrnnou plodností souvisí také hrubá míra reprodukce (*gross reproduction rate*), která nám říká, kolik dcer se průměrně narodí jedné ženě. Tato hodnota je pro demografy důležitá, protože jsou to právě dcery a jejich rozhodnutí, které předurčují porodnost dalších generací. Oproti tomu míra plodnosti, která zahrnuje pouze určitou věkovou skupinu (*cumulated cohort fertility rate*), nabízí velice přesná data o tom, kolik dětí připadá na jednu ženu v dané věkové skupině. Tento ukazatel nicméně nemůžeme využít v analýze aktuální porodnosti, protože na výzkum dat musíme počkat až do

---

⁵⁵ Fred Deven a Peter Moss, eds., *Leave Policies and Research: Reviews and Country Notes* (Brusel: CBGS-Werkdokument, 2005), 227 s.

⁵⁶ Romana Schützová, *Vybrané problémy ze sociální politiky...* 122 s.

doby, kdy je reprodukce této věkové skupiny ukončena.⁵⁷ Vzhledem k existujícím omezením a dostupnosti dat tato práce primárně využívá dat pro úhrnnou plodnost, která je ve všech zkoumaných zemích každoročně a dlouhodobě sledována.

Podle odhadů OSN by se světová úhrnná plodnost měla ustálit na hodnotě 1,85 dítěte na ženu, Eurostat je na evropské úrovni ovšem o něco skeptičtější – nepředpokládá, že se ve všech evropských zemích porodnost ustálí na jedné úrovni, a například v České republice by se porodnost měla držet na hodnotě 1,45 dítěte na ženu (zatímco hodnoty pro Švédsko se blíží odhadům OSN).⁵⁸ V souvislosti s těmito daty se demografové snaží nalézt odpověď na otázku, jestli existuje míra plodnosti, jejímž dosažením se země dostává do „pasti nízké porodnosti“, z níž už není cesty zpět. Lutz odhaduje, že již nyní Evropa vstoupila do fáze populačního poklesu, který je spojen s faktem, že se postupně zmenšují generace lidí, kteří jednou budou moci mít vlastní děti. To znamená, že i když by příští generace měla o něco vyšší porodnost než dnes, počet potenciálních rodičů a tedy i dětí, které mohou mít, bude nakonec dále klesat.⁵⁹ McDonald to ilustruje na příkladu porodnosti na úrovni 1,3 dítěte na ženu, kdy by pak každá generace tvořila 63% té předchozí.⁶⁰ S tímto problémem je spjata otázka, zdali mohou národní vlády zasáhnout dříve, než bude pozdě. Bloom a Sousa-Poza se například domnívají, že je ze strany státu možné snížit lidem náklady na rodinný život a udržet tak porodnost na „bezpečné“ úrovni.⁶¹ McDonald tuto „bezpečnou zónu“ vidí v úhrnné plodnosti nad 1,5 dítěte na ženu, o jejíž udržení by měl stát cíleně usilovat. Neargumentuje pouze zatížením sociálního systému, ale také konkurenceschopností státu – technologie jsou za deset let považovány za zaostalé, stejně jako znalosti. Pokud tedy většina pracujících dokončila své vzdělání před více než deseti lety, možnost vývoje nových technologií a s ní i konkurenceschopnost se postupně snižuje.⁶²

Tato diplomová práce bude vycházet z výše popsaných teoretických základů, přičemž jejich relevance bude posuzována v kontextu dvou zkoumaných regionů, zahrnujících osm evropských zemí. Z teorií vysvětlujících změny reprodukčního

---

⁵⁷ John R. Weeks, *Population: An Introduction to Concepts and Issues* (Belmont: Thomson Higher Education, 2008), s. 109–149.

⁵⁸ Wolfgang Lutz et al., „The Low-Fertility Trap Hypothesis” ... s. 167-192.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Peter McDonald, „Time for action: Public policies to revert low fertility” ... s. 238.

⁶¹ David E. Bloom a Alfonso Sousa-Poza, „Introduction to Special Issue of the European Journal of Population: Economic Consequences of Low Fertility in Europe”, *European Journal of Population*, vol. 26 (2010): s. 127-139.

⁶² Peter McDonald, „Time for action: Public policies to revert low fertility” ... s. 238-239.

chování jsou pro účely tohoto srovnání nejdůležitější práce Garyho S. Beckera, Richarda Easterlina a teorie druhého demografického přechodu, kterému se věnoval Lesthaeghe a Van de Kaa. V případě typologie modelů rodinné politiky vycházíme z práce Katariny Boye, která na rozdíl od Gøsty Esping-Andersena, z jehož prací většina autorů vychází, neopomíjí ani postkomunistický model. Severské státy v tomto ohledu často působí jako vzor, kde do podpory rodinám plynou vysoké investice a porodnost se drží na stabilně vysoké úrovni. Středoevropské státy naopak dosud působily jako tranzitivní region, kde se ještě neustálil funkční model rodinné politiky navazující na uniformní socialistické plánování, a tudíž často nebývají zařazovány do srovnávacích studií evropských zemí. Zdali se nyní, téměř čtvrtstoletí po pádu železné opony, takový model ve střední Evropě ustálil, a je-li srovnatelný se severským modelem rodinné politiky, je jedním z hlavních témat této práce.

2. Porodnost a rodinná politika v severní Evropě

2.1. Úhrnná plodnost a související ukazatele

V posledních desetiletích sledujeme změny demografických trendů, jejichž moderní proměna často začala v zemích severní Evropy. Skandinávské země si již po dlouhá desetiletí udržovaly stabilní velikost rodiny. Generace žen, které se narodily od 30. let později, měly obvykle kolem dvou dětí, s výjimkou Finska, kde se porodnost žen narozených před 2. světovou válkou pohybovala až ke 2,5 dítěte na ženu. Krátkodobé výkyvy během krizových let měly na konečnou generační (kohortní) míru plodnosti jen velmi malý vliv.

V severských zemích se jako první začal projevovat měnící se vztah mezi porodností a manželstvím, které přestává být důležitým předpokladem pro početí. Evropské země se liší svými rodinnými systémy a mírou, s jakou páry preferují manželství před nesezdaným soužitím. V severských zemích je dlouhodobě nízká vazba mezi založením rodiny a svatbou (ve Švédsku a Dánsku přestalo být manželství univerzálním předpokladem pro založení rodiny již od poloviny 60. let), přičemž od počátku 90. let se tento nový rodinný model rozšiřuje i do ostatních částí Evropy, včetně těch, které byly izolovány za železnou oponou. V roce 1997 se přitom již více než polovina dětí narodila nesezdanému páru.⁶³ V tomto kontextu můžeme narazit na pojem deinstitucionalizovaného rodinného modelu, který je typický právě nízkou sňatečností, odkládáním sňatku do pozdního věku, vysokým podílem rozvodů, nesezdaného soužití a svobodného rodičovství, stejně jako vysokým počtem dětí narozených mimo manželství. Typickými příklady zemí, kde funguje tento rodinný model, je Švédsko a Dánsko.⁶⁴ Je nicméně třeba podotknout, že i přes rozvolněnou vazbu mezi manželstvím a rodičovstvím se i ve Skandinávii rodí většina dětí v rodině se dvěma rodiči, kteří jsou z pohledu státu vázáni stejnými rodičovskými povinnostmi, ať už jsou oficiálně sezdáni či ne.⁶⁵

Důležitou otázkou pro demografy je vazba mezi porodností a vzděláním. Rostoucí vzdělanost žen měla zásadní vliv na pokles porodnosti během první demografické revoluce, kdy bylo ženské vzdělání jasně spojeno se znalostí

---

⁶³ Noriko O. Tsuya, „Fertility and Family Policies in Nordic Countries, 1960-2000,“ *Journal of Population and Social Security (Population)*, Supplement to Volume 1 (2002): s. 98.

⁶⁴ Linda Hantrais, „Exploring Relations between Social Policy and Changing Family Forms within the European Union“... s. 339-379.

⁶⁵ Anne Lise Ellingsæter, „Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?“ ... s. 1-19.

spolehlivých antikoncepčních metod. Kvalitu a zejména délku vzdělání nicméně sledujeme i dnes, i když z jiných důvodů: předpokládáme, že ženy s vyšším vzděláním budou déle odkládat založení rodiny, což jim může dát v konečném výsledku méně času na početí a některé z nich tak nestihnou mít tolik dětí, kolik by si ideálně představovaly. Rindfuss et al. zároveň upozorňují, že ženy v současné době spíše ukončí vysokoškolské vzdělání než muži, což jim společně s rozvojem sektoru služeb přináší vyšší šance na získání lepšího zaměstnání, které s sebou nepřináší pouze vyšší plat, ale i vyšší společenský status, lepší pracovní podmínky a další výhody.⁶⁶ Vliv vzdělání na plodnost v severských zemích zkoumali Andersson et al., kteří našli jasnou podobnost reprodukčního chování dánských, finských, norských a švédských žen v daných vzdělanostních skupinách. Ještě zajímavější je ovšem zjištění, že míra vzdělání má v severských zemích pozitivní vliv na porodnost v podobných věkových skupinách (tedy pokud srovnáme ženy určitého daného věku, ukazuje se, že ženy s vyšším vzděláním mají za život zpravidla více dětí než ženy s nižším vzděláním), což popírá hypotézu, že by čas věnovaný kvalitnímu vzdělání ženám později chyběl při plánování rodiny.⁶⁷ Zároveň také zřejmě platí, že ženy s vyšším vzděláním snáze kombinují práci s rodičovskou dovolenou, zatímco méně vzdělané ženy mají často limitované možnosti. Vzdělanější ženy také častěji sdílejí rodičovskou dovolenou se svými partnery a i vzdělanější muži spíše využívají možnosti zůstat doma s dítětem, alespoň na omezenou dobu.⁶⁸

Podobná proměna proběhla ve vztahu porodnosti a účasti žen na pracovním trhu. Až do 80. let 20. století byla nejvyšší úhrnná plodnost měřena v zemích, kde ženy dávaly přednost rodinnému životu před placeným zaměstnáním. S ekonomickými změnami posledních desetiletí a rostoucí potřebou dvou rodinných příjmů se tento vztah začal postupně měnit a nyní sledujeme největší porodnost ve státech, kde je vysoké procento ekonomicky aktivních žen, které mají zároveň možnost dobře kombinovat pracovní a rodinný život. V roce 1975 tak měly země na severu Evropy, dlouhodobě typické svou vysokou účastí žen na pracovním trhu, nižší

---

⁶⁶ Ronald R. Rindfuss et al., „Child-Care Availability and Fertility in Norway“ ... s. 725–748.

⁶⁷ Gunnar Andersson et al. 2008, „Cohort Fertility Patterns in the Nordic Countries“ ... s. 2–54.

⁶⁸ Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* ... 182 s.

úhrnnou plodnost než středomořské státy, kde je podíl ekonomicky aktivních žen nižší. V podobném výzkumu v roce 1996 byl tento vztah již zcela opačný.⁶⁹

Ve Skandinávii tak pracuje až 80 % žen ve věku od 25 do 34 let a v Dánsku, Norsku a Švédsku jsou zaměstnané tři čtvrtiny matek s dětmi mladšími tří let. Zde je nicméně třeba zdůraznit rozdílnost v klasifikaci zaměstnanosti žen na rodičovské dovolené: zatímco ve zmíněných třech zemích jsou tyto ženy ve statistikách vedeny coby zaměstnané, ve Finsku jsou registrovány jako ekonomicky neaktivní, tudíž pak Finsko v mezinárodním srovnání stojí na nižších příčkách s necelou třetinou zaměstnaných mladých žen. To se nicméně mění, pokud sledujeme zaměstnanost matek předškolních dětí od 3 do 5 let, zde pak skutečně více než tři čtvrtiny severských žen chodí do práce. Může se zdát, že je to právě rodinná politika, která vedla k vysoké zaměstnanosti žen na severu Evropy, někteří autoři nicméně upozorňují, že tomu mohlo být přesně naopak: tedy, že vysoká zaměstnanost žen vedla ve Skandinávii k rozvoji rodinné politiky, která se tak snažila vycházet vstříc potřebám svých pracujících občanů.⁷⁰

Zaměstnanost je dále důležitým předpokladem pro to, jak dlouho zůstává žena doma s dítětem: norské, finské i švédské matky se vracejí dříve do práce, pokud měly již zaměstnání před narozením dítěte, stejně jako ženy s vyšším platem. To ovšem automaticky neznamená, že děti pracujících matek tráví méně času s rodiči: dřívější návrat do zaměstnání může znamenat, že si matka zbytek rodičovské dovolené vybírá postupně až do vyššího věku dítěte, nebo že si větší část dovolené vybírá otec.⁷¹

2.2. Rozvoj sociálního státu a genderová rovnoprávnost

„Severský sociální model“ je hojně používaným pojmem, který se často může lišit svou definicí, nicméně jeho samotná existence nebývá zpochybňována. Je důležité si ovšem uvědomit, že i přes mnohé společné rysy se fungování sociálního státu ve zkoumaných zemích liší a obecně můžeme říci, že Švédsko většinou funguje jako průkopník v nových sociálních opatřeních, následuje ho Norsko a Dánsko, přičemž vývoj ve Finsku bývá obvykle pomalejší a dlouho se zde udržují tradiční

⁶⁹ Hans-Peter Kohler a Francesco C. Billari, “Patterns of low and lowest-low fertility in Europe”... s. 165.

⁷⁰ Anne Lise Ellingsæter, “Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?” ... s. 1-19.

⁷¹ Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* (Copenhagen: TemaNord 2011): 182 s.

normy a vztahy.⁷² Klíčovým obdobím pro rozvoj skandinávského sociálního státu byla první desetiletí po 2. světové válce, kdy severské země v čele se Švédskem začaly zavádět princip univerzalizmu, podle nějž měl na minimální úroveň státní podpory nárok každý občan, nehledě na jeho ekonomickou aktivitu. To je také spojeno s univerzálním nárokem na veřejné služby sociální péče, ať už o děti, nemocné či staré lidi, což usnadňuje život zejména ženám, které by jinak za tuto péči byly zpravidla zodpovědné.

Co se týče podpory rodin s dětmi, ta byla zpravidla odůvodňována nezbytnou ochranou té části obyvatelstva, která je nejvíce ohrožena chudobou. Z pohledu severského sociálního státu jsou rodiny s dětmi nejlépe odolné vůči chudobě, jsou-li oba rodiče ekonomicky aktivní. Aby tento režim mohl fungovat, musí stát zajistit veřejně dostupnou péči o dítě, již by jinak musel zajišťovat jeden z rodičů na úkor svého placeného zaměstnání. Všechna tato opatření vedou k vytváření rovných šancích pro všechny děti bez ohledu na jejich sociální původ či rodinné zázemí, stát tak vytváří „preventivní opatření“ proti sociální deprivaci a jevům s ní spojených.⁷³

Tento režim, který se v severských státech projevuje vysokou ekonomickou aktivitou žen, stejně jako větším zapojením mužů v péči o rodinu, se ukazuje jako efektivní při snižování chudoby mezi rodinami s dětmi. Tato strategie v sobě zároveň obsahuje snahu o udržitelnost celého systému, který stojí a padá na počtu daňových poplatníků, kteří tento režim financují. Vysoká účast žen na pracovním trhu spolu s vysokou úhrnnou plodností by tak měly přispívat ke stabilnímu financování rozvinutého sociálního systému.⁷⁴ V současné době se „severský model“ stal pojmem, který nepoužívají pouze odborníci na sociální stát, ale hrdě se k němu hlásí skandinávské vlády i obyvatelstvo, které nyní považuje rozvinutý sociální stát za součást své národní identity.⁷⁵

Severský sociální stát stojí na čtyřech pilířích: (1) univerzalizmu, (2) zodpovědnosti vlády za zajištění blahobytu, (3) rovnosti (sociální i genderové) a (4) plné zaměstnanosti a vysoké míře zapojení na pracovním trhu.⁷⁶ Univerzalizmus

---

⁷² David Arter, *Scandinavian politics today* (Manchester: Manchester University Press 2012): 368 s.

⁷³ Ruth Lister, „A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States“, *Social Politics*, vol. 16, no. 2 (2009): s. 242–278.

⁷⁴ Olli Kangas a Joakim Palme, „Making social policy work for economic development: the Nordic experience“, *International Journal of Social Welfare*, vol. 18 (2009): s. 62–72.

⁷⁵ Ruth Lister, „A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States“... s. 242–278.

⁷⁶ Pekka Kosonen, *Pohjoismaiset mallit murroksessa* (Tampere: Vastapaino, 1998), s. 105.

v severském smyslu znamená, že veškerá státní podpora je adresována jedinci, nikoli rodině. Druhý pilíř přikládá klíčovou roli veřejnému sektoru, který nabízí sociální pojištění a sociální a zdravotní služby. V rodinné politice to například znamená, že místní samospráva má zodpovědnost za zřizování veřejných jeslí a školek.⁷⁷

V oblasti rodinné politiky dochází v severní Evropě k určité konvergenci, již charakterizují čtyři hlavní trendy: (1) přesun podpory od mateřské směrem k rodičovské podpoře, (2) prodloužení rodičovské dovolené, (3) specifické vyhrazení části rodičovské dovolené pro otce a (4) zavádění flexibilnější podpory. Rodičovská dovolená byla v severských státech postupně představována od 70. let, kdy rodiče získali možnost sdílet podporu i dovolenou dle svých individuálních potřeb. Tato možnost byla představena v návaznosti na debatu o genderové rovnoprávnosti, pouze v Dánsku bylo hlavní motivací právo dítěte na rodičovskou péči, jejíž placená podpora byla také dále prodlužována. Zde je nezbytné, aby stát našel rovnováhu v délce vyplácení rodičovské dovolené: zatímco příliš krátká dovolená nutí některé rodiče zůstat mimo pracovní trh i po skončení státní podpory, příliš dlouhá dovolená zas vytváří velké přestávky v zaměstnanosti, což může negativně ovlivňovat pozici rodičů na pracovním trhu. To se projevuje zejména u žen, které mohou být zaměstnavateli vnímány jako méně vhodné zaměstnankyně, od nichž se očekává, že jejich práce bude pravděpodobně narušována rodinnými povinnostmi. Podobné stížnosti v posledních letech stále častěji řeší norští a švédští ombudsmeni.⁷⁸

V otázce genderové rovnoprávnosti se severské státy umísťují ve světovém srovnání na předních příčkách. Vlády těchto zemí se často i na evropské úrovni vnímají jako lídři v prosazování rovnoprávnosti a někteří autoři dokonce hovoří o „posedlosti rovností“, která prostupuje celou společností.⁷⁹ V roce 2013 tak podle Světového ekonomického fóra panovaly nejrovnější podmínky na Islandu, Finsku, Norsku a Švédsku, zatímco Dánsku patří osmá příčka. Středoevropské státy si oproti tomu vedou nepoměrně hůře: Polsko se umístilo na 54., Slovensko na 74., Česko na 83. a Maďarsko až na 87. místě.⁸⁰

---

⁷⁷ Heiki Hiilamo, *Luxembourg Income Study Working Paper No. 290: Family Policy Models and Family Policy Outcomes – A Nordic Perspective* (Turku, Department of social policy, 2002), s. 1-39.

⁷⁸ Anne Lise Ellingsæter, „Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?“ ... s. 1-19.

⁷⁹ „Passion for equality“. Anne Maria Holli et al., „Critical Studies of Nordic Discourses on Gender and Gender Equality“, *Nordic Journal of Women's Studies*, vol. 13, no.3 (2005): 148-152.

⁸⁰ *The Global Gender Gap Report 2013* (Geneva: World Economic Forum, 2013), s. 8–10.

Hodnocení zahrnuje čtyři hlavní pilíře, podle nichž zkoumá rovnoprávnost v ekonomické a politické sféře, ale stejně tak hodnotí i rovný přístup ke vzdělání či zdravotní péči. Zpráva Světového ekonomického fóra tak zdůrazňuje zejména převahu severských zemí v oblasti ekonomických příležitostí, jelikož je zde vysoký počet žen zapojen do pracovního trhu, rozdíly mezi platy mužů a žen jsou nízké a ženy mají dostatek příležitostí dostat se do vedoucích pozic. Důležitou součástí pozitivního hodnocení je i skutečnost, že severské státy patří k průkopníkům rodinné politiky, která vede k rovnému sdílení pracovních i rodinných rolí, což se znovu projevuje v účasti žen na pracovním trhu. S tím souvisí také konkurenceschopnost států, jež jde podle analýzy Světového ekonomického fóra ruku v ruce se zapojením ženské pracovní síly a využití skutečnosti, že ženy dnes začínají tvořit většinu studentů na univerzitách a často se tak stávají vysoce kvalifikovanými pracovníky.

Severské státy stojí v čele světových žebříčků také co se týče politického působení žen – od 70. let zde fungují kvóty na počet žen na kandidátských listinách politických stran, což zvýšilo počet žen v politice (Dánsko se následně rozhodlo kvóty zrušit, jelikož je zde genderová rovnováha v politice udržována i bez nich). Švédsko je tak nyní zemí s nejvyšším zastoupením žen v parlamentu – 44,7 % poslanců jsou ženy.⁸¹ Silné zastoupení žen v politice pak dále zvyšuje šance, že nově přijímaná legislativa bude více nakloněná ženám a genderové rovnoprávnosti. A ačkoli ženy v politice nevystupují jako jedna entita a jejich postoje k genderově vyváženější politice se mohou lišit, je pravděpodobné, že větší počet žen v rozhodovacích pozicích přináší větší podporu štedré rodinné politiky.⁸²

Genderová rovnoprávnost se silně projevuje v rodinné politice, která je postavená na předpokladu, že oba rodiče sdílejí zodpovědnost nejen za rodinné příjmy, ale také za péči o dítě. Hovoří se pak o rovnosti příležitostí, kdy oba rodiče mají stejný přístup k placenému zaměstnání i neplacené práci v domácnosti.⁸³ Rindfuss et al. do svého výzkumu zahrnuli i zkoušku vztahu mezi genderovou rovnoprávností a úhrnnou plodností, přičemž dospěli k závěru, že ve všech zkoumaných zemích kromě Irska panuje mezi těmito dvěma proměnnými pozitivní

---

⁸¹ *The Global Gender Gap Report 2013* ... s. 16–22.

⁸² Ruth Lister, „A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States“... s. 242–278.

⁸³ Guðný Björk Eydal a Tine Rostgaard, „Gender Equality Revisited – Changes in Nordic Childcare Policies in the 2000s“, *Policy & Administration*, vol. 45, no. 2 (2011): s. 161-179.

vztah.⁸⁴ Andersson na příkladu Švédska ukazuje, že se zdejší zákonodárci snaží o lepší genderovou a sociální rovnoprávnost spolu se zlepšováním pozice žen na pracovním trhu s využitím tří základních pilířů: (1) zaměření na jedince, nikoli na domácnost, pokud jde o zdanění a sociální podporu, (2) vyplácení rodičovských dávek v závislosti na předchozí mzdě (ženy tak mají potřebu získat dobře placené zaměstnání před založením rodiny) a (3) dotovaná veřejná péče o dítě.⁸⁵

Specifickým opatřením v tomto ohledu je finanční bonus, který nabízí švédský stát rodinám, v nichž si partneři spravedlivě dělí rodičovskou dovolenou – čím rovnější je rozdělení rodičovských povinností, tím vyšší je vyplácený příspěvek, který rodina získává v podobě daňových slev, jež může zpeněžit po skončení rodičovské dovolené (když si rodiče s jedním dítětem rozdělí dovolenou přesně na polovinu, mohou tak získat podporu ve výši až 1 485 EUR).⁸⁶

2.3. Fungování pracovního trhu

Flexibilnější úpravy pracovní doby, jež zaměstnancům usnadňuje kombinaci pracovních a rodinných rolí, v severských zemích zajišťují zákonné úpravy o nárocích na rodičovskou dovolenou, kterou lze v flexibilně kombinovat s prací na částečný úvazek, a jež si například Švédové mohou vybírat dle svých potřeb nově až do dvanácti let věku dítěte (Dánové až do devátých narozenin dítěte⁸⁷).⁸⁸

Svou roli ovšem hraje také decentralizovaný pracovní trh, kde na nejružnějších úrovních probíhá kolektivní vyjednávání se zaměstnavateli, kteří pak přímo reagují na potřeby svých zaměstnanců. Elvander ve své analýze pracovního trhu v severní Evropě usuzuje, že v severských zemích obecně funguje vysoká zodpovědnost vlády dodržovat dohody vyjednané se sociálními partnery pod dohledem veřejnosti. Ač často mluvíme o sociálně-demokratickém modelu, není tento

---

⁸⁴ Ronald R. Rindfuss et al., „Child-Care Availability and Fertility in Norway“ ... s. 725–748.

⁸⁵ Gunnar Andersson, „Family Policies and Fertility in Sweden“, *Stockholm Research Reports in Demography*, vol. 1 (2007): s.7.

⁸⁶ Ann-Zofie Duvander et al., „Sweden country note“, in *International Review of Leave Policies and Research 2014*, ed. Peter Moss.

http://www.leavenetwork.org/fileadmin/Leavenetwork/Country_notes/2014/Sweden.pdf (staženo, 28.7.2014).

⁸⁷ Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* ... s. 42.

⁸⁸ Ann-Zofie Duvander et al., „Sweden country note“, in *International Review of Leave Policies and Research 2014*, ed. Peter Moss.

http://www.leavenetwork.org/fileadmin/Leavenetwork/Country_notes/2014/Sweden.pdf (staženo, 28.7.2014).

panující konsensus spjat pouze s vládou sociálně demokratických stran, nýbrž i s ostatními severskými vládami nehledě na jejich stranické složení. Tento fungující systém je dán mimo jiné skutečností, že Finsko, Dánsko i Norsko jsou malými otevřenými ekonomikami silně náchylnými k fluktuacím na světovém trhu, kterým je možné se postavit jedinečně ve spolupráci všech sociálních partnerů. To platí ale také pro Švédsko, jehož struktura ekonomiky je odlišná, ovšem historicky se zde vyvinul podobný systém, ve kterém není za mzdovou politiku zodpovědná vláda, nýbrž kolektivní vyjednávání.⁸⁹

Flexibilnější pracovní trh tak zajišťuje vysokou zaměstnanost žen, jež v posledních desetiletích vzrostla především díky širší nabídce částečných úvazků. Je nicméně nutné podotknout, že samotné částečné úvazky jako takové automaticky nepřinášejí výhodnou pozici pro zaměstnance, jež se snaží zkombinovat své pracovní a rodinné povinnosti. Zkrácená pracovní doba, podobně jako krátkodobé smlouvy, mohou v některých zemích značit spíše nižší ochranu zaměstnanců, jimž byla pracovní doba nedobrovolně zkrácena nebo mohou po skončení smlouvy snadno přijít o zaměstnání. To nicméně neplatí v případě severských zemí, kde platí podobná pravidla pro zaměstnance pracující na plný i zkrácený úvazek, a kde přechod od jednoho typu úvazku k druhému není vnímán jako problematický. V roce 2007 tak téměř třetina švédských žen pracovala na částečný úvazek, což jim v kombinaci s dostupnými veřejnými službami péče o dítě usnadňuje nalezení rovnováhy mezi rodinným a pracovním životem, aniž by rodiny s dětmi čelily náhlému nedostatku příjmů.⁹⁰ Oblíbenost částečných úvazků je daná mimo jiné flexibilitou rodičovské dovolené, kterou je v Dánsku, Švédsku a Norsku možné kombinovat se zaměstnáním na zkrácený úvazek.⁹¹ Finsko ovšem v tomto ohledu nabízí nejméně flexibilní podmínky pro pracující rodiče, kteří například mohou kombinovat částečný úvazek s omezenou rodičovskou dovolenou jedinečně tehdy, upravují-li si své pracovní hodiny oba rodiče a to minimálně po dobu dvou měsíců.⁹²

---

⁸⁹ Nils Elvander, „The Labour Market Regimes in the Nordic Countries: A Comparative Analysis“, *Scandinavian Political Studies*, vol. 25, no. 2 (2002): s. 117–137.

⁹⁰ Dominique Anxo, *Working Time Policy in Sweden* (Tokyo: The Japan Institute for Labour Policy and Training, 2009), s. 55-70. http://web.jil.go.jp/english/reports/documents/jilpt-reports/no.7_anxo.pdf (staženo, 28.7.2014).

⁹¹ Noriko O. Tsuya, „Fertility and Family Policies in Nordic Countries, 1960-2000,“ ... s. 94–142.

⁹² Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* ... 182 s.

V posledních letech se využívání a vnímání částečných úvazků normalizovalo s tím, jak zaměstnanci využívají zkrácených úvazků stále častěji, přinejmenším v přechodných životních obdobích jako je studium, odchod do důchodu či mateřství a výchova malých dětí. Zde je nicméně důležité rozlišovat dobrovolnou a nedobrovolnou práci na zkrácený úvazek, která může být dána například nedostatkem míst ve školkách, jež rodičům (a zejména matkám) brání pracovat na plný úvazek. V Norsku tvoří ženy devět desetin zaměstnanců, kteří dlouhodobě a dobrovolně pracují na zkrácený úvazek, což je zde patrně dáno rozvinutou sociální zodpovědností firem, které se snaží vyjít vstříc svým zaměstnancům starajícím se o rodinu. A ačkoli nyní této možnosti využívají především ženy, postupně se ukazuje, že i norští muži začínají omezovat své pracovní hodiny tak, aby se mohli věnovat rodině.⁹³

Podle evropských průzkumů pak také zaměstnanci v severní Evropě vnímají plnění rodinných povinností v kombinaci s placeným zaměstnáním jako nejméně problematické, zatímco pro obyvatele střední a východní Evropy se kombinace rodinného a pracovního života zdá nejobtížnější.⁹⁴ Někteří autoři sice zmiňují větší pracovní-rodinný konflikt u švédských žen, zdá se ale, že tento problém se týká především žen, které jsou více integrované do pracovního trhu než je běžné pro matky v ostatních evropských zemích a ve srovnání s nimi tak Švédky pracují na vyšších pozicích, které vyžadují větší pracovní úsilí i časovou investici. Oproti tomu finské ženy, které dostávají příspěvky na domácí péči o dítě a mají omezené možnosti pro využívání částečných pracovních úvazků, si musejí jasněji rozdělit rodinné a pracovní priority, tudíž ve výsledku nehovoří o silném konfliktu mezi prací a péčí o dítě.⁹⁵

Bergman nicméně upozorňuje, že severský pracovní trh je plný paradoxů a nedostatků, které se při letmém pohledu na statistická data snadno skryjí. Panuje zde například silné genderové rozdělení v zaměstnanosti ve státní a soukromé sféře, přičemž ženy většinou dávají přednost práci ve veřejném sektoru, který je spíše nakloněn prorodinným opatřením, zatímco muži pracují v soukromé sféře, která častěji nabízí vyšší platy.⁹⁶ Zároveň zde nadále funguje vertikální segregace, kvůli níž

---

⁹³ Randi Kjelstad a Erik H. Nymoen, „Part-time work and gender: Worker versus job explanations, *International Labour Review*, vol. 151, no. 1-2 (2012): s. 85–107.

⁹⁴ *Third European Quality of Life Survey – Quality of life in Europe: Trends 2003–2012* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014), s. 35–42.

⁹⁵ Ida Öun, „Work-Family Conflict in the Nordic Countries: A Comparative Analysis“, *Journal of Comparative Family Studies*, vol. 43, no.2 (2012): s. 165-184.

⁹⁶ Solveig Bergman, „Women-friendly Nordic societies?“ *Eurotopics*, http://www.eurotopics.net/en/home/presseschau/archiv/magazin/gesellschaft-verteilerseite/frauen-2008-3/artikel_bergman_frauen_norden/ (staženo, 28.7.2014).

ženy méně často dosahují vyšších a lépe placených pozic v zaměstnání, ač k tomu mohou mít severské ženy v mezinárodním srovnání lepší předpoklady než v jiných regionech.⁹⁷

Severští autoři dále upozorňují na rozdíly ve vlivu rodičovství na výši platu: studie z Norska tak například ukázala, že až 40 % rozdílu v platech mužů a žen může být vysvětleno péčí o děti – a zatímco ženy s dětmi mohou zpravidla očekávat nižší plat, naopak muži s dětmi mají tendenci pracovat více a tím pádem i lépe vydělávat než bezdětní.⁹⁸ Oficiální prosazování genderové rovnoprávnosti se také v praxi jen málo dotýká etnických menšin a dalších marginalizovaných skupin, kde ženy častěji přejímají tradiční role a méně využívají dostupných služeb, jež jim stát nabízí.⁹⁹

2.4. Rodičovská dovolená a péče o dítě

Koncept rodičovské dovolené, jež nabízí oběma rodičům nárok zůstat doma s dítětem, vznikl poprvé ve Švédsku v roce 1974. Švédský příklad záhy následovaly i další severské státy, které postupně začínaly nabízet otcům možnost rodičovské dovolené. Severský model je typický nejen svou univerzálností finanční podpory, ale také poměrně dlouhou rodičovskou dovolenou, během níž je rodičům kompenzován vysoký podíl ušlého platu, a již je možné flexibilně upravovat potřebám konkrétního rodiče.¹⁰⁰ Vysoká finanční kompenzace (nejméně štedré je v tomto ohledu Finsko, které rodičům vyplácí 70 % ušlé mzdy) navíc nahrává zaměstnancům ve veřejném sektoru, kterým je na rodičovské dovolené vyplácena mzda v plné výši (až do dosažení státem stanoveného stropu), není tedy divu, že lidé pracující ve veřejném sektoru zůstávají na rodičovské dovolené déle než zaměstnanci v soukromé sféře.¹⁰¹ Tento nárok rodič zpravidla získává po určité odpracované době, při nesplnění tohoto požadavku je rodiči vyplácen minimální stanovený příspěvek.

Zvláštním případem je Norsko, které nabízí štedrou podporu studentům, jež se rozhodnou založit si rodinu – norští studenti tak mohou v případě početí dítěte převést svou studentskou půjčku na poměrně štedrý grant, který již nebudou muset splácet.

⁹⁷ *The Global Gender Gap Report 2013* ... 397 s.

⁹⁸ Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* ... s. 19.

⁹⁹ Ruth Lister, „A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States“... s. 242–278.

¹⁰⁰ Noriko O. Tsuya, „Fertility and Family Policies in Nordic Countries, 1960-2000,“ ... s. 94–142.

¹⁰¹ Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* ... 182 s.

Ani švédský stát neopomíjí své studenty-rodice a nabízí jim flexibilní přístup ke vzdělání, což znamená, že zde není narození dítěte nutně spojené s nutným ukončením studia.¹⁰² Tato opatření nicméně nezpůsobila prudký rozmach porodnosti v řadách studentů, kteří se stále většinou soustředí na ukončení vzdělání před tím, než založí rodinu, což by jim mělo zajistit výhodnější pozici na pracovním trhu a s tím spojené finanční jistoty.¹⁰³

Ač jsou v severských zemích diskuze o rodinné politice a zaměstnanosti většinou striktně genderově neutrální, výjimkou je zavedení tzv. otcovské kvóty, která nad rámec běžné rodičovské dovolené nabízí několik týdnů placené dovolené pro toho rodiče, který nebyl s dítětem doma, týká se to tedy zpravidla otců. Pokud otec této možnosti nevyužije, ztrácí rodina na tuto prodlouženou dovolenou nárok. Tento koncept poprvé v roce 1993 zavedlo Norsko a ostatní severské země ho následovaly.¹⁰⁴ Dánsko nicméně otcovskou kvótu znovu zrušilo v roce 2002 s argumentem, že kvóta narušuje svobodnou volbu rodičů.¹⁰⁵ Zaměstnavatelé přitom se zavedením otcovských týdnů dostali jasný signál, že si i muži budou brát volno z práce, aby se starali o rodinu. Kvóta tímto nadále upevňuje rodinný model se dvěma živiteli rodiny, jelikož si oba rodiče takto alespoň omezenou dobu skutečně rozdělují domácí a pracovní povinnosti.

Zatímco před zavedením otcovské kvóty využívala možnosti rodičovské dovolené necelá 4 procenta norských mužů, v roce 2007 to byly již tři čtvrtiny otců.¹⁰⁶ Průzkumy přitom ukazují, že většina mužů by z vlastní iniciativy nezůstávala doma s dítětem, ale se zavedením otcovských týdnů získávají dojem, že pokud by nevyužili svého práva na rodičovskou dovolenou, rodina by tím ztrácela cenné týdny, kdy může dítě zůstat v domácí péči. Kromě této vyhrazené rodičovské dovolené má otec také právo vzít si volno bezprostředně po narození dítěte, aby mohl doma pomáhat v době, kdy se žena zotavuje po porodu. Tato opatření mají napomoci vytvářet vyrovnanější pozici mužů a žen v práci i v domácnosti a narušovat tím převládající genderové

---

¹⁰² Jan M. Hoem, „Why does Sweden have such high fertility?“ *Demographic Research*, vol. 13, no. 22 (2005): s. 559-572.

¹⁰³ Anne Lise Ellingsæter, „Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?“ ... s. 1-19.

¹⁰⁴ Guðný Björk Eydal a Tine Rostgaard, „Gender Equality Revisited – Changes in Nordic Childcare Policies in the 2000s“... s. 161-179.

¹⁰⁵ Anne Lise Ellingsæter, „Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?“ ... s. 1-19.

¹⁰⁶ Berit Brandth a Elin Kvande, „Gendered or Gender-Neutral Care Politics for Fathers? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 624 (2009): s. 184.

stereotypy, kdy při rozdělování rodinných povinností padá zpravidla volba na matku, pokud jde o domácí péči o dítě. Otcovská kvóta má ale zároveň nabídnout otcům možnost strávit více času s dítětem, aniž by své nároky museli ospravedlňovat před zaměstnavatelem.¹⁰⁷ Upevnění vztahu mezi otcem a dítětem bylo ostatně jedním z klíčových argumentů při prvotním zavádění otcovské kvóty v Norsku.¹⁰⁸ Ačkoli se prozatím nezdá, že by zavedení otcovské kvóty vedlo k prudkému nárůstu počtu otců, kteří si vybírají rodičovskou dovolenou i nad rámec těchto „povinných“ týdnů, toto opatření má důležitou symbolickou funkci, která narušuje genderové stereotypy ve fungování rodiny.¹⁰⁹

Tsuya vidí příčiny dlouhodobě vysoké porodnosti v severských zemích 80. a 90. let v rozšíření rodičovské dovolené, jež ve všech severských zemích od 70. let narostla nejen co se týče délky trvání státem zaručené rodičovské dovolené, zvýšila se ale také finanční kompenzace rodičům. Ve stejném období zažila rozmach také veřejná péče o předškolní děti, jež je ve Skandinávii vnímána jako univerzální pedagogické právo dítěte. Zde vidíme zásadní rozdíl se středoevropským pohledem na péči o malé děti, které by dle tohoto pojetí měly mít právo na soustředěnou péči rodičů, jež by tak měli dlouho čerpat rodičovskou dovolenou. Severský model péče o dítě je mezitím charakterizován provázaností vzdělávacích a pečujících institucí, důrazem na nabídku služeb před vyplácením dávek rodičům, financováním těchto služeb primárně z daní a univerzálním nárokem na předškolní péči.¹¹⁰ Severská veřejná péče o předškolní děti má zároveň zajistit větší sociální spravedlnost s tím, že děti jakéhokoli původu a sociální vrstvy mají nárok na stejnou úroveň předškolní péče, a tím i stejný start v dalším vzdělávání.¹¹¹ Univerzální nárok na předškolní péči získaly finské děti v roce 1996, kdy místní úřady získaly povinnosti zajišťovat dostatek míst v jeslích a školkách, je-li o ně zájem. Finsko se tak stalo první zemí na světě, která zavedla univerzální nárok na předškolní péči, nedlouho poté ho následovalo i Švédsko. Obě země tyto kroky překvapivě zaváděly v období ekonomické krize, přičemž naopak středoevropské země sáhly ve stejném období po

---

¹⁰⁷ Margaret O'Brien et al., „Fathers, work and family life: Global perspectives and new insights“, *Community, Work and Family*, vol. 10, no.4 (2007): s. 375–386.

¹⁰⁸ Berit Brandth a Elin Kvande, „Gendered or Gender-Neutral Care Politics for Fathers? ... s. 177–189.

¹⁰⁹ Ruth Lister, „A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States“... s. 242–278.

¹¹⁰ Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* ... 182 s.

¹¹¹ Noriko O. Tsuya, „Fertility and Family Policies in Nordic Countries, 1960-2000,“ ... s. 94–142.

zcela opačných úsporných opatřeních spočívajících ve snižování výdajů na předškolní vzdělávání a zvyšování podpory dlouhé rodičovské dovolené.¹¹²

I Finové si byli vědomi, že financování školek je většinou dražší než vyplácení sociální podpory, a tak v dobách krize představili jako alternativu k jeslím a školkám finanční příspěvky vyplácené rodiči, pokud se rozhodne neumístit dítě do veřejného zařízení (ať už tento příspěvek využije na zaplacení chůvy nebo se rozhodne zůstat s dítětem doma). Ve finském kontextu bylo toto opatření poměrně kontroverzní a stalo se také terčem kritiky, jelikož omezuje již zmiňovaná pedagogická práva dítěte a narušuje genderovou rovnoprávnost, protože jsou to většinou ženy, které tyto příspěvky pobírají a zůstávají s dětmi doma, což následně snižuje jejich šance získat dobře placené zaměstnání.¹¹³ Levicové strany ve Finsku toto opatření kritizovaly jako finanční transfer směřující od běžných zaměstnanců směrem k farmářům, kteří zůstávali doma s dětmi tak či tak, a k bohatým vrstvám, které z příspěvků platily soukromou chůvu – dle jejich argumentace tak tyto příspěvky zvětšují sociální nerovnováhu. Naopak pravicové strany argumentovaly právem na svobodnou volbu rodičů, kteří sami nejlépe vědí, jaká forma péče je pro jejich děti nejlepší. V roce 2008 zůstávalo tak necelých 57 % dětí do tří let v domácí péči, nejčastěji matky.¹¹⁴

Podobné argumenty neuspěly ve Švédsku, kde byly příspěvky na domácí péči o děti v roce 1994 zrušeny, což bylo vnímáno jako odstranění „pasti pro ženy“ a konečný odklon od zaostalého tradicionalistického rodinného modelu.¹¹⁵ Vyplácení příspěvků na domácí péči se stalo hlavním tématem norských voleb v roce 1998, kdy jako hlavní argument pro zavedení příspěvků byla právě svobodná volba rodičů a přesvědčení, že by děti měly trávit více času doma s rodiči. Z pohledu zákonodárců měli rodiče získat možnost kombinovat domácí péči o dítě s prací na částečný úvazek, i to se ale ukázalo jako opatření, které využívají zpravidla ženy, jelikož muži pracují na zkrácený úvazek jen zřídka.¹¹⁶ V tomto ohledu tak někteří autoři rozdělují severské státy na dvě skupiny, kde Švédsko a Dánsko představují model jednoleté

---

¹¹² Heikki Hiilamo, „Changing Family Policy in Sweden and Finland during the 1990s“ ... s. 21–40.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* ... 182 s.

¹¹⁵ Heikki Hiilamo a Olli Kangas, „Trap for Women or Freedom to Choose? The Struggle over Cash for Child Care Schemes in Finland and Sweden“, *Journal of Social Policy*, vol. 38, no.3 (2009): s. 457–475.

¹¹⁶ Berit Brandth a Elin Kvande, „Gendered or Gender-Neutral Care Politics for Fathers? ... s. 177–189.

rodičovské dovolené s důrazem na genderovou rovnoprávnost, zatímco ve Finsku a Norsku panuje model zaměřený na svobodnou volbu rodičů.¹¹⁷

Rindfuss et al. zároveň ve svém výzkumu zaměřeném na Norsko ukazují, že dostupnost kvalitních a cenově přijatelných jeslí a školek vede k nižšímu věku matek při početí prvního dítěte, a zároveň má pozitivní vliv na celkový počet dětí v rodině. Norsko je nicméně v tomto směru velice specifický případ, jelikož zde ještě na začátku 70. let nechodily takřka žádné děti do jeslí či školek, přičemž na konci 90. let jejich počet vzrostl až ke 40 procentům dětí. Stát začal ve stejném období silně dotovat nejen veřejné, ale i soukromé školky, které jsou většinou neziskové a vznikají v reakci na nedostatek míst ve veřejných zařízeních. Autoři ve svém výzkumu konstatují, že pokud by dostupnost předškolní péče zůstala na úrovni 70. let, blížila by se porodnost v Norsku úrovni 1,5 dítěte na ženu, což je hodnota, již nalezneme v jiných evropských zemích. Sami autoři opatrně konstatují, že by i samotné zvýšení dostupnosti předškolní péče mohlo vést ke zvýšení porodnosti i v ostatních zemích, i když by ostatní fungující struktury v daných zemích zůstaly zachovány.¹¹⁸

2.5. Proměny rodinné politiky od 90. let

Severské země, především Švédsko a Finsko, bojovaly v 90. letech s ekonomickou krizí, která tehdejší vlády donutila k přehodnocení některých aspektů rozsáhlého sociálního státu a bolestivým škrtům na některých sociálních výdajích. Dlouhé období od 2. světové války do konce 80. let znamenal rozvoj štědrých sociálních příspěvků a sociálních práv občanů, jež byly vcelku přirozeně spjaty s vysokou zaměstnaností. Těmito představami na začátku 90. let silně otrásla ekonomická nerovnováha, která s sebou přinesla i nekontrolovatelně rostoucí nezaměstnanost, na kterou nebyl ve Skandinávii nikdo zvyklý. Vysoká nezaměstnanost následně silně zatížila sociální systém, jež nebylo možné zachovat v jeho původní podobě, což nakonec nezbytně ovlivnilo i rodinnou politiku. Krize se projevila například na přídavicích na děti, které jsou příkladem univerzální sociální podpory, jež náleží dítěti bez ohledu na příjmy kteréhokoli z rodičů a jsou obvykle vypláceny matce. Ve Finsku a Švédsku měly přídavky rysy pronatalistického

---

¹¹⁷ Ruth Lister, „A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States“... s. 242–278.

¹¹⁸ Ronald R. Rindfuss et al., „Child-Care Availability and Fertility in Norway“ ... s. 725–748.

opatření, jelikož jejich výše rostla s počtem dětí v rodině. To se nicméně změnilo se škrtů na sociálních výdajích v 90. letech, kdy finské rodiny pocítily nižší podporu již u druhého potomka, švédské rodiny až u čtvrtého dítěte. Po zotavení z ekonomické krize navíc Švédsko znovu navýšilo příspěvky na děti, zatímco ve Finsku se již udržely na nízké úrovni krizových let.¹¹⁹ Je nicméně důležité podotknout, že ekonomická krize nenarušila fungování severského sociálního státu jako takového, pouze otevřela dveře reformám a větším zapojením soukromého sektoru, který nyní částečně kompenzuje nedostatky veřejných služeb.¹²⁰

Zde se jako zvláštní případ projevilo Švédsko, kde lidé na ekonomické problémy intenzivněji reagovali odkládáním rodičovství, tudíž úhrnná plodnost v daných letech náhle poklesla, aby se v době ekonomického oživení vrátila na předkrizovou úroveň, blížíci se dvěma dětmi na jednu ženu. Demografický vývoj v ostatních severských zemích byl v porovnání se Švédskem výrazně stabilnější (viz graf). Tento dočasný propad porodnosti v reakci na nepříznivou ekonomickou situaci se nicméně nejspíš neprojeví na míře plodnosti v dané věkové kategorii žen (kohortě) a zdá se, že ženy, které krátkodobě odložily mateřství kvůli finanční nejistotě, dosáhnou nejspíš velmi podobného počtu dětí, které by měly i v případě stabilnější ekonomiky.¹²¹ Björklund navíc na základě svého srovnání Švédska s jeho severskými sousedy usuzuje, že náhlý propad švédské porodnosti v 90. letech, spolu s dlouhodobě stabilním počtem dětí, které připadají na ženu v dané věkové generaci, jedinečně dokazují hypotézu, že švédská rodinná politika přispěla k tomu, že si lidé pečlivěji plánují rodičovství ve vztahu ke stavu ekonomik a v případě příznivého ekonomického vývoje jim nic nebrání dosáhnout své ideální velikosti rodiny.¹²² Je zajímavé, že se ekonomická krize takto silně nepodepsala na porodnosti Finska, kde nezaměstnanost vzrostla dokonce více než ve Švédsku. Svou roli hrály nejspíš dva faktory: (1) víra, že současná krize je pouze krátkodobým propadem ekonomiky a (2) zavedení státních příspěvků na domácí péči o dítě, tudíž finské ženy získaly možnost využít momentální nezaměstnanosti k péči o rodinu.¹²³

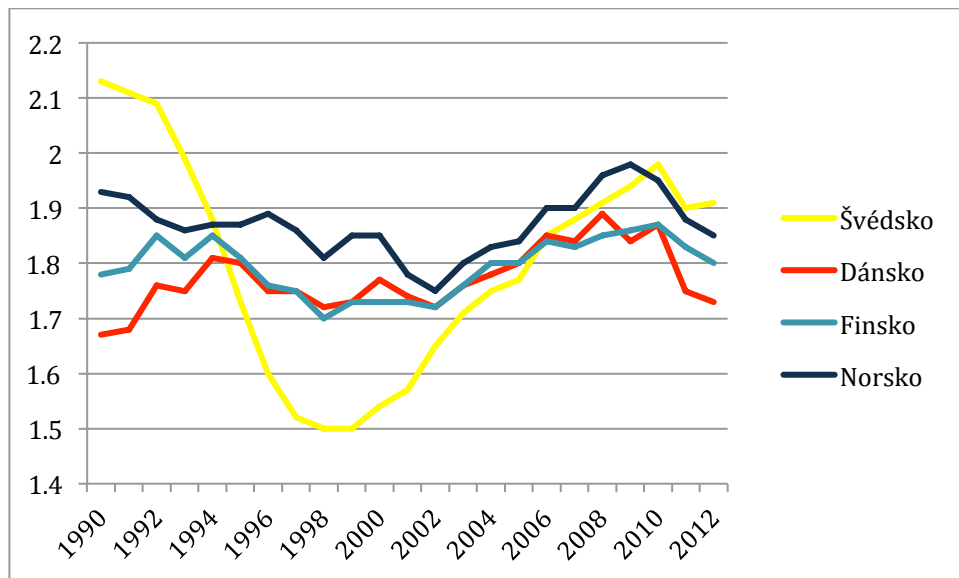
¹¹⁹ Heikki Hiilamo, „Changing Family Policy in Sweden and Finland during the 1990s“... s. 21–40.

¹²⁰ David Arter, *Scandinavian politics today* ... 368 s.

¹²¹ Jan M. Hoem, „Why does Sweden have such high fertility?“ ... s. 559-572.

¹²² Anders Björklund, „Does family policy affect fertility? Lessons from the Swedish policy experiment“, *ESPE-2001 meeting in Athens*. <http://people.su.se/~palme/ABj.pdf> (staženo, 28.7.2014).

¹²³ Anne Lise Ellingsæter, „Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?“ ... s. 1-19.

Graf č.2: Míra úhrnné plodnosti v severní Evropě, 1990–2012.¹²⁴

Zcela specifická je situace Norska, které od 60. let nevidaně bohatlo díky úspěšnému využívání svých severomořských zásob ropy a zemního plynu, přičemž přebytky ve státním rozpočtu mohou být pak snadno využity pro zmírnění dopadů ekonomického nerovnováhy, nebo pro nezbytné budoucí investice. Na rozdíl od jiných zemí, kde mohl být nadbytek nerostných surovin považován spíše za prokletí, Norsko díky své již dříve rozvinuté ekonomice a kvalitním institucím a státní správě dokázalo tyto zdroje využít k prudkému ekonomickému rozvoji. Politická reprezentace státu se navíc shodla na uložení zisků z těžby do státního fondu, ze kterého může být splácen nákladný sociální systém i v době, kdy už zásoby ropy budou vyčerpány.¹²⁵ Zdá se tedy, že se Norové nemusejí obávat drahé podpory rodin s dětmi, jakkoli nízký může být její vliv na míru plodnosti a budoucí strukturu obyvatelstva. V reformách rodinné politiky Norsko většinou následovalo své severské sousedy a po jejich vzoru postupně zavádělo reformy v duchu genderové rovnoprávnosti, stabilní životní úrovně rodiny, zapojení otců do péče o dítě a podporu ekonomiky skrze větší pracovní zapojení žen.¹²⁶

¹²⁴ „Total fertility rate“, Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdde220> (staženo, 29.7.2014).

¹²⁵ Øyvind Østerud 2005, „Introduction: The Peculiarities of Norway“, *West European Politics*, vol. 28, no.4 (2005): s. 708 (705–720).

¹²⁶ Ronald R. Rindfuss et al., „Child-Care Availability and Fertility in Norway“ ... s. 725–748.

2.6. Závěrečné poznámky a shrnutí

Zavedly severské státy v posledních desetiletích nějaká prorodinná opatření, která se přímo projevila na porodnosti? Mnozí autoři, například Hoem a Ellingsæter¹²⁷ takový efekt přikládají zavedení „rychlostní prémie“, která přináší finanční výhody rodinám, jež si naplánují početí dvou a více dětí v rychlém sledu po sobě. Skutečně se tak ve Švédsku (a v menší míře i ve Finsku) zkrátila doba mezi početím prvního a druhého dítěte, zdá se ovšem, že toto opatření mění pouze načasování, nikoli počet narozených dětí. Nicméně to, co je na severské rodinné politice především zajímavé, není existence opatření, jež by obyvatele donutily pořizovat si větší počet dětí, nýbrž fungování rodinné politiky, díky níž porodnost ve Skandinávii dlouhodobě neklesá, tak jak se tomu děje v ostatních evropských zemích. Svou roli nicméně hraje kombinace nejrůznějších faktorů, jež vycházejí vstříc pracujícím rodičům, kteří nejsou svazováni striktními pravidly ve vybírání rodičovské dovolené a využívání služeb veřejné péče o dítě a jsou vnímáni jako rovnocenně, ať už pracují na plný či částečný úvazek nebo ať už dávají přednost zakládání rodiny v sezdaném soužití či nikoli.¹²⁸

Z hlediska udržování severského modelu rodinné politiky hraje důležitou roli také regionální spolupráce, jež je v této oblasti specifitější než integrace v rámci EU. Klíčové organizace zde představuje Severská rada (*Nordiska Råd*), jež funguje na meziparlamentní spolupráci, a Asociace Norden (*Foreningen NORDEN*), která nyní upevňuje kontakty především v oblasti vzdělání a kultury.¹²⁹ Jak již bylo řečeno, ve Skandinávii dochází ke konvergenci rodinné politiky a vlády se zasazují o to, aby zde panovaly určité společné standardy, které budou všem severským rodinám zaručovat podobné podmínky. Mezi společné cíle tedy patří nalezení rovnováhy mezi požadavky pracovního trhu, potřebami dětí a genderovou rovnoprávností. Té je věnována zvláštní pozornost a už od roku 1987 zde funguje Severská rada ministrů pro genderovou rovnoprávnost, jež kromě vyrovnanějšího zastoupení žen ve veřejných funkcích nebo minimalizaci genderové segregace v práci i vzdělání usiluje o reformu tradičního rodinného modelu. Severské státy dále formálně spolupracují na

---

¹²⁷ Jan M. Hoem, „Why does Sweden have such high fertility?“ ... s. 559-572. Anne Lise Ellingsæter, „Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?“ ... s. 1-19.

¹²⁸ Anne Lise Ellingsæter, „Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?“ ... s. 1-19.

¹²⁹ David Arter, *Scandinavian politics today* ... 368 s.

harmonizaci rodinné politiky, ač příslušná legislativa nadále formálně vzniká na úrovni národních států.¹³⁰

V této kapitole jsme si ukázali, že severské státy jsou typické svou slábnoucí vazbou mezi rodičovstvím a manželstvím, jež nyní nahrazuje tzv. deinstitucionalizovaný rodinný model. Dále jsme zkoumali vazbu mezi porodností a vzděláním, přičemž se zdá, že skandinávské ženy s vyšším vzděláním mají lepší předpoklady dosáhnout své ideální velikosti rodiny a nejspíš také snáze kombinují své rodinné a pracovní povinnosti. Klíčovým tématem je účast žen na pracovním trhu, která je na severu Evropy mimořádně vysoká, a v kombinaci s vhodnou formou rodičovské podpory a nabídkou služeb péče o dítě pravděpodobně vede k udržování stabilní porodnosti. Tato opatření nestojí pouze na finanční podpoře ze strany státu, ale také na flexibilitě pracovního trhu a fungujícím kolektivním vyjednávání mezi zaměstnanci a zaměstnavateli. Vzniká zde mechanismus, kdy stávající severský model přispívá k vysoké porodnosti, jež se blíží hranici reprodukce. Díky tomu je tak zachována stabilita populace s vysokým počtem ekonomicky aktivních žen, což dále upevňuje fungující režim, jež je závislý na vysokém počtu pracujících občanů, kteří svými daněmi tento sociální systém financují.

---

¹³⁰ Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* ... 182 s.

3. Porodnost a rodinná politika ve střední Evropě

3.1. Úhrnná plodnost a související ukazatele

Na rozdíl od severovýchodních zemí zažily postkomunistické státy střední Evropy v 90. letech zásadní propad úhrnné míry plodnosti, což z pohledu demografů hrozilo populační katastrofou. Došlo náhle ke zhroucení „socialistického skleníku“,¹³¹ jež po dlouhá desetiletí udržoval relativně stabilní porodnost spolu s vysokou sňatečností a nízkým věkem vstupu do manželství i početi prvního dítěte. V dobách socialismu tak např. v Československu zůstalo jen asi 5–7 % žen bezdětných, což má velice blízko úrovni přirozené neplodnosti populace.¹³² Slovy Ladislava Rabušice: „V Československu vládla nuda a mladým lidem zbyla jediná autentická možnost svobodného jednání: vstoupit do manželství a zplodit dvě až tři děti. A tak to udělali.“¹³³ Takové uvažování spojovalo mladé lidi napříč socialistickou střední Evropou, kterou z této všeobjímající nudy vytrhlo až zhroucení režimu, což s sebou přineslo radikální změny, jež zasáhly i reprodukční chování obyvatel.

Tento trend nebylo možné přejít bez povšimnutí a rozpoutala se debata o možných příčinách rychle klesající porodnosti. Přirozeně se tak nabízí ekonomické vysvětlení, jež přičítá hlavní roli hospodářské nejistotě, náhle rostoucí nezaměstnanosti, inflaci a dalším ekonomickým faktorům, jež mladé lidi nabádaly spíše k odložení rodičovství na příznivější dobu.¹³⁴ Jiné argumenty zas kladou důraz na ideologickou proměnu (v duchu druhého demografického přechodu, jak ji definoval Van de Kaa)¹³⁵, jež s sebou přinesla změna politického režimu, což se projevilo novými možnostmi pro osobní realizaci a novými životními prioritami mladých lidí, pro které náhle rodina nebyla tím hlavním životním cílem.¹³⁶ Spéder a Kamarás nicméně upozorňují, že tato ideologická proměna nebyla stejná ve všech postkomunistických zemích a je nutné brát v potaz, že například v Maďarsku si lidé již od poloviny 60. let mohli užívat svobodu na tu dobu ve východním bloku zcela

¹³¹ Tomáš Sobotka, *Ten years of rapid fertility changes in European post-communist countries: evidence and interpretation...* s. 41–48.

¹³² Tomáš Sobotka et al., „Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism“, *Demographic Research*, vol. 19, no. 14 (2008): s. 408.

¹³³ Ladislav Rabušic, „Value Change and Demographic Behaviour in the Czech Republic“ ... s. 103.

¹³⁴ Robert S. Chase, „Household fertility responses following communism: Transition in the Czech Republic and Slovakia“ ... s. 579–595.

¹³⁵ Dirk J. Van de Kaa, *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries...* 34 s. Viz kapitola 1. Teoretický rámec.

¹³⁶ Tomáš Sobotka et al., „Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View“, *European Journal of Population*, vol. 19 (2003): s. 249–277.

nezvyklých, tudíž i přechod k demokracii zde probíhal jinak než v sousedních zemích. Průzkum, jež tu probíhal již na přelomu 70. a 80. let ukázal, že životní hodnoty maďarských a amerických respondentů byly již poměrně podobné a Maďaři již tehdy kladli důraz na individualismus, který ovšem na rozdíl od jejich amerických protějšků postrádal jakýkoli komunitní či společenský přesah. Již v dobách socialismu také existovala omezená debata o velikosti rodiny a jejím finančním zabezpečení, což se projevilo v Maďarsku na začátku 60. let diskuzí „dítě nebo auto“, kdy se ukázalo, že si zde většina lidí nemůže dovolit založit rodinu a zároveň kumulovat materiální statky, a tak si dříve či později musejí zvolit, čemu dají přednost.¹³⁷

Klasen a Launov mezitím kladou při vysvětlování klesající porodnosti ve střední Evropě důraz na čtyři oblasti, které se od zhroucení „komunistického skleníku“ změnily nejvíce. Jedná se o: (1) špatnou situaci na trhu s bydlením, (2) nedostatečné služby péče o dítě, (3) rostoucí touhu mužů a žen po nezávislosti a osobním rozvoji a (4) větší dostupnosti antikoncepce.¹³⁸

Jednou z hlavních otázek, kterou si v souvislosti s mimořádně nízkou porodností 90. let demografové kladli, byla délka trvání tohoto trendu – tedy jedná-li se o dočasné odkládání rodičovství na příznivější čas, kdy pak lidé se zpožděním dosáhnou své ideální velikosti rodiny, nebo jde-li o permanentní stav, jež volá po zásadních změnách ve fungování sociálního státu. Philipov se ve své analýze přiklání spíše k prvnímu názoru, tedy že střední Evropa nečelí demografické katastrofě a zdejší nízká míra plodnosti se zde podobá dalším evropským zemím.¹³⁹ I tyto výsledky nicméně neslibují stabilní vývoj populace a státy nadále čelí potřebě zásadních reforem.¹⁴⁰ Nedostatky stávající (ať už přímé či nepřímé) rodinné podpory naznačuje reprodukční chování Poláků: zatímco v Polsku se úhrnná míra plodnosti drží na „nejnižší nízké“ úrovni, tedy 1,3 dítěte na ženu, Poláci žijící v Británii mají průměrně 2,1 dítěte na ženu, což je dokonce více než u rodilých Britů.¹⁴¹

---

¹³⁷ Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás, „Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations“ ... s. 559–664.

¹³⁸ Stephan Klasen a Andrey Launov, „Analysis of the determinants of fertility decline in the Czech Republic“, *Journal of Population Economics*, vol. 19 (2006), no. 25–54.

¹³⁹ Dimiter Philipov a Hans-Peter Kohler, „Tempo Effects in the Fertility Decline in Eastern Europe: Evidence from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Russia“, *European Journal of Population*, vol. 17 (2001): s. 37–60.

¹⁴⁰ Dimiter Philipov, „Should governments in Europe be more aggressive in pushing for gender equality to raise fertility? The first „NO““, *Demographic Research*, vol. 24, no. 8 (2006): s. 201–216.

¹⁴¹ Special Report: Poland. *The Economist*, June 28th 2014.

Při zkoumání vztahů mezi porodností a sňatečností, demografové dlouho ctili tzv. Hajnalovu linii, která dělila Evropu na východ a západ podle přístupu k manželství, přičemž tato hranice se táhla od Petrohradu do Terstu. Tato linie protíná Českou republiku i Polsko, kudy by tak mělo procházet dělení mezi západním režimem, kde se ženy vdávají později a malé procento z nich zůstane neprovdáno, zatímco na Východě by se měla většina žen vdát relativně brzy a manželství je zde takřka univerzální.¹⁴² V Polsku se náznaky tohoto dělení nadále udržují, a tak dosud ženy na západě nejenom vstupují do manželství později, ale častěji se tu objevuje novodobý fenomén dětí narozených mimo manželství.¹⁴³ Jinak je ale třeba mít na paměti, že John Hajnal tuto linii definoval v 60. letech a dnes se vzory manželského chování postupně proměňují i v oblastech, které bychom dříve považovali za východní.¹⁴⁴ V současné době je tak míra sňatečnosti i v silně katolickém Polsku srovnatelná s Finskem a Dánskem, jež byly jinak považovány za průkopníky těchto společenských změn. Piscová tento trend na příkladu Slovenska vysvětluje měnícím se sociálním kontextem manželství, které již pro mladé lidi není hlavní cestou dosažení dospělosti a vytvoření vlastní sociální identity.¹⁴⁵

Ačkoli se dnes postkomunistické země střední Evropy přibližují západnímu modelu sňatečnosti, přesto je zde manželství stále silně spojené s porodností – sňatek sice již není nutným předpokladem pro početí, na jihu a východě Evropy manželství stále nejvýrazněji zvyšuje šanci na založení rodiny.¹⁴⁶ Svou roli při proměnách sňatečnosti hraje ve střední Evropě jistě také fakt, že zde již od dob socialismu panovala díky liberální legislativě poměrně vysoká rozvodovost, která u mnoha mladých lidí z rozvedených rodin vyvolávala větší obezřetnost při uzavírání sňatku.¹⁴⁷ Rodinné chování v dobách socialismu by se dalo vnímat jako urychlené, zejména v kontrastu s postupným odkládáním založení rodiny v západní Evropě: pro východ

---

¹⁴² John Hajnal, "European marriage pattern in perspective", in *Population in History, Essays in Historical Demography*, eds. D. V. Glass, a D.E.C. Eversley, (London: Edward Arnold, 1965): s. 101–143.

¹⁴³ Sławomir Kurek, „Population changes in Poland: A second demographic transition view“ ... s. 389–396.

¹⁴⁴ Tomáš Sobotka, „Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery“ ... s. 246–296.

¹⁴⁵ Magdaléna Piscová, „Marital and Parental Start and Demographic Behaviour in Slovakia (and in Europe) at the Turn of the Centuries“, *Sociology – Slovak Sociological Review*, vol. 3 (2002): s. 251–268.

¹⁴⁶ Christin Hilgeman a Carter T. Butts, „Women’s employment and fertility: A welfare regime paradox“, *Social Science Research*, vol. 38 (2009): s. 103–117.

¹⁴⁷ Ferenc Kamarás, „Family Formation and Child-Bearing in Europe“, in *Changing Roles: Report on the Situation of Women and Men in Hungary 2005*, eds. Ildikó Nagy et al. (Budapest: TÁRKI Social Research Institute, 2006), s. 85–99.

kontinentu bylo dlouho typické brzké manželství spojené s rychlým početím dítěte a v případě nutnosti také rozvodem bez dlouhých odkladů.¹⁴⁸ To se od 90. let mění s tím, jak se rodinné plánování přibližuje západním standardům, což se mimo jiné projevuje i nižší potřebou legitimizovat narození dítěte brzkým sňatkem (na přelomu 80. a 90. let byla až polovina československých a polských nevěst těhotná)¹⁴⁹ a tedy rostoucím počtem dětí narozených mimo manželství.¹⁵⁰ Zde se výrazně projevuje role vzdělání: data z ČR z roku 2005 ukazují, že u matek s nejnižším vzděláním připadá až 68 % porodů mimo manželství, zatímco u matek, jež vystudovaly univerzitu, je tento podíl pouze 14 %.¹⁵¹

Klesající sňatečnost je v západní Evropě obvykle kompenzována rostoucím počtem párů žijících v nesezdaném soužití. Mezi středoevropskými státy existují v tomto ohledu zásadní rozdíly, které jsou spojené mj. s religiozitou populace. Na Slovensku a v Polsku tak dává mnohem méně mladých lidí přednost nesezdanému soužití před svatbou, než je tomu např. v České republice nebo západní Evropě. Kohabitace je tu tak běžná spíše u lidí staršího věku, kteří si už manželstvím prošli a s dalším partnerem žijí, aniž by spěchali s dalším sňatkem.¹⁵² V Polsku zároveň panuje poměrně nízká rozvodovost, která sice překračuje hodnoty z dob socialismu, ale ani tak nedosahuje hodnot typických pro ostatní postsocialistické státy. Co se týče deinstitucionalizace rodiny, ta je ve střední Evropě oproti Skandinávii stále ještě v počátcích a Polsko lze v tomto směru přirovnat k tradičním zemím, jako je Itálie, Řecko, Španělsko nebo Irsko.¹⁵³

Změna režimu mnoha mladým lidem ve střední Evropě nově otevřela cestu k vyššímu vzdělání, které náhle nebylo spojeno s vhodným kádrovým profilem, což se také projevilo na pozdějším nástupu mladých lidí do placeného zaměstnání – a tak zatímco v roce 1992 pracovalo 54 % maďarských žen ve věku od 20 do 24 let, o deset

---

¹⁴⁸ Magdaléna Piscová, „Marital and Parental Start and Demographic Behaviour in Slovakia (and in Europe) at the Turn of the Centuries“ ... s. 251–268.

¹⁴⁹ Tomáš Sobotka et al., „Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism“ ... s. 429. Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ ... s. 839.

¹⁵⁰ Tomáš Sobotka et al., „Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View“ ... s. 249–277.

¹⁵¹ Tomáš Sobotka et al., „Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism“ ... s. 421.

¹⁵² Michaela Potančková et al., „Slovakia: Fertility between tradition and modernity“, *Demographic Research*, vol. 19, no. 25 (2008), s. 973–1018.

¹⁵³ Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ ... s. 795–853.

let později to bylo jen 42 %.¹⁵⁴ Ukazuje se také, že vzdělání má větší vliv na budoucí zaměstnanost žen než mužů.¹⁵⁵ S tím je spojeno také pozdější ekonomická nezávislost a opožděné zakládání rodiny. To opět mohou ilustrovat data z ČR, kde v roce 2001 ženy se základním vzděláním zpravidla počaly první dítě okolo 20 let, ženy, jež vystudovaly střední školu, již mezi 26–28 lety a univerzitně vzdělané ženy se stávají matkami až okolo třicítky.¹⁵⁶ Vzdělání začalo být důležité také v souvislosti s proměnami na pracovním trhu: v Polsku v roce 2005 dosahovala nezaměstnanost lidí se základním vzděláním téměř 26 %, ale jen něco přes 7 % u univerzitně vzdělaných (v roce 1996 se nezaměstnanost pohybovala na úrovni 12 %, resp. 3 %).¹⁵⁷

Reprodukční chování prošlo v 90. letech další zásadní proměnou, která jasně ilustrovala rozdíl mezi západní a východní Evropou: rychle se snížil počet interrupcí, které byly dosud vnímány jako jedna z běžných antikoncepčních metod. Postupně se začalo rozšiřovat užívání hormonální antikoncepce, jejíž dostupnost byla ve východním bloku s výjimkou Maďarska, Slovinska a NDR poměrně omezená (v roce 1990 ji v Československu užívalo pouze 4,2 % žen, o 16 let později se tento počet přiblížil již 50 % českých žen).¹⁵⁸ Odhaduje se, že do začátku 90. let nepoužívala až polovina československých párů při prvním sexuálním styku žádnou antikoncepci a první početí bylo často neplánované.¹⁵⁹ Zde se ovšem projevují zásadní rozdíly mezi jednotlivými státy: např. na Slovensku dávají ženy přednost nitroděložním tělískům (která jsou vhodná především pro starší ženy po porodu) před hormonální antikoncepcí, kterou v roce 2004 užívalo jen asi 20 % žen v reprodukčním věku, což může být přičítáno možným zdravotním rizikům, které jsou s užíváním pilulky spojeny, ale také vlivu katolické církve, která zde prosazuje konzervativní ideál rodinného plánování.¹⁶⁰ V Polsku v roce 2007 užívalo hormonální antikoncepci pouze 13 % žen a nejvíce párů zde jako ochranu proti početí spoléhá na prezervativy.

---

¹⁵⁴ Erzsébet Bukodi, „Women’s Labour Market Participation and Use of Working Time“ in: eds. Ildikó Nagy et al., *Changing Roles: Report on the Situation of Women and Men in Hungary 2005* (Budapest: TÁRKI Social Research Institute, 2006), s. 16.

¹⁵⁵ Ibidem.

¹⁵⁶ Tomáš Sobotka et al., „Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism“ ... s. 422–423.

¹⁵⁷ Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ ... s. 795–853.

¹⁵⁸ Tomáš Sobotka et al., „Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism“ ... s. 432–433.

¹⁵⁹ Ibidem, s. 431.

¹⁶⁰ Michaela Potančoková et al., „Slovakia: Fertility between tradition and modernity“... s. 998..

Nicméně i v Polsku je zřejmá zásadní změna ve využívání antikoncepčních metod a mezi lety 1991 a 2007 zde klesl počet nechráněných styků z 51 % na 11 %.¹⁶¹ Naopak v Maďarsku byla hormonální antikoncepce dostupná již od 70. let a dodnes patří k nejoblíbenějším metodám ochrany proti početí.¹⁶²

Pád režimu nicméně napomohl tomu, že informace o moderních metodách ochrany proti početí a dalších otázkách sexuálního zdraví začaly být takřka všudypřítomné a ženy v postkomunistických zemích náhle měly svůj sexuální život plně pod kontrolou, tak jako ženy v západní Evropě již od konce 60. let. Počet potratů nejvíce klesl v ČR, kde ještě v roce 1990 připadalo 0,85 interrupcí na jeden porod, zatímco v roce 2012 toto číslo kleslo již na 0,21. Změnila se také věková struktura žen, jež nejčastěji podstupují interrupci – zatímco před rokem 1990 se k umělému přerušování těhotenství nejčastěji odhodlaly ženy ve věku 20–29 let, které už zpravidla dosáhly své ideální velikosti rodiny (obvykle se dvěma dětmi), od té doby se počty potratů v jednotlivých věkových skupinách poměrně vyrovnaly a od roku 2007 interrupce mírně převažují u svobodných žen, které otěhotněly předčasně.¹⁶³ Specifickým případem je katolické Polsko, kde interrupce nikdy nebyly hojně využívány a po pádu režimu se pravidla pro umělé přerušování těhotenství dokonce ještě zpřísnila. V roce 1993 zde byl přijat zákon zakazující interrupce, jež nyní mohou být prováděny pouze ve vzácných případech, kdy je ohroženo zdraví matky či dítěte, nebo když bylo početí výsledkem sexuálního zneužití. Podobná pravidla sice dnes oficiálně platí také v Maďarsku, zde ale bývá interrupce v praxi umožněna takřka všem ženám, jež si o ni zažádají. Oproti tomu v Polsku panuje skutečně striktní omezení umělého přerušování těhotenství, jež je srovnatelné pouze s podobným zákazem v Irsku. Omezena byla také sexuální výchova ve školách i podpora hormonální antikoncepce, na níž se od roku 2002 nevztahuje žádné zdravotní pojištění. Ani tato konzervativní opatření nicméně nezabránila výraznému poklesu

---

¹⁶¹ Joanna Z. Mishtal, „Understanding low fertility in Poland: Demographic consequences of gendered discrimination in employment and postsocialist neoliberal restructuring“, *Demographic Research*, vol. 21, no. 20 (2009): s. 612.

¹⁶² Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás, „Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations“ ... s. 618.

¹⁶³ Jiřina Kocourková, „Aktuální trendy reprodukčního chování populace ČR“ in: ed. Linda Sokačová, *Rodinná politika: rodičovská a mateřská v kontextu sladování rodinného a pracovního života a rovných příležitostí žen a mužů* (Praha: Gender Studies, 2010): s. 9–15.

porodnosti, jakým Polsko v 90. letech prošlo stejně jako ostatní postkomunistické státy, které svým obyvatelům zanechaly podstatně větší reprodukční svobodu.¹⁶⁴

Pro demografy je důležité sledovat také představy obyvatelstva o jejich ideální velikosti rodiny, jež zásadním způsobem předurčuje populační vývoj v dané společnosti. V Evropě již dlouhodobě panuje ideál rodiny se dvěma dětmi, který slibuje stabilní populaci. Z pohledu demografů je ovšem nebezpečné, když společnost začne preferovat menší rodiny (jak bylo poprvé vyzorováno v německy mluvících zemích), což musí nezbytně vést k rychlému úbytku populace. Tato změna preferencí se ukázala i v ČR, kde v roce 2005 ženy mladší 25 let již preferovaly průměrně 1,85 dítěte v rodině.¹⁶⁵ Maria Rita Testa ve svém výzkumu z roku 2011 nicméně ukazuje, že české ženy ve věku od 25 do 39 let preferují rodinu přesně se dvěma dětmi, stejně jako v Polsku a na Slovensku, přičemž v Maďarsku dosahuje ideální velikost rodiny až 2,3 dítěte.¹⁶⁶

3.2. Rozvoj sociálního státu a genderová rovnoprávnost

Socialistická východní Evropa neprožila po 2. světové válce *baby boom* srovnatelný se západní Evropou či Spojenými státy. Zvláštním případem je Maďarsko, kde na přelomu 50. a 60. let klesla úhrnná míra plodnosti na 1,8 dítěte na ženu a spolu s Estonskem tak patřilo k zemím s nejnižší porodností na světě.¹⁶⁷ V jednotlivých socialistických zemích ovšem probíhaly krátkodobé vlny rostoucí porodnosti, jež byla spojována se změnami státní politiky, ať už se jednalo o krátkodobý zákaz interrupcí či štedřejší sociální podporu rodinám.¹⁶⁸

Východoevropský socialistický režim v porovnání s tradičnějšími evropskými společnostmi vytvářel takové pracovní a sociální podmínky, které ženám umožňovaly pracovat a zároveň se starat o rodinu. Z pohledu státu se ovšem nejednalo o snahu nabídnout ženám rovné příležitosti, nýbrž o potřebu využít každou potenciální pracovní sílu. Socialistická žena tak měla zvládat pracovní i rodinné povinnosti

---

¹⁶⁴ Joanna Z. Mishtal, „Understanding low fertility in Poland: Demographic consequences of gendered discrimination in employment and postsocialist neoliberal restructuring“ ... s. 599–626.

¹⁶⁵ Tomáš Sobotka et al., „Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism“ ... s. 439..

¹⁶⁶ Maria Rita Testa, *Family Sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer Survey* ... s. 37.

¹⁶⁷ Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás, „Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations“ ... s. 603.

¹⁶⁸ Róbert Iván Gál a András Gábos, „Effects of Intergenerational Public Transfers on Fertility: Test on Hungarian Data“, in: eds. Tamás Kolosi et al., *Social Report 2004* (Budapest: TÁRKI, 2004), s. 160–169.

rovnou měrou, přičemž jí stát nabízel podporu v podobě kolektivní péče o děti, apod. Počet pracujících žen byl tak ve východním bloku často vyšší než v západní Evropě a i rozdíly v platech mužů a žen byly poměrně nízké. Nadále zde nicméně fungovala horizontální segregace, kdy byly udržovány představy o mužském a ženském zaměstnání a velký počet žen byl tak zastoupen např. ve zdravotnictví nebo ve školství. Vzhledem ke státem podporované dvojí roli žen, které musely plně zastávat pracovní i rodinné povinnosti, zde nutně fungovala také vertikální segregace, kdy se ženy zřídka dostaly do vedoucích pozic v zaměstnání. Bylo tak zřejmé, že socialistické vlády skutečně neusilovaly o genderovou rovnoprávnost v pravém slova smyslu a na debatu o spravedlivém dělení rolí na pracovním trhu či v domácnosti si ženy ve střední Evropě musely počkat až do 90. let.¹⁶⁹

Zároveň byla poměrně brzy zavedena liberální legislativa týkající se rozvodů a interrupcí. Všechny zkoumané státy legalizovaly potraty již v průběhu 50. let, včetně silně katolického Polska, kde církve neúspěšně protestovala proti zavedení sexuální výchovy ve školách, jež šla ruku v ruce s povolením interrupcí (na druhou stranu v Polsku od roku 1932 platí zákaz dobrovolné sterilizace, o jejíž povolení se od té doby nikdo vážně nepokoušel).¹⁷⁰ V Maďarsku platil krátkodobý zákaz interrupcí v letech 1953–1956, na něj nicméně navázala úplná liberalizace a počet potratů postupně rostl, až dosáhl svého vrcholu v roce 1973, kdy v Maďarsku proběhlo více interrupcí než porodů. Na to maďarská vláda zareagovala zavedením lékařských komisí, podobných těm, které fungovaly v Československu, jež měly za úkol regulovat množství prováděných interrupcí.¹⁷¹

S obzvlášť štědrá rodinnou politikou přišlo v druhé polovině 60. let maďarská vláda, která se tímto snažila bojovat s mimořádně nízkou porodností. Matky tehdy mohly zůstat doma s dítětem až dva a půl roku, kdy pobíraly fixní mateřskou dovolenou, po jejímž skončení měly nárok na návrat na stejnou pozici v zaměstnání. V roce 1973 navíc vláda zvýšila všechny finanční příspěvky rodinám, které navíc získaly nárok na podporu v bydlení – založení rodiny tak bylo náhle výhodnější než kdy dříve a Maďarsko si prošlo svým krátkým obdobím *baby boomu*. V 80. letech nicméně porodnost znovu poklesla, na což se stát snažil reagovat další

---

¹⁶⁹ Dorota Witkowska, „Gender Disparities in the Labor Market in the EU“, *International Advances in Economic Research*, vol. 19 (2013): s. 331–354.

¹⁷⁰ Joanna Z. Mishtal, „Understanding low fertility in Poland: Demographic consequences of gendered discrimination in employment and postsocialist neoliberal restructuring“ ... s. 603–606.

¹⁷¹ Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás, „Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations“ ... s. 614–615.

podporou, jež se mimo jiné projevila navázáním výše rodičovských příspěvků na předchozí mzdu.¹⁷²

V Československu se společenský postoj k rodině proměnil v 70. letech, kdy mnoho občanů po zklamání ze sovětské invaze dali přednost uzavřenému rodinnému životu před veřejnou angažovaností. Stát tento postoj podporoval a kromě větší finanční podpory rodinám nabízel také delší mateřskou dovolenou a rozsáhlou síť školek a jeslí. Založení rodiny se také zdálo být jasnou volbou pro mladé lidi, kteří se chtěli osamostatnit od rodičů – zatímco svobodní a bezdětní lidé neměli nárok na byt, mladým rodinám se otevírala šance na vlastní bydlení.¹⁷³

Model sociální a rodinné politiky ve střední Evropě vychází ze společné socialistické tradice, dnes je ale stále ve fázi pomalého rozvoje. Rodinná podpora, která měla v prvních letech po pádu komunismu rysy univerzalizmu, se nyní stále častěji stává závislou na předchozích příjmech rodičů, panuje tu ale pouze nízký důraz na kombinaci mateřství a placeného zaměstnání. Postkomunistické státy také v období transformace často omezovaly výdaje na rodinnou politiku, a tak výše finanční podpory, kterou rodiče od státu dostávají, je ve srovnání s ostatními evropskými státy poměrně nízká a blíží se v tomto ohledu spíše zemím na jihu Evropy.¹⁷⁴ V postsocialistických zemích funguje dvoupříjmový model rodiny, který je ale dán spíše ekonomickou nutností než silnou podporou zaměstnanosti žen. Ta je tu poměrně vysoká a většina žen zde pracuje na plný úvazek, to ale jen do doby, kdy ženy odcházejí na mateřskou a rodičovskou dovolenou, která zde vytváří dlouhodobé přestávky v zaměstnanosti a dává ženám jen omezené možnosti ke kombinaci rodinného a pracovního života. Na rozdíl od severského modelu zde nefunguje univerzální právo dětí na předškolní péči, která je ve střední Evropě poměrně rozvinutá pouze pro děti starší tří let.¹⁷⁵

Ve střední Evropě prozatím nefunguje podobně systematický a všeobjímající přístup k genderové rovnoprávnosti jako je tomu na severu kontinentu, nicméně i zde se situace postupně zlepšuje. To se projevuje například na genderové segregaci v zaměstnání, která byla v dobách socialismu velmi vysoká, tato propast mezi muži a ženami se ale pomalu uzavírá s tím, jak ženy dnes získávají lepší vzdělání a

---

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Tomáš Sobotka et al., „Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View“ ... s. 249–277.

¹⁷⁴ Olivier Thévenon, „Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis“... s. 57-87.

¹⁷⁵ Katarina Boye, „Work and Well-being in a Comparative Perspective – Role of Family Policy“ ... s. 16-30.

kvalifikaci a snáze tak dosáhnou na pracovní pozice, které byly dříve vyhrazeny mužům. S tím je spojeno i snižování rozdílů ve výši platů mužů a žen – v Maďarsku dosahoval v roce 1995 průměrný ženský plat 81 % platu mužů, zatímco v roce 2002 to bylo již 85 %.¹⁷⁶

V zemích, kde hraje stále důležitou roli náboženství (zejména v Polsku a na Slovensku), se nadále udržují tradiční a konzervativnější názory, jež se dotýkají i rodiny a genderové rovnoprávnosti: z pohledu církve by tak zde mělo být udrženo tradiční rozdělení rodinných rolí, ženy by měly svůj hlavní životní cíl vidět v mateřství, spojeném samozřejmě s manželstvím. Tímto postojem netrpí pouze ti, kteří čelí kritice svého modernějšího přístupu k rodině, ale také mladí lidé, kterým chybí výhody liberální a otevřené sexuální výchovy.¹⁷⁷

Ve střední Evropě také nadále funguje tradiční dělení rodinných rolí a práce v domácnosti. V postkomunistických státech tak zakořenil režim, kdy se ženy těšily z poměrně vysoké míry pracovní a ekonomické emancipace, která byla nicméně zcela oddělená od rodinného života (Sironi a Mencarini tento fenomén nazývají „zpožděnou genderovou revolucí“).¹⁷⁸ Zde ovšem autoři zdůrazňují důležitou roli vzdělání: vzdělanější partneři mají v současné době blíže k postmoderním hodnotám, které kladou důraz nejen na potřebu osobní realizace a sebevyjádření, ale také slibují spravedlivější rozdělení domácích povinností. Na druhou stranu, Voicu a Strapkova ve svém výzkumu usuzují, že ačkoli ženy všude v Evropě stráví více času péčí o domácnost než muži, ti jsou nejvíce zapojeni do domácích prací v severní a východní Evropě. Zde se ale zásadně liší skutečné množství času, které lidé stráví plněním domácích povinností – zatímco na severu Evropy jsou lidé doma pracovním vytížení nejméně, na východě věnují ženy i muži hodně času domácí práci.¹⁷⁹ Pro naše vybrané postsocialistické země je typické, že se zde přibližně polovina žen domnívá, že sama zastává více než tři čtvrtiny všech domácích prací, přičemž nejvíce žen zastává většinu domácích prací v Maďarsku (56,25%).¹⁸⁰ Bartáková a Sirovátka ve svém výzkumu také ukazují, že přibližně polovina českých žen by si přála, aby se

---

¹⁷⁶ Erzsébet Bukodi, „Women’s Labour Market Participation and Use of Working Time“ ... s. 27.

¹⁷⁷ Tomáš Sobotka, „Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery“ ... s. 246–296.

¹⁷⁸ Maria Sironi a Letizia Mencarini, „Happiness, Housework and Gender Inequality in Europe“. <http://paa2011.princeton.edu/papers/110149> (staženo, 29.7.2014), s. 8.

¹⁷⁹ Bogdan Voicu et al., „Engendered Housework. A Cross-European Analysis“, *IRISS Working Papers*, vol. 7 (2007): 18 s.

¹⁸⁰ Maria Sironi a Letizia Mencarini, „Happiness, Housework and Gender Inequality in Europe“. <http://paa2011.princeton.edu/papers/110149> (staženo, 29.7.2014), s. 15-16.

jejich partneři více zapojovali do péče o dítě a domácích prací – v případě univerzitně vzdělaných žen dokonce 61,4 % respondentek vyjádřilo touhu po větší mužské pomoci v domácnosti.¹⁸¹

Žádná z vybraných středoevropských zemí dosud nezavedla otcovskou kvótu, která by mužům vyhrazovala určité období rodičovské dovolené bez možnosti převést ho zpět na matku. Postoj k povinné otcovské dovolené by ve střední Evropě přitom mohl být poměrně kladný, pokud by její délka nebyla vnímána jako příliš dlouhá. Přiměřená délka otcovské dovolené se může přitom zásadně lišit v reakci na existujícím sociokulturním a politickém prostředí a zatímco ve Skandinávii zůstávají muži s dětmi doma týdny až měsíce, mezi českými respondenty se jako ideální délka otcovské dovolené ukazovala v rozmezí 5 až 10 dní, přičemž delší absenci v práci by mohli muži v některých oborech vnímat jako možné ohrožení na trhu práce. Důležitá je také výška finanční kompenzace během otcovské dovolené, jež by měla být poměrně vysoká, aby rodiny, kde má muž vyšší příjem, nepocit'ovaly v souvislosti s otcovskou dovolenou zvýšenou finanční zátěž.¹⁸²

Zásadním problémem ve střední Evropě je genderová diskriminace na pracovním trhu, která je namířená zejména proti mladým ženám a matkám s malými dětmi. Mishtal ve svém výzkumu tuto diskriminaci ilustruje na případech polských žen, které se často setkávají s nekorektním chováním ze strany zaměstnavatelů. Ti mají sice ze zákona zakázáno ptát se žen na jejich rodinný stav, plánované těhotenství či věk jejich dětí, v praxi však bývají z pohovorů vyřazovány ženy, které na tyto otázky odmítají odpovědět a najaté zaměstnankyně jsou někdy nuceny podepsat prohlášení, že v nadcházejících letech neplánují otěhotnět. A ačkoli zaměstnavatel nemůže propustit těhotnou ženu či matku na rodičovské dovolené, tyto ženy bývají často neformálně donuceny k odchodu ze zaměstnání nebo je zaměstnavatel vyhodí ve chvíli, kdy jim skončí státem zaručená podpora. Pro mladé ženy jsou tak v Polsku často nadějí zahraniční firmy, které si s sebou přinášejí vlastní standardy a svým zaměstnankyním nabízejí takovou podporu, jaká je typická v zahraničí.¹⁸³ Ačkoli neexistuje podobná studie vypovídající o diskriminaci matek v České republice, ženy

---

¹⁸¹ Helena Tomešová Bartáková a Tomáš Sirovátka, „Reconciling Work and Family in the Czech Republic and the Role of Social Policy“, *Sociological Problems*, vol. 49, no. 2 (2008): s. 83.

¹⁸² Hana Maříková, „Aktivní či pečující otcové: teoreticko-empirická analýza“, in: ed. Linda Sokačová, *Rodinná politika: rodičovská a mateřská v kontextu slad'ování rodinného a pracovního života a rovných příležitostí žen a mužů* (Praha: Gender Studies, 2010): s. 29–41.

¹⁸³ Joanna Z. Mishtal, „Understanding low fertility in Poland: Demographic consequences of gendered discrimination in employment and postsocialist neoliberal restructuring“ ... s. 599–626.

se zde ale také častěji obávají o své zaměstnání než muži: 40 % žen má strach, že by mohly přijít o práci v souvislosti se svou péčí o děti a 47 % žen se obává, že by jim rodinné povinnosti mohly bránit získat lépe placené či zajímavější zaměstnání.¹⁸⁴

3.3. Fungování pracovního trhu

Pád socialistického režimu, který svým obyvatelům zajišťoval takřka univerzální právo na zaměstnání, s sebou přinesl dlouhou dobu neznámý fenomén nezaměstnanosti, jež v transformačním období zasáhla všechny sledované státy. Obnova a restrukturalizace ekonomiky ale přinesla své ovoce v podobě ekonomického růstu, který byl zjevný především na začátku nového tisíciletí, kdy Polsko a Slovensko patřilo k nejrychleji rostoucím státům EU, ke které tyto země přistoupily v roce 2004. To se projevilo také na mírně rostoucí porodnosti a faktu, že páry, které v průběhu 90. let odkládaly založení rodiny, využily ekonomického oživení a pozitivních vyhlídek do budoucna a odhodlaly se počít první děti, což se v Polsku jako první projevilo v nejrozvinutějších oblastech na západě země.¹⁸⁵ Stále zde ale byly zachovány některé strukturální nedostatky, které vedly k vysoké nezaměstnanosti mladých lidí, jež byla dána také tím, že v tomto období začaly nastupovat do práce silné generace narozené na konci 70. a začátku 80. let. Pro tyto lidi, na něž čekala na pracovním trhu velká konkurence, bylo o to těžší skloubit rodinný a pracovní život, čehož lze dosáhnout například flexibilnější pracovní dobou, částečnými úvazky či prací z domova.¹⁸⁶ Ekonomická transformace také silněji dopadla na odvětví, kde častěji pracovaly ženy, což se projevilo také na zaměstnanosti žen v 90. letech: v Polsku tak bylo během prvních pěti let po pádu socialismu zrušeno až 1,5 milionu pracovních míst, které dříve patřily ženám.¹⁸⁷

Práce na částečný úvazek není dosud ve střední Evropě příliš běžná, přitom na příkladu Skandinávie je zjevné, že zkrácené úvazky umožňují rodičům s malými dětmi snáze kombinovat rodinné a pracovní povinnosti. Ve střední Evropě nejsou nicméně částečné úvazky vždy vnímány jako rovnocenné zaměstnání, které rodičům umožňuje skloubit různé životní role, ale často se jedná o nedobrovolně zkrácené

---

¹⁸⁴ Helena Tomešová Bartáková a Tomáš Sirovátka, „Reconciling Work and Family in the Czech Republic and the Role of Social Policy“ ... s. 89.

¹⁸⁵ Sławomir Kurek, „Population changes in Poland: A second demographic transition view“ ... s. 389–396.

¹⁸⁶ Michaela Potančoková et al., „Slovakia: Fertility between tradition and modernity“... s. 973–1018.

¹⁸⁷ Andrew Newell a Barry Reilly, „The gender pay gap in the transition from communism: Some empirical evidence“, *IZA Discussion Paper 268* (Bonn: Institute for the Study of Labor, IZA, 2001), cit. dle Dorota Witkowska, „Gender Disparities in the Labor Market in the EU“... s. 340.

úvazky, které navíc rodině přinášejí nižší příjmy.¹⁸⁸ Z těchto důvodů zde možná často zaměstnavatelé nepocítují silný tlak, který by je nutil k nabídce flexibilnějších úvazků. To ovšem neznamená, že by tu po částečných úvazcích neexistovala poptávka: již v roce 1999 si takřka polovina maďarských žen v reprodukčním věku přála pracovat na zkrácený úvazek.¹⁸⁹ Podobně 60 % českých žen a 57 % mužů věří, že by matky dětí ve věku od 3 do 6 let měly mít možnost pracovat na částečný úvazek a asi polovina respondentů se domnívá, že by zkrácený úvazek byl vhodný pro matky školáků. Po skončení rodičovské dovolené nastupuje do práce na částečný úvazek asi 20 % českých žen, což stojí v kontrastu oproti 60 %, které by tuto formu zaměstnání preferovaly. A i většina těch, kterým se podaří sehnat zaměstnání na částečný úvazek, mohou počítat pouze s krátkodobou smlouvou.¹⁹⁰ Nejnižší podíl částečných úvazků můžeme sledovat na Slovensku, kde na zkrácený úvazek pracuje 1,8 % mužů a 4,1 % žen.¹⁹¹ Existuje zde tak viditelný rozpor mezi nabídkou částečných úvazků a jejich poptávkou ze strany rodičů. Podle Matějková a Paloncyové by se přitom zvýšený podíl pracujících na zkrácený úvazek mohl pozitivně podepsat na počtu narozených dětí.¹⁹² Je možné, že firmy v tomto ohledu čekají na kroky státu, který by měl pro flexibilnější pracovní úvazky vytvořit jasná pravidla a státní sektor by v tomto ohledu měl jít ideálně příkladem.¹⁹³ Alespoň symbolický krok v tomto ohledu provedlo Maďarsko, kde ministerstvo práce a sociálních věcí již od roku 2000 uděluje ocenění firmám, které svým zaměstnancům usnadňují kombinaci pracovních a rodinných závazků.¹⁹⁴ V České republice vzniklo podobné ocenění (Firma roku – rovné příležitosti) z iniciativy nevládní neziskové organizace Gender Studies, nicméně na

---

¹⁸⁸ Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ ... s. 795–853.

¹⁸⁹ Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás, „Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations“ ... s. 639.

¹⁹⁰ Helena Tomešová Bartáková a Tomáš Sirovátka, „Reconciling Work and Family in the Czech Republic and the Role of Social Policy“ ... s. 85–87.

¹⁹¹ Michaela Potančoková et al., „Slovakia: Fertility between tradition and modernity“ ... s. 1003.

¹⁹² Barbora Matějková a Jana Paloncyová, *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II* (Praha: VÚPSV, 2004), 81 s.

¹⁹³ Alexandra Jachanová Doleželová a Kateřina Machovcová, „Flexibilní pracovní uspořádání v kontextu sladění pracovního a soukromého života“, in: ed. Linda Sokačová, *Rodinná politika: rodičovská a mateřská v kontextu sladování rodinného a pracovního života a rovných příležitostí žen a mužů* (Praha: Gender Studies, 2010): s. 43–50.

¹⁹⁴ Mihaela Robila, „Family Policies in Eastern Europe: A Focus on Parental Leave“, *Journal of Child and Family Studies*, vol. 21 (2012): s. 32–41.

rozdíl od maďarského příkladu není cena spojená s žádnou finanční odměnou pro vítěze.¹⁹⁵

Pracovní zapojení žen zde tak s narozením dítěte prudce klesá, zatímco muži s dětmi zpravidla pracují o to více, aby rodině vynahradili chybějící příjem. Největší rozdíl v zaměstnanosti bezdětných žen a žen s dětmi mladších 12 let sledujeme v České republice, kde se tato zaměstnanost liší o celých 30 %, situace je ale nejvíce alarmující v Maďarsku, kde jsou bezdětné ženy méně ekonomicky aktivní než v ostatních střeoevropských státech a jejich zaměstnanost po narození dítěte klesá až na 51,4 %. Oproti tomu zaměstnanost mužů v souvislosti se založením rodiny roste, i když méně výrazně, a v Česku pak dosahuje až 95 % (tj. největší podíl pracujících mužů v rámci EU), v Polsku více než 90 %.¹⁹⁶ Na nepříznivou situaci na pracovním trhu tak ženy často reagovali omezením porodnosti, což ilustruje příklad Polska, kde v letech 1993–2002 klesla zaměstnanost žen o 1,37 %, pokud by ale polské ženy ve stejném období neupravily své reprodukční chování, zaměstnanost by klesla až o 5,34 %.¹⁹⁷

S tím souvisí i vnímání pracovně-rodinného konfliktu, přičemž obyvatelé střední a východní Evropy nejsilnější pocitují, že kvůli práci zanedbávají rodinné povinnosti.¹⁹⁸ Toto napětí se nadále projevuje na vnímání osobního štěstí a spokojenosti, což je ukazatel, jež začíná být v posledních letech stále více sledován. Pracující ženy jsou tak dle svého osobního vnímání obecně spokojenější než ženy v domácnosti, přičemž zde není výrazný rozdíl mezi ženami pracujícími na částečný a na plný úvazek. Tento pocit spokojenosti je následně ohrožen množstvím domácí práce, kterou žena musí zastat i po návratu z placeného zaměstnání, což Sironi a Mencarini dokazují na příkladu nižší životní spokojenosti žen, jež pracují více než 30 hodin týdně a zároveň zastávají většinu práce spojené s péčí o domácnost.¹⁹⁹

---

¹⁹⁵ “Firma roku – rovné příležitosti”, Gender Studies, [http://www.genderstudies.cz/aktivita/projekt.shtml?cmd\[2828\]=x-2828-518603](http://www.genderstudies.cz/aktivita/projekt.shtml?cmd[2828]=x-2828-518603) (staženo, 14.7.2014).

¹⁹⁶ *Barcelona objectives: The development of childcare facilities for young children in Europe with a view to sustainable and inclusive growth* (Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2013), 41 s.

¹⁹⁷ Anna Matysiak, *Decomposition of the change in female employment. The case of Poland* (Warsaw: Institute of Statistics and Demography, Warsaw School of Economics, 2006). Cit. dle Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ ... s. 826.

¹⁹⁸ *Third European Quality of Life Survey ...* 110 s.

¹⁹⁹ Maria Sironi a Letizia Mencarini, „Happiness, Housework and Gender Inequality in Europe“, <http://paa2011.princeton.edu/papers/110149> (staženo, 29.7.2014), 39 s.

3.4. Rodičovská dovolená a péče o dítě

Ačkoli středoevropské státy prošly podobnou socialistickou zkušeností, po pádu režimu se vydaly různým směrem – polská rodinná politika je tak přes silný vliv katolické církve ekonomicky liberálnější než česká. Ukazuje se ale, že tyto rozdíly se projevovaly už v dobách socialismu, kdy se v Polsku výše mateřské dovolené i příspěvků na děti odvíjela od platu rodičů, ženy s nižšími příjmy tak měly tendenci vracet se do práce dříve. I samotná mateřská dovolená byla kratší než jinde ve střední Evropě – 16 týdnů v Polsku oproti 6 měsícům v ostatních zemích.²⁰⁰ I po pádu režimu prošlo Polsko obdobím nejspíš nejradikálnějších škrtů v rodinné politice, kdy byla mateřská dovolená náhle zkrácena z téměř dvou let na necelé čtyři měsíce, veškeré finanční příspěvky rodinám byly radikálně sníženy a instituce veřejné péče pro děti byly ve velké míře privatizovány.²⁰¹ Dnes mohou polské matky čerpat půl roku mateřské dovolené s plnou kompenzací ucházejícího platu, na kterou navazuje půl roku rodičovské dovolené, kdy je rodičům vypláceno 60 % přecházející mzdy. Pokud by rodiče chtěli zůstat doma s dětmi déle, mají nárok na rodičovský příspěvek, který je stejný pro všechny rodiče bez ohledu na jejich plat.²⁰²

Po roce 1989 doplatily středoevropské rodiny na restrukturalizaci státních výdajů a skutečnost, že státní příspěvky na domácí péči o děti jsou zpravidla levnější než zřizování jeslí a školek. Veřejná péče o děti mladší tří let navíc v komunistických dobách získala poměrně špatnou pověst, tudíž bylo její postupné rušení ve společnosti přijímáno poměrně klidně. Vlády také nejspíš očekávaly, že by prodloužená rodičovská dovolená mohla být dobrou volbou pro ženy, které v transformačním období čelily nezaměstnanosti, jak se ostatně ukázalo ve Finsku v dobách ekonomické krize. Ačkoli se počet dětí v jeslích snížil na minimum (v průběhu 90. let klesl počet dětí, které v Polsku, Česku a Slovensku navštěvují jesle, na méně než 5 %, zatímco v Maďarsku dosahuje asi 10 %),²⁰³ školky se nadále těší velké popularitě, v České republice více než v Polsku, kde do školek dochází méně než 40 % dětí ve věku 3–5

---

²⁰⁰ Steven Saxonberg a Dorota Szelewa, „The Continuing Legacy of the Communist Legacy? The development of family policies in Poland and the Czech Republic“ ... s. 351–379.

²⁰¹ Joanna Z. Mishtal, „Understanding low fertility in Poland: Demographic consequences of gendered discrimination in employment and postsocialist neoliberal restructuring“ ... s. 599–626.

²⁰² Piotr Michoń et al., „Poland country note“, in *International Review of Leave Policies and Research 2014*, ed. Peter Moss.

http://www.leavenetwork.org/fileadmin/Leavenetwork/Country_notes/2014/Poland.pdf (staženo, 28.7.2014).

²⁰³ Tomáš Sobotka, „Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery“ ... s. 274. Marta Korintus, „Úkoly a budoucnost služeb péče o děti v Maďarsku“ ... s. 268.

let.²⁰⁴ Školky jsou ale zpravidla vyhrazeny dětem starším tří let (v ČR mohou školky přijímat již dvouleté děti, z důvodu omezené kapacity to ale není běžné)²⁰⁵ a rodiče mladších dětí se zpravidla musejí spoléhat na drahé služby, ať už soukromé (v ČR) či veřejné (v Polsku), nebo na pomoc příbuzných.²⁰⁶ Rodiče, kterým se podaří umístit své děti do jeslí či školky, musejí nadále řešit rozpor mezi svou pracovní dobou a otevíracími hodinami těchto zařízení, což se ukazuje jako problém zejména v ČR a Polsku. V ČR a na Slovensku navíc rodiče často nevyužívají služby péče o děti kvůli jejich vysoké ceně.²⁰⁷

Péče zajišťovaná ostatními rodinnými příslušníky by mohla být dobrou alternativou formální veřejné péči o děti, nicméně se ukazuje, že rodina zpravidla nabízí výpomoc na méně než 30 hodin týdně, což nemusí rodičům plně umožňovat kombinaci rodinných a pracovních povinností.²⁰⁸ Ovšem v zemích, kde hraje rodinná výpomoc příbuzných důležitou roli, by v tomto ohledu mohly pomoci státní příspěvky na domácí péči o dítě, které by nemusely být vypláceny rodičům, ale také jiným příbuzným, které se o děti starají. V Maďarsku tak mohou získávat finanční podporu nejen rodiče, ale i prarodiče, kteří se starají o dítě mladší dvou let.²⁰⁹

V zemích střední Evropy je zároveň stále silně zakořeněný pocit, že malým dětem nejlépe prospívá domácí péče, což ve spojení s dostupnými institucemi udržuje matky doma až do tří let věku dítěte.²¹⁰ To může zřejmě částečně vysvětlovat zkušenost ze Slovenska, kde mohou ženy od roku 2005 kombinovat rodičovskou dovolenou s placeným zaměstnáním dle určitých podmínek, této možnosti ovšem zatím využilo pouze malý počet žen.²¹¹ Kromě preferované rodinné péče o malé děti je zde ale zároveň obecně přijímané přesvědčení, že by se ženy poté, co děti vyrostou,

---

²⁰⁴ Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ ... s. 833.

²⁰⁵ Linda Sokačová, „Úvod: Rodinná politika – zaměřeno na rodičovství“, in: ed. Linda Sokačová, *Rodinná politika: rodičovská a mateřská v kontextu sladování rodinného a pracovního života a rovných příležitostí žen a mužů* (Praha: Gender Studies, 2010): s. 7.

²⁰⁶ Steven Saxonberg a Dorota Szelewa, „The Continuing Legacy of the Communist Legacy? The development of family policies in Poland and the Czech Republic“ ... s. 351–379.

²⁰⁷ Barbara Janta, *Caring for Children in Europe: How childcare, parental leave and flexible working arrangements interact in Europe* (Brussels: EPIC, 2013), 25 s.

²⁰⁸ Melinda Mills et al. 2014, *Use of childcare services in the EU Member States and progress towards the Barcelona targets: Short Statistical Report No.1* (Brussels: RAND, 2014), 56 s.

²⁰⁹ Mihaela Robila, „Family Policies in Eastern Europe: A Focus on Parental Leave“ ... s. 32–41.

²¹⁰ Michaela Potančoková et al., „Slovakia: Fertility between tradition and modernity“... s. 973–1018.

²¹¹ Kvetoslava Repková, „Work/Life Balance as a Gendered Agenda: The case of Slovakia“, *Sociological Problems*, vol. 49, no. 2 (2008): s. 131–144.

měly vracet do práce, aby přispívaly do rodinného rozpočtu.²¹² To ale pro ženy, které zůstaly několik let doma s dítětem, není často vůbec snadné a matky mají často problém sehnat práci i v době, kdy už jejich děti mohou docházet do školky.²¹³ To se projevuje na proměnlivé zaměstnanosti žen podle věku jejich dítěte: v ČR je tak zaměstnáno asi 30 % matek tříletých dětí, 60 % matek čtyřletých dětí a 70–85% matek dětí starších čtyř let.²¹⁴

Maďarsko vedle veřejných jeslí a školek nabízí ještě možnost licencované denní péče v rámci rodiny, kdy se licencovaný pečovatel může starat maximálně o pět dětí. V roce 2007 ovšem v Maďarsku existovalo jen 205 poskytovatelů těchto služeb, které bývají pro většinu rodin finančně nedostupné a veřejné financování se na licencovanou denní péči v rámci rodiny většinou nevztahuje. O nejmenší děti do tří let se tak stále nejčastěji starají matky v domácnosti. Dlouhá rodičovská dovolená v kontrastu vůči dostupnějším službám má v Maďarsku také své zaryté příznivce, kteří tvrdí, že rodičovské příspěvky hrají zásadní roli při snižování chudoby. Je zřejmé, že kvalitní rodinná politika může hrát klíčovou roli při snižování chudoby rodin z dětmi, nicméně kromě sociálních dávek je zde nezbytná právě také dostupná veřejná péče o děti, jež matkám umožní dřívější nástup do placeného zaměstnání.²¹⁵

Se snižující se dostupností předškolní péče o děti tak není divu, že v evropském srovnání nejvíce klesla spokojenost s kvalitou služeb péče o dítě právě v Polsku, Slovensku a České republice.²¹⁶ Úroveň péče o děti monitoruje také Evropská komise, která od roku 2011 adresuje doporučení Česku, Polsku a Maďarsku v souvislosti se zaměstnaností žen a dostupností jeslí a školek, Slovensko podobné doporučení obdrželo poprvé v roce 2012.²¹⁷

3.5. Proměny rodinné politiky od 90. let

Zatímco socialistický režim nutil ženy kombinovat pracovní a rodinný život, aniž by jakkoli zpochybňoval tradiční genderové role v rodině a ve společnosti,

---

²¹² Anna Matysiak a Daniele Vignoli, „Diverse Effects of Women’s Employment on Fertility: Insights from Italy and Poland“, *European Journal of Population*, vol. 29 (2013): s. 273–302.

²¹³ Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ ... s. 795–853.

²¹⁴ Helena Tomešová Bartáková a Tomáš Sirovátka, „Reconciling Work and Family in the Czech Republic and the Role of Social Policy“ ... s. 88.

²¹⁵ Marta Korintus, „Úkoly a budoucnost služeb péče o děti v Maďarsku“ ... s. 266–273.

²¹⁶ *Third European Quality of Life Survey* ... 110 s.

²¹⁷ *Barcelona objectives: The development of childcare facilities for young children in Europe with a view to sustainable and inclusive growth* ... 41 s.

90. léta pro matky znamenala návrat do domácnosti. Obraz socialistické ženy, která s budovatelským nadšením pracuje a pečuje o rodinu, ve společnosti zanechala zkreslený pohled na ženskou emancipaci, a tak i po pádu režimu zůstávaly hlasy volající po větší genderové rovnoprávnosti často nevyslyšeny. Neexistovaly tu žádné zavedené ženské organizace, které by mohly rozpoutat potřebnou debatu a přetrvávající napětí mezi pracovním a rodinným životem nikdo oficiálně neadresoval.²¹⁸ Jak již bylo zmíněno, státy postupně omezovaly svou podporu veřejných institucí péče o dítě a místo nich zaváděly delší placenou rodinnou dovolenou, kvůli níž se ženy na několik let stávají „matkami na plný úvazek“.²¹⁹

V 90. letech byla možnost rodičovské dovolené konečně otevřená i otcům, ačkoli toto právo funguje spíše formálně a neočekává se, že by se velké počty mužů rozhodly zůstat doma s dítětem (v ČR dokonce do roku 2003 nemusel zaměstnavatel mužům vyhovět v žádosti o rodičovskou dovolenou a nemusel jim garantovat zaměstnání po návratu z dovolené). Rodičovskou dovolenou tak v dnešní době pobírá jen asi 2 % českých otců,²²⁰ ale také méně než 3 % polských otců, což nicméně platí také pro Finsko.²²¹ V Polsku je rodičovská dovolená rozdělená na pět časových úseků, přičemž se rodiče mohou domluvit, kdo v každém období zůstane doma s dítětem. Po dobu tří měsíců mohou dokonce zůstat doma oba rodiče, kterým je ale vyplácen pouze jeden příspěvek.²²² Zvláštním případem je opět Maďarsko, kde muži mohli pobírat rodičovskou podporu již od roku 1982, ačkoli toho v praxi využívali jen velice zřídka.²²³

Náklady na dítě se nicméně rodičům od 90. let zvýšily s tím, jak se snížila dostupnost veřejné péče o malé děti a s tím, jak státy v době transformace omezovaly své sociální výdaje.²²⁴ Současné výzkumy z post-komunistických zemí ale ukazují, že zde ženy mají stejnou šanci počít první dítě, bez ohledu na jejich pozici na pracovním

---

²¹⁸ Steven Saxonberg a Dorota Szelewa, „The Continuing Legacy of the Communist Legacy? The development of family policies in Poland and the Czech Republic“ ... s. 351–379.

²¹⁹ Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás, „Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations“ ... s. 559–664.

²²⁰ Mihaela Robila, „Family Policies in Eastern Europe: A Focus on Parental Leave“ ... s. 38.

²²¹ Peter Moss, *International review of leave policies and related research 2011* (London: International Network on Leave Policies and Research, 2011), cit. dle Barbara Janta, *Caring for Children in Europe: How childcare, parental leave and flexible working arrangements interact in Europe* ... s. 12–13.

²²² Steven Saxonberg a Dorota Szelewa, „The Continuing Legacy of the Communist Legacy? The development of family policies in Poland and the Czech Republic“ ... s. 351–379.

²²³ Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás, „Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations“ ... s. 559–664.

²²⁴ Robert S. Chase, „Household fertility responses following communism: Transition in the Czech Republic and Slovakia“ ... s. 579–595.

trhu. To ukazuje, že zde fungují stále silné sociální normy vztahující se k mateřství (přičemž ideálně by měla žena počít do 30 let), společenský tlak nicméně zřejmě opadá s narozením prvního dítěte a dále hrají stále silnější roli ekonomické a pracovní podmínky pro rodiče.²²⁵

Polsko také v 90. letech provedlo nejradikálnější škrty v rodinné podpoře a v mnoha sférách ekonomické transformace uplatňovalo šokovou terapii. Státní podpora se tak dnes soustředí především na rodiny s nejnižšími příjmy, v porovnání se severskými státy je zde nicméně zřejmý rozdíl v postoji k řešení chudoby: zatímco ve Skandinávii je zaměstnanost obou rodičů vnímána jako ideální ochrana dětí proti chudobě, ve střední Evropě jsou to spíše sociální dávky, které mají rodinám zaručovat alespoň minimální životní standard.²²⁶

3.6. Závěrečné poznámky a shrnutí

Ačkoli jsou námi zkoumané státy od roku 1991 členy Visegrádské skupiny (V4), nelze tuto regionální spolupráci přirovnávat k vazbám v severských zemích. Fungování V4 lze přitom považovat za poměrně úspěšné a skupina dosáhla svých hlavních cílů, kvůli kterým vznikala: všechny členské státy prošly postkomunistickou transformací a v poměrně krátké době mohly vstoupit do NATO i Evropské unie. Ovšem i přes pravidelné setkávání představitelů vlád nelze říci, že by tyto země systematicky koordinovaly svou politiku a diskutovaly mezi sebou o plánovaných změnách tak, jako je tomu u skandinávských ministrů. Členové V4 se snaží o společnou formulaci postojů v některých palčivých otázkách, jako je energetika, zahraniční politika (zejména ve vztahu k východní Evropě) a nyní také obrana. Ostatní témata, rodinnou politiku nevyjímaje, si jednotlivé vlády řeší samostatně a takřka v izolaci. A přestože všechny tyto země si s sebou nesou společné komunistické dědictví, svou pozici v Evropě vnímají poněkud odlišně. To dobře ilustruje článek *The Economist* z roku 2005, který se zamýšlel nad budoucností V4 po vstupu jejich členských států do EU: „Maďarsko a Česká republika se považují, přehnaně optimisticky, za relativně bohaté země, které jsou schopné podporovat drahý evropský sociální model. Slovensko a Polsko se vnímají, více realisticky, jako

---

²²⁵ Anna Matysiak a Daniele Vignoli, „Diverse Effects of Women’s Employment on Fertility: Insights from Italy and Poland“ ... s. 273–302.

²²⁶ Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ ... s. 795–853.

relativně chudé země, které ještě mají hodně co dohánět.²²⁷ A ačkoli to skutečně bylo Maďarsko a Československo, před nimiž měla po pádu komunismu stát zářná budoucnost, je to dnes naopak Polsko, které by mohlo být ekonomickým a politickým vzorem pro ostatní středoevropské státy. Od vstupu do EU roste HDP Polska průměrně o 4 % ročně a polská vláda je dnes důležitým partnerem Německa v evropské politice, zejména jedná-li se o vztahy EU a Ruska.²²⁸ Ostatní státy V4 se soustředí na svoje vnitřní záležitosti a problémy, které jsou palčivé především pro ně samotné, a nezdá se, že by zde existovala silná vůle v prosazování společných zájmů na evropské úrovni. Hlubší spolupráce, která by zahrnovala případně i sociální a rodinnou politiku, se tak dnes zdá být v nedohlednu.

Z hlediska nadnárodního sblížení rodinné politiky je tak pro středoevropské státy spíše než Visegrádská skupina důležitá Evropská unie. Sociální a rodinná politika sice nepatří k oblastem, v nichž by EU měla silné pravomoci, nicméně i tak se Brusel snaží nabádat členské státy k dodržování alespoň minimálních společných standardů, zpravidla s argumentací větší genderové rovnoprávnosti a rovných příležitostí na pracovním trhu. V letech 1989–2004 na evropské úrovni fungovala Evropská observatoř pro národní rodinné politiky, jež měla za úkol sledovat demografické trendy, mezigenerační vztahy, imigraci a dopad socioekonomických a politických změn na rodinu. V 90. letech také vznikaly první evropské směrnice týkající se rodičovské dovolené či částečných úvazků. I při pohledu na nedostatek dostupné péče o děti se EU snaží tento problém prezentovat coby překážku v ženské účasti a rovnoprávnosti na pracovním trhu, což má negativní dopad na udržitelné fungování evropského trhu práce.²²⁹

Členské státy EU tak od roku 1996 získaly povinnost nabídnout svým občanům minimálně 3 měsíce rodičovské dovolené, nicméně rozhodnutí o jejím přesném rozsahu a finanční kompenzaci je na národní vládách. V roce 2010 byla přijata nová směrnice, která rozšířila povinnou rodičovskou dovolenou na čtyři měsíce, z nichž minimálně 1 měsíc by měl být určen každému rodiči, toto období dovolené by mělo být nepřenosné na druhého rodiče. Směrnice zároveň přímo zmiňuje právo rodičů požádat o úpravu pracovní doby po návratu z rodičovské

---

²²⁷ “From Visegrad to Mitteleuropa: Shifting alliances among new members of the European Union”, *The Economist*, April 14th 2005.

²²⁸ “Special Report: Poland”, *The Economist*, June 28th 2014.

²²⁹ Emanuela Lombardo a Petra Meier, „Framing Gender Equality in the European Union Political Discourse“, *Social Politics*, vol. 15, no. 1 (2008): s. 101–129.

dovolené.²³⁰ Ačkoli je tato směrnice závazná pro všechny členské státy, konkrétní implementace závisí na rozhodnutí národních vlád. Ve snaze o rovnoprávné zapojení mužů a žen v péči o dítě tak může být problematické, že směrnice blíže nespecifikuje finanční podporu v období rodičovské dovolené, jejíž výše je často klíčová pro rozhodování mužů, kteří plánují zůstat doma s dítětem (čímž ve výsledku ovlivňují celkový příjem domácnosti).²³¹

Evropská rada zároveň přijala v roce 2002 v Barceloně nové cíle, jež by spolu s Lisabonskou strategií a Evropou 2020 měly přispět k větší konkurenceschopnosti Evropy, což je mimo jiné spojeno i s vysokým podílem pracujícího obyvatelstva a tedy větším zapojením žen na pracovním trhu (jedním z cílů strategie Evropa 2020 je dosažení 75% zaměstnanosti). Podle těchto cílů měly členské státy do roku 2010 zajistit veřejnou péči pro 33 % dětí mladších tří let a pro 90 % dětí v předškolním věku. Kromě rovnoprávnější pozice žen na pracovním trhu je tento cíl vnímán také jako investice do lidského kapitálu, jelikož se tak většímu počtu dětí dostane kvalitní předškolní péče, která by pak měla položit ty správné základy pro vzdělání, sociální integraci a osobní rozvoj dětí. Těchto cílů (zajištění veřejné péče pro děti mladší tří let i pro děti v předškolním věku) se ovšem v daném období podařilo dosáhnout pouze šesti zemím, kromě námi zkoumaného Švédska a Dánska také Belgii, Francii, Spojenému království a Slovinsku. V péči o děti mladších tří let si tak nejhůře v evropském srovnání vedlo právě Česko, Polsko a Slovensko (Maďarsko se umístilo na 8. nejhorší příčce), veřejná péče o předškolní děti je nejméně dostupná v Polsku.²³²

V této kapitole jsme si představili základní proměny vybraných středoevropských států po pádu komunistického režimu a současný rozvoj zdejšího modelu sociální a rodinné politiky. Ukázali jsme si, že se zde, podobně jako již dříve v západní Evropě, snižuje vazba mezi manželstvím a početím a tyto země se pomalu přesouvají na západ Hajnalovy linie manželského chování. Obyvatelé těchto zemí získali od 90. let plnou svobodu rozhodování o svých životních prioritách a mnoha mladým lidem se tak nově otevřela cesta ke vzdělání a dalším způsobům osobního rozvoje. To spolu s rozšířenou dostupností moderní antikoncepce (které s sebou

---

²³⁰ “Směrnice 2010/18/EU“, EUR-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0018&qid=1405330415305&from=EN> (staženo, 14.7.2014).

²³¹ Michelle Weldon-Johns, „Work-Family Policies – Challenging Parental Roles or Reinforcing Gendered Stereotypes?“ *European Law Journal*, vol. 19, no. 5 (2013), s. 662–681.

²³² *Barcelona objectives: The development of childcare facilities for young children in Europe with a view to sustainable and inclusive growth ...* 41 s.

přineslo i snižování počtu interrupcí, jež byly dosud vnímány jako jedno z možných antikoncepčních opatření) způsobilo změny v plánování rodiny, kterou dnes lidé ve střední Evropě zakládají později než kdy dříve.

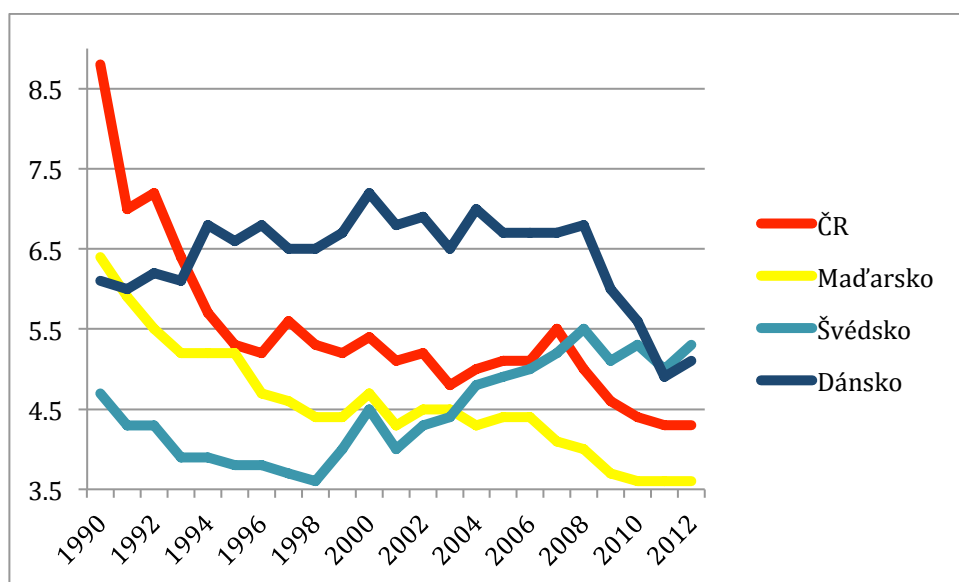
Probíhající změny se nicméně jen v menší míře projevíly v debatě o genderové rovnoprávnosti a na flexibilitě pracovního trhu. Jen poměrně málo žen ve střední Evropě může pracovat na částečný úvazek, což vede k nízké pracovní aktivitě matek malých dětí, jež je dále omezována špatnou dostupností veřejné péče o děti. Tyto strukturální nedostatky státy zpravidla řeší dlouhodobou, leč špatně financovanou rodičovskou dovolenou, která spolu s tradičním přesvědčením o prospěšnosti domácí péče o děti udržuje matky v domácnosti. Mladé ženy zde tak vnímají intenzivnější pracovní-rodinný konflikt, kdy je obtížné úspěšně kombinovat všechny životní role.

4. Kvalitativní komparace

Při srovnávání severského a středoevropského modelu rodinné politiky bychom měli mít stále na paměti, že oba tyto modely se neustále vyvíjejí a jednotlivé státy se mohou při reformách své politiky vzdalovat ostatním zemím ve svém regionu. To je o něco obtížnější ve Skandinávii, kde dochází v rámci regionální spolupráce k pravidelnému kontaktu vládních činitelů, kteří se navzájem informují o chystaných krocích a konzultují spolu připravované změny. Není tak divu, že severské státy často přebírají politická opatření svých sousedů, ač je pak přizpůsobují domácím podmínkám. Taková interakce ve střední Evropě funguje v mnohem menší míře a rodinná politika nepatří ke klíčovým oblastem, jež by vlády systematicky konzultovaly. Na nadnárodní úrovni hraje v tomto směru důležitou roli Evropská unie, jejímiž členy jsou všechny zkoumané státy s výjimkou Norska, které ale zpravidla samo implementuje relevantní evropskou legislativu.

Oba regiony dále prošly odlišným historickým a demografickým vývojem, který také předurčuje formování rodinné politiky. Zatímco střední Evropa byla až do 90. let uzavřena v komunistickém skleníku, který úspěšně zakonzervoval demografický a společenský vývoj, Skandinávie patřila k průkopníkům liberálních hodnot, jež se projeví i na samotné instituci rodiny. Jedním z ukazatelů, kteří demografové sledují ve snaze o vysvětlování populačních trendů, je sňatečnost coby základní podmínka pro založení rodiny. Ve Švédsku a Dánsku není manželství univerzálním předpokladem pro početí dítěte již od poloviny 60. let a postupem času zde nesezdané páry získaly stejná práva jako manželé. Do střední Evropy tento trend přišel až po roce 1989 a nastartoval rychlé změny ve společnosti. Ačkoli se v postkomunistických zemích liší míra společenské liberalizace, i v konzervativnějších zemích jako je Polsko a Slovensko v dnešní době vstupuje do manželství stejně párů jako na severu Evropy, zatímco v ČR a Maďarsku je sňatečnost ještě nižší (viz graf). Největší propad sňatečnosti v posledních desetiletích zažila Česká republika, kde byl již v dobách socialismu rozvolněnější postoj k otázkám rodiny a morálky. Fungovala zde tehdy poměrně vysoká rozvodovost, která často vedla ke kohabitaci nesezdaných partnerů, kteří už za sebou měli manželskou zkušenost. Svou roli v poklesu sňatečnosti ve střední Evropě hraje také fakt, že dnes páry necítí nutnost legitimizovat neplánované početí rychlým manželstvím, které bylo typické pro socialistickou společnost (a také pak často končilo brzkým rozvodem). Stále více dětí se dnes rodí mimo manželský svazek a

mladí lidé uzavírají sňatek v pozdějším věku a s větší obezřetností než jejich rodiče. Vazba mezi svatbou a počtem nicméně není zcela zpřetrhána a i dnes mají vdané ženy větší šanci na početí než ženy nesezdané, v bývalém východním bloku více než ve Skandinávii. Můžeme tedy ve střední Evropě pozorovat postupnou deinstitucionalizaci rodiny, ta je ale v mnohém ještě v počátcích, zejména na Slovensku a v Polsku, kde hrají stále důležitou roli tradiční a náboženské představy o fungování rodiny.

Graf č. 3: Hrubá míra sňatečnosti (počet sňatků na 1000 obyvatel)

Dalším důležitým faktorem při analýze porodnosti je role vzdělání. Ženy dnes častěji ukončí vysokoškolské vzdělání než muži, což ovšem také znamená, že nastupují později do zaměstnání a odkládají založení rodiny do pozdějšího věku. To na severu Evropy paradoxně neznamena nižší porodnost u vzdělanějších žen (kterým by mohl později při plánování rodiny chybět čas, který věnovaly svému vzdělání), ale naopak: vzdělanější ženy mívají více dětí než jejich vrstevnice s nižším vzděláním a zároveň také častěji sdílejí rodičovské povinnosti se svým partnerem. Svou roli při pozdějším dosažení ideální velikosti rodiny může mít také „rychlostní prémie“, která ve Švédsku a Finsku slibuje zvýšenou podporu rodinám, kterým se narodí děti v rychlém sledu po sobě. Nově získaný svobodný přístup ke vzdělání ovlivnil také věk matek ve střední Evropě, kde se univerzitně vzdělané ženy stávají matkami až o deset let později než ženy se základním vzděláním. V postkomunistických zemích se také v průběhu 90. let projevilo právě odkládání rodičovství do pozdějšího věku, což

bylo částečně dáno rostoucí důležitostí vzdělání, které mnoho mladých lidí vnímalo jako investici do svého lidského kapitálu, který je klíčový zejména v dobách nejisté ekonomické situace. I zde se nicméně lišila reakce žen na ekonomickou krizi: zatímco švédské a středoevropské ženy na propad ekonomiky reagovaly odkládáním mateřství na příznivější období, finská úhrnná míra plodnosti v 1. polovině 90. let dokonce rostla s tím, jak ženy, jimž hrozila nezaměstnanost, získaly možnost státních příspěvků na domácí péči o dítě. Ač se situace v jednotlivých zemích může lišit, na evropské úrovni platí, že vzdělanější lidé by si přáli více dětí, než jejich méně vzdělaní spoluobčané, ovšem často se jim nepodaří této ideální velikosti dosáhnout a propast mezi skutečným a ideálním počtem dětí je zde nejvyšší ve srovnání s ostatními vzdělanostními skupinami.²³³ Zde tedy existuje prostor pro větší podporu státu, který by usnadňoval zakládání rodiny lidem, kteří nejvíce investovali do svého vzdělání a pravděpodobně čekají s početím prvního dítěte do vyššího věku. „Rychlostní prémie“ může být jednou z možností.

V roce 2001 se Eurobarometer začal při zkoumání ideální velikosti rodiny dotazovat nejen na obecnou představu Evropanů o optimálním počtu dětí v rodině, ale také na osobní preference. Ukázalo se, že více než polovina respondentů všude v Evropě si udržuje představu o ideální rodině se dvěma dětmi, ať už šlo o jejich vlastní rodinu či obecné přesvědčení, přičemž tento ideál se mezi lety 2001–2011 dokonce upevnil. Z posledního šetření mezi ženami v hlavním reprodukčním věku 25–39 let vyplývá, že Česko, Polsko a Slovensko se pohybují na evropském průměru s ideální velikostí rodiny přesně se dvěma dětmi, zatímco Švédsko, Dánsko, Finsko a Maďarsko ukazují vyšší preference – 2,3 dítěte na ženu. Z pohledu demografů jsou alarmující výsledky z Rakouska, kdy ženy starší i mladší 40 let preferují 1,8 dítěte v rodině, ideál se zde tedy posunul výrazně pod hladinu reprodukce. Evropský protipól mu tvoří Irsko, kde by si ženy v obou věkových kategoriích přály ideálně 2,8 dítěte.²³⁴

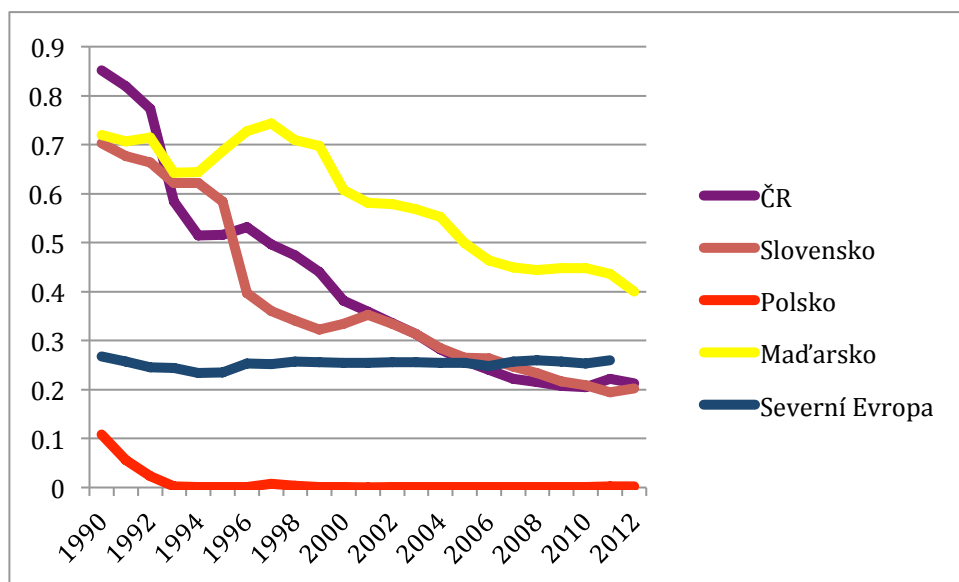
Ve střední Evropě byl v 90. letech důležitým tématem rozmach moderní antikoncepce, která začala vytlačovat tradiční metody ochrany proti početí a vedla také k úbytku uměle vyvolaných potratů, které byly od jejich liberalizace v 50. letech vnímány jako jedno ze standardních antikoncepčních opatření, zejména u vdaných žen s více dětmi. Tento trend vyvrcholil v roce 1973 v Maďarsku, kdy zde lékaři

---

²³³ Maria Rita Testa, *Family Sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer Survey ...* 100 s.

²³⁴ *Ibidem*.

asistovali u většího počtu interrupcí než porodů. Specifické je v tomto ohledu Polsko, které v 90. letech zpřísnilo pravidla pro provedení interrupce a nyní zde panuje podobně striktní režim jako v Irsku. Umělé přerušování těhotenství je dnes formálně omezené i v Maďarsku, zde se tato pravidla v praxi nicméně příliš nedodržují. Vývoj ve Skandinávii se oproti tomu silně podobá situaci v západní Evropě, a tak zde v jednotlivých státech už v první polovině 20. století vznikaly první zákony umožňující interrupce ve zvláštních případech. Spolu se sexuální revolucí a rozmachem moderní antikoncepce ve 2. polovině 60. let se zde rozpoutaly debaty o právu žen rozhodovat o svém těle a tedy i o interrupci na vyžádání, jež byla v severských zemích postupně legalizována v průběhu 70. let.²³⁵ Od té doby se počty uměle vyvolaných potratů udržují na poměrně stabilní úrovni a v posledních dvou dekádách zde nepozorujeme tak výrazné změny jako v případě středoevropských zemí (viz graf č. 4).

Graf č. 4: Míra potratovosti (počet interrupcí na 1 narození).²³⁶

4.1. Rozvoj sociálního státu a genderová rovnoprávnost

Zatímco ve střední Evropě začalo po 2. světové válce budování socialismu typického svým extenzivním využíváním pracovní síly a poměrně štedrou sociální

²³⁵ Vern L. Bullough, *Encyclopedia of birth control* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2001), s. 1–10 (349 s.).

²³⁶ “Legal abortions”, UNECE, http://w3.unece.org/pxweb/dialog/varval.asp?ma=06_GEFHAbortions_r&path=../database/STAT/30-GE/02-Families_households/&lang=1&ti=Legal+abortions (staženo, 29.7.2014).

podporou, na severu Evropy se ve stejném období rozvíjel sociální model, který měl být střední cestou mezi kapitalismem a socialismem. Tržně orientovaná ekonomika v kombinaci s vysokými daněmi mohla přinejmenším v období poválečného ekonomického růstu financovat rozsáhlý sociální systém, který prosazoval principy univerzalizmu: na státní podporu a veřejné služby tak získal nárok každý občan, bez ohledu na jeho ekonomickou aktivitu. Stejně jako v socialistických zemích tento režim spoléhal na vysokou ekonomickou aktivitu obyvatelstva, tedy i vyšší zapojení žen na pracovním trhu než bylo v té době běžné ve zbytku Evropy. Ovšem zatímco v severní Evropě byl nárok žen na placené zaměstnání argumentován lepším zabezpečením rodin proti chudobě, socialistická společnost vytvářela obraz ženy, která se stejným odhodláním plní své pracovní i domácí povinnosti. Socialistické i severské státy tak svým občanům začaly nabízet širokou síť služeb, které jim měly ulehčovat plnění základních denních úkolů, například prostřednictvím veřejné péče o děti. I zde ovšem panovaly rozdíly ve zdůvodňování těchto opatření: na severu Evropy znamenaly jesle a školky ulehčením pro pracující matky, ale zároveň byly vnímány jako první krok k vytváření rovných příležitostí pro děti z různých sociálních vrstev a s odlišným rodinným zázemím. Ve střední Evropě byly zejména jesle takřka klinickým prostředím, kde se pečovatelky a zdravotní sestry staraly o zabezpečení fyzických potřeb dětí, nikoli o rozvoj jejich osobnosti. Lepší pověst mívaly až mateřské školy, kde si děti mohly osvojovat schopnosti, které pak dále rozvíjely ve škole.

V severském modelu je dále klíčový princip rovnosti, který není vnímán pouze ze sociálního, ale také z genderového hlediska. V rodinné politice se to projevovalo již od 70. let zaváděním rodičovské dovolené, která měla lépe odpovídat individuálním potřebám a požadavkům obou rodičů. Rovnost tak začala být postupně prosazována nejen ve veřejném životě, ale i v domácnosti, kde by mělo docházet ke spravedlivějšímu dělení povinností, ať už v podobě domácích prací či péče o děti. Tento vývoj silně kontrastuje se středoevropskými zeměmi, kde ženy získaly formální rovnost v zaměstnání, v rodinném životě se ale nadále udržovaly tradiční role, které připisovaly ženám hlavní zodpovědnost v péči o domácnost i děti. Tato nerovnováha, jež byla ovšem nadále ideologicky zaštiťována formální rovností všech členů socialistické společnosti, později způsobila, že ani po pádu režimu nezaznívaly silné hlasy, které by volaly po větší rovnoprávnosti žen. Mnoho žen tak naopak uvítalo možnost stáhnout se z pracovního života a věnovat se výhradně rodině.

I přes vysokou zaměstnanost žen, jež se tradičně udržovala v obou regionech, se zde rozvíjel odlišný přístup k genderové segregaci v zaměstnání. Ta se může projevat horizontálně (rozdělení „ženských“ a „mužských“ prací) a vertikálně (nevyrovnané zastoupení mužů a žen v řídicích pozicích). V dobách socialismu bylo toto rozdělení poměrně silně zakořeněné ve fungování celého systému, od té doby se ale rozdíl v zaměstnání a výši platů mužů a žen pomalu stírají, na což má vliv také stále rostoucí počet žen s vyšším vzděláním a rozvoj sektoru služeb. Genderová segregace v zaměstnání nicméně existuje také v severských zemích, kde ženy častěji pracují ve veřejném sektoru, jež jim nabízí širší podporu v období rodičovské dovolené, zatímco více mužů pracuje v soukromé sféře, kde jsou zpravidla vyšší platy. Rozdíly platů mužů a žen jsou tu nicméně poměrně nízké a ženy zde mají více příležitostí dostat se i do vedoucích pozic v zaměstnání.

4.2. Fungování pracovního trhu

Střední i severní Evropa procházely v 90. letech ekonomickou krizí, která vyžadovala zásadní restrukturalizaci stávající ekonomiky i fungování sociálního státu. Jednou z nejohroženějších skupin v období hospodářského úpadku bývají mladí lidé, kterým hrozí vyšší nezaměstnanost a jejich rozhodnutí mohou předurčit budoucí směřování jejich života na dlouhé roky dopředu. Fungování státní podpory a pracovního trhu jsou v tomto období klíčové, jelikož mohou mladé lidi motivovat ke specifickým životním volbám: mladí lidé ve střední Evropě se tak snažili své nevýhodné postavení na pracovním trhu kompenzovat vyšším vzděláním, které jim slibovalo lepší vyhlídky na budoucí zaměstnání, Švédové se v době ekonomické krizi soustředili na upevňování kariéry a odkládali rodičovství na vhodnější období, zatímco Finové využili státní podpory domácí péči o dítě a v době, kdy byla menší nabídka práce, se věnovali rodině.

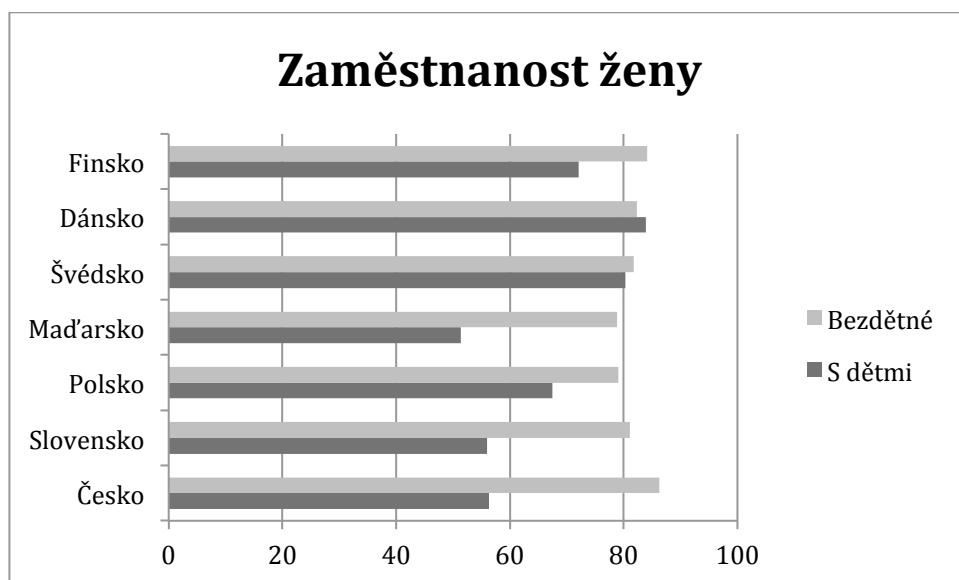
Dalším způsobem, jak lze ovlivnit volbu mezi rodinnými a pracovními povinnostmi, je nabídka částečných úvazků a zvýšená flexibilita pracovního trhu. V severských zemích vycházejí flexibilnější pracovní podmínky z kolektivního vyjednávání se zaměstnavateli, zatímco ve střední Evropě je to stát, který by v tomto směru měl motivovat zaměstnavatele ke vstřícnějšímu postoji ke svým zaměstnancům. V severských zemích to bývají zejména ženy, které využívají možnosti zkrácených úvazků či jiných úprav pracovní doby, jež jim usnadňují

kombinaci rodinných a pracovních povinností. Ve Švédsku, Dánsku a Norsku lze navíc částečný úvazek spojit s flexibilní rodinnou dovolenou (ve Finsku tato možnost existuje, je nicméně hodně limitovaná). Ve střední Evropě jsou částečné úvazky mezitím stále vnímány jako nerovnocenné „běžnému“ zaměstnání a jejich nízké finanční ohodnocení často neumožňuje, aby mohly fungovat jako volba pro rodiče, kteří chtějí snáze kombinovat práci s péčí o dítě. Ve střední Evropě nemají navíc zaměstnanci pracující na částečný úvazek stejné výhody jako jejich kolegové zaměstnaní na plnou dobu, zkrácené úvazky jsou zde navíc často určeny jen pro krátkodobé kontrakty. Častěji tedy bývá zaměstnancům úvazek nedobrovolně zkrácen v době, kdy je pro zaměstnavatele výhodnější tímto způsobem ušetřit náklady. A ačkoli se zdá, že v postkomunistických zemích existuje poptávka po částečných úvazcích, zaměstnavatelé zřejmě nepocítují silný tlak na jejich zavádění, ať už ze strany zaměstnanců či státu. Oproti tomu v severní Evropě jsou již zkrácené úvazky vnímány jako normální způsob zaměstnání, zejména v přechodných životních obdobích, jako je například studium či péče o malé děti.

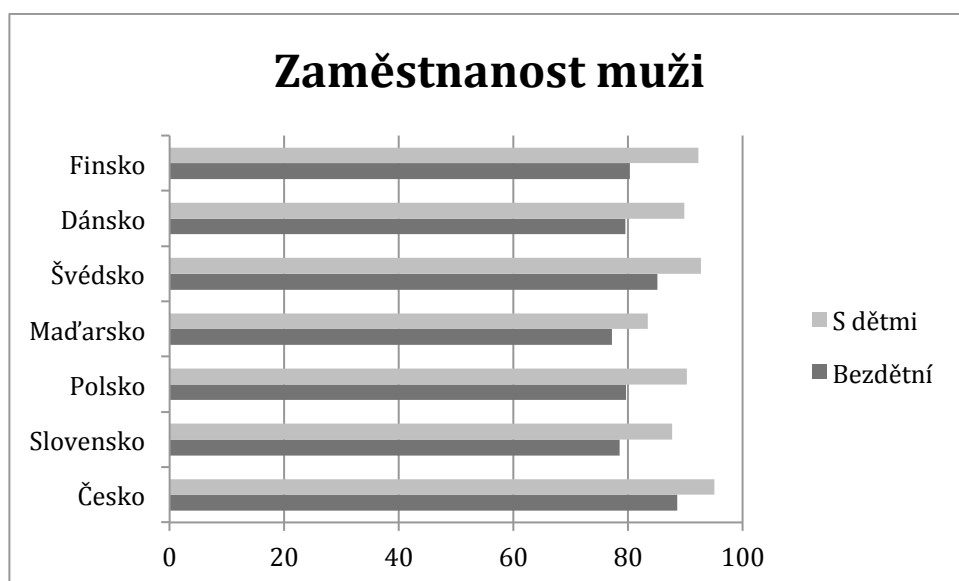
V severní a střední Evropě se tak zásadně liší pracovní zapojení žen s dětmi (viz graf č. 5). Ve sledovaných zemích zaměstnanost žen s dětmi mladšími 12 let nejvíce klesá v České republice, nicméně nejnižších hodnot dosahuje v Maďarsku, kde pracuje pouze 51,4 % matek. V severní Evropě má mateřství na zaměstnanost žen podstatně menší vliv a v Dánsku pracuje dokonce víc žen s dětmi než bezdětných žen. Finské matky přitom opouštějí pracovní trh podobně jako ženy s dětmi ve střední Evropě (zaměstnanost žen zde po narození dítěte klesá o 12 %), nicméně ekonomická aktivita je zde obecně vyšší, tudíž tu pracuje přes 72 % matek s dětmi. Narození dětí má přitom opačný efekt na pracovní aktivitu mužů a otcové zpravidla pracují více než bezdětní muži (viz graf č. 6). Zaměstnanost mužů s dětmi nejvíce roste ve Finsku (o 11,9 % oproti bezdětným), nicméně nejvyšší zaměstnanosti v Evropě dosahují čeští otcové (až 95 %).²³⁷

---

²³⁷ *Barcelona objectives: The development of childcare facilities for young children in Europe with a view to sustainable and inclusive growth ...* 41 s.

Graf: Rozdíly v zaměstnanosti bezdětných žen a žen s dětmi mladšími 12 let.²³⁸

Graf: Rozdíly v zaměstnanosti bezdětných mužů a mužů s dětmi mladšími 12 let.²³⁹

Se zaměstnaností rodičů souvisí vnímání pracovní-rodinného konfliktu, který je v evropském srovnání nejsilněji pocíťován obyvateli střední a východní Evropy, zatímco v severských státech je toto napětí nejnižší. Z našich vybraných zemí to byli polští zaměstnanci, kteří si nejvíce stěžovali, že jim pracovní povinnosti brání plně se věnovat péči o rodinu, zatímco nejnižší konflikt pracovních a rodinných rolí byl

²³⁸ Zdroj dat: *Barcelona objectives: The development of childcare facilities for young children in Europe with a view to sustainable and inclusive growth* (Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2013), 41 s.

²³⁹ Zdroj dat: *Ibidem*.

pozorován ve Finsku.²⁴⁰ Podle Idy Öun je toto napětí ve srovnání s ostatními severními zeměmi nejvyšší ve Švédsku, kde ženy častěji zmiňují problémy dostatečně se věnovat práci i rodině. Nicméně v případě Švédska tento konflikt není nejspíš tolik dán nedostatečnou institucionální podporou pracujících matek, jako spíše větší integrací žen na pracovním trhu, tedy větším pracovním vytížením žen, které také častěji pracují ve vyšších pozicích, než je běžné v ostatních evropských zemích.²⁴¹ Zaměstnanost žen s dětmi je sice ve srovnání se Švédskem vyšší v Dánsku, to nicméně nevypovídá o formě a délce úvazků nebo o pozicích, které ženy v zaměstnání zastávají.

4.3. Rodičovská dovolená a služby péče o dítě

Země severní a střední Evropy spojují vysoké výdaje na mateřskou a rodičovskou dovolenou: srovnání zemí OECD naznačuje, že pokud zkoumáme státní výdaje na tento druh podpory přepočtené na jedno narozené dítě, prvních šest příček obsazuje Maďarsko, Švédsko, Norsko, Slovensko, Česko a Finsko (Dánsko se umístilo na osmém a Polsko na třináctém místě).²⁴² Přes vysoké investice se nicméně liší přístup těchto zemí k délce a finanční kompenzaci rodičovské dovolené.

Přístup střeoevropských států k rodičovské dovolené sice vychází z podobné socialistické tradice, po roce 1989 se ale jednotlivé země nevydávaly při formulaci reformy zcela stejným směrem. Ani ve Skandinávii nejsou pravidla pro rodičovskou dovolenou identická ve všech zemích a přes společný základ se zde míra podpory v každé zemi liší. Tabulka č. 1 srovnává konkrétní délku a výši podpory ve sledovaných státech.

Země	Mateřská dovolená	Otcovská dovolená	Rodičovská dovolená	Poznámky
Dánsko	4 týdny před a 14 týdnů po narození dítěte (100 % mzdy)	2 týdny během prvních 14 týdnů po narození dítěte	32 týdnů (100 % mzdy); lze prodloužit až na 46 týdnů (finanční podpora se stále rovná 32 týdnům za	Flexibilita rodičovské dovolené (možno kombinovat s částečným úvazkem)

²⁴⁰ *Third European Quality of Life Survey ...* 110 s.

²⁴¹ Ida Öun, „Work-Family Conflict in the Nordic Countries: A Comparative Analysis“ ... s. 165-184.

²⁴² Anna Cristina D'Addio a Marco Mira d'Ercole, „Policies, Institutions and Fertility Rates: Panel Data Analysis for OECD Countries“, *OECD Economic Studies*, vol. 2, no. 41 (2005): s. 24 (51 s.).

			100 % mzdy)	
Finsko	18 týdnů (90 % mzdy prvních 10 týdnů, poté 70 %)	9 týdnů, až 18 dní mohou zůstat doma oba rodiče zároveň	26 týdnů (75 % mzdy během prvních 5 týdnů, poté 70 %)	Po skončení rodičovské dovolené je možné zůstat doma s dítětem až do tří let, s příspěvkem na domácí péči
Švédsko	10 dní (80 % mzdy)	2 týdny	69 týdnů, z toho 8,5 týdne rezervovány pro otce (56 týdnů za 77,6% mzdy a zbytek za fixní příspěvek)	Flexibilní rodičovská dovolená – může být vybrána v různé délce a rozsahu až do 12 let dítěte, rodiče si mohou vzít až 30 dní rodičovské dovolené zároveň + bonus za rovnoprávné rozdělení dovolené
Norsko	17 týdnů (3 týdny před narozením a 14 týdnů po narození dítěte) – není výslovně specifikována jako dovolená pro matky (100 % mzdy)	2 týdny po narození dítěte a 10 týdnů v průběhu rodičovské dovolené („otcovská kvóta“ – do 6/2014 byla 14 týdnů)	49 týdnů se 100% kompenzací mzdy nebo 59 týdnů s 80% kompenzací + 1 rok neplacené dovolené pro každého rodiče	Flexibilní rodičovská dovolená
Česko	28 týdnů, z toho 6 týdnů před narozením dítěte (70 % mzdy)	Není specifikována	Do 2-4 let věku dítěte (fixní příspěvek)	
Slovensko	34 týdnů, z toho 6–8 týdnů před narozením dítěte (65 % mzdy)	Není specifikována, ale pro otce platí stejná pravidla jako pro matku na mateřské dovolené	Do tří let věku dítěte (maximálně 4 roky, rodiče mohou dostávat finanční příspěvky, i když pracují – peníze musí využít na zaplacení soukromé péče o dítě)	

Polsko	26 týdnů (100 % mzdy)	2 týdny (100 % mzdy)	156 týdnů po mateřské dovolené (26 týdnů placených 60 % mzdy + 104 týdnů fixní příspěvek) – 1 měsíc vyhrazen pouze pro matku, 1 měsíc pouze pro otce	Možnost vybírat si rodičovskou dovolenou až v pěti kratších blocích do 5 let dítěte
Maďarsko	24 týdnů (70 % mzdy)	5 pracovních dní v průběhu prvních dvou měsíců po narození dítěte (100% mzdy)	Do tří let dítěte pro nepojištěné rodiče (fixní příspěvek, do 2 let dítěte pro pojištěné rodiče za 70 % mzdy, následovat může 1 rok za fixní příspěvek	Od 1. roku dítěte mohou rodiče pobírat rodičovskou dovolenou a zároveň pracovat

Tabulka č.1: Rodičovská podpora ve vybraných zemích.²⁴³

Při pohledu na délku rodičovské dovolené vidíme, že zatímco v severských zemích mohou rodiče zůstat doma s dítětem více než 1,5 roku v případě Švédska, středoevropské země nepočítají s domácí péčí o dítě kratší než 2 roky, přičemž možnost nejdelší placené rodičovské dovolené existuje v České republice. A zatímco v severní Evropě se výše rodičovské podpory odvíjí od ušlého platu, ve střední Evropě totéž platí pouze pro krátkou mateřskou dovolenou, nicméně navazující rodičovská dovolená již je vyplácena ve formě fixních příspěvků, které jsou stejné pro všechny rodiče bez ohledu na jejich ucházející mzdu. Trochu jiná pravidla platí v Polsku a Maďarsku, kde je rodičovská dovolená vázána na předchozí plat pouze na omezenou dobu a po zbytek dovolené jsou vypláceny fixní příspěvky. Spolu se špatnou dostupností veřejné péče o děti mladší tří let se tak rodičovská dovolená stává pastí pro matky, které jsou nuceny zůstat dlouhou dobu s dítětem doma bez dostatečné finanční kompenzace. Nízká finanční podpora zároveň od rodičovské dovolené odrazují muže, jejichž chybějící příjem (zpravidla vyšší než plat jejich

²⁴³ „Country reports“, International Network on Leave Policies & Research, http://www.leavenetwork.org/lp_and_r_reports/country_reports/?S=kontrast%3F%3Ftype%3D98%3Ftype%3D98%3Ftype%3D98 (staženo, 29.7.2014).

partnerek) by tak rodina pocítila o to výrazněji. Tento typ rodinné podpory, jež není navázána na předchozí mzdu, navíc ženy příliš nemotivuje k vybudování silné pozice v práci před založením rodiny, jak je typické v severní Evropě. To je spojeno i s dlouhou absencí v zaměstnání v období rodičovské dovolené, jež ženy zpomalí v dalším potenciálním kariéřním růstu, který by měl být spojen i s vyššími příjmy. Oproti tomu ženy ve Skandinávii získávají díky vázanosti rodičovské dovolené na předchozí mzdu silnější motivaci najít si dobře placené zaměstnání před početím prvního dítěte, přičemž péči o něj mohou brzy začít flexibilně kombinovat s prací na částečný úvazek, což jim umožňuje také sít veřejných služeb, které vycházejí vstříc potřebám dětí i pracujících rodičů.

Dnešní omezená dostupnost služeb péče o děti mladší tří let je v postsocialistických zemích dědictvím 90. let, kdy transformace a nutná restrukturalizace ekonomiky vedla k sázce na domácí péči o děti, jež je z pohledu státu levnější než zřizování jeslí a školek. Podobně na období ekonomické krize reagovala finská vláda, která v 90. letech zavedla příspěvky na domácí péči, čímž stát nejen ušetřil na veřejných zařízeních, ale nabídl ženám možnost zůstat doma s dítětem v době, kdy obtížně hledaly zaměstnání. Můžeme tedy pozorovat zásadní rozdíly ve využívání jeslí či podobných institucí pro děti mladší tří let: zatímco v Polsku, Česku a Slovensku je navštěvuje méně než 5 % dětí, v Maďarsku je to asi 10 %, zatímco ve Finsku je to již 28 % dětí ve stejném věku, ve Švédsku 51 % a v Dánsku až 77 %.²⁴⁴ Středoevropští rodiče, kteří hledají způsob, jak zajistit péči o své nejmenší děti i mimo domov, tak musejí využívat drahých placených služeb, či spoléhat na pomoc příbuzných. Důležitý je rozdíl také v argumentaci ospravedlňující fungující systém: zatímco na severu Evropy je kladen důraz na pedagogické právo dítěte, které by mělo všem dětem zaručovat rovný přístup k předškolnímu vzdělání a s ním spojený rovný start do budoucího života, ve střední Evropě se zpravidla argumentuje prospěšností rodičovské péče ve vývoji dítěte.

Ve střední Evropě se rodinná politika v 90. letech formálně přiklání k větší genderové rovnoprávnosti, když vlády vedle mateřské dovolené definovaly i rodičovskou dovolenou, která začala být dostupná i pro muže (výjimkou je Maďarsko, kde muži získali nárok na rodičovskou podporu již v roce 1982). Muži této možnosti přitom stále využívají poměrně zřídka, na což severské státy ve stejném

---

²⁴⁴ *Barcelona objectives: The development of childcare facilities for young children in Europe with a view to sustainable and inclusive growth ...* s. 29.

období reagovaly zaváděním otcovské kvóty, která vyhrazuje určitou část rodičovské dovolené pouze pro otce, bez možnosti tento nárok převést zpět na matku. Otcovská kvóta vyčleňuje nejdelší dovolenou norským mužům, kteří v rámci tohoto opatření zůstávali až do července 2014 doma s dítětem po dobu 14 týdnů, přičemž této možnosti využívají až tři čtvrtiny Norů (nová legislativa toto období zkracuje ve prospěch genderově nespécifikované rodičovské dovolené). Kromě této kvóty mají severští muži nárok na otcovskou dovolenou, kterou otcí zpravidla využívají ihned po porodu, aby se mohli postarat o matku a dítě. Stejnou možnost nabízí otcům i Polsko a Maďarsko. Obvyklá délka otcovské dovolené jsou dva týdny, v Maďarsku ale pouze 5 dní.

4.4. Proměny rodinné politiky od 90. let

Střední i severní Evropa procházela v 90. letech krizí, která vlády nutila k nezbytným reformám stávajícího sociálního systému a fungování národní ekonomiky jako takové. Oba regiony byly zaskočeny vysokou nezaměstnaností, jakou po dlouhá desetiletí po 2. světové válce neznaly, což přineslo další zátěž sociálnímu státu, na který čekaly nezbytné škrty. Ovšem zatímco v severní Evropě vlády omezovaly vybrané sociální příspěvky, jako např. přídavky na dítě, ve střední Evropě nejvíce utrpěla veřejná péče o malé děti, jež byla nahrazována levnější domácí péčí, kterou měly zastávat matky v domácnosti. Ve Švédsku se navíc v následném období ekonomického růstu míra rodinné podpory vrátila takřka na předkrizovou úroveň, zatímco finské rodiny o některé benefity zcela přišly. Ani středoevropské státy se nemají k obnově dřívějších rozsáhlých služeb pro děti do tří let a ani v tomto ohledu nečelí silnému vnitřnímu tlaku, který v určité míře vyvažuje Evropská unie. Obyvatelé jednotlivých států na období krize reagovali různě. Ve střední Evropě úhrnná plodnost v průběhu 90. let klesala a vedla k děsivým demografickým předpovědím na přelomu milénia. Poté se porodnost začala mírně zvyšovat, nicméně se již nepřiblížila hodnotám z roku 1990. Oproti tomu v severní Evropě je v posledních dvou dekáдах úhrnná míra plodnosti poměrně stabilní a mírný pokles v 2. polovině 90. let kompenzoval růst porodnosti na začátku nového tisíciletí. Porodnost v severských státech je tak srovnatelná s rokem 1990. Výjimkou je ovšem Švédsko, které zaznamenalo výrazný propad úhrnné míry plodnosti, jež se propadla z 2,13 dítěte na ženu v roce 1990 na 1,5 dítěte v letech 1998–1999. Toto švédské minimum se nicméně rovná úhrnné míře plodnosti, ke které se středoevropské státy

snaží přiblížit, a jejichž nejnižší porodnost klesla ještě mnohem výrazněji (v ČR z 1,9 dítěte na ženu v roce 1990 na 1,13 dítěte v roce 1999).²⁴⁵

4.5. Závěrečné poznámky

Všechny sledované státy s výjimkou Norska jsou členy Evropské unie, která sice nemá velké pravomoci v oblasti rodinné politiky, nicméně může ovlivňovat fungování pracovního trhu i prosazování větší genderové rovnoprávnosti. V průběhu 90. let tak EU zaváděla první evropské standardy pro rodičovskou dovolenou či částečné úvazky, přičemž argumentovala právě ženskou rovnoprávností na trhu práce. Stanovení minimální rodičovské dovolené nebylo pro naše sledované státy zcela zásadní, neboť i před přijetím evropské směrnice samy nabízely širší podporu. Komplikovanější je to s novelou této směrnice (2010/18/EU), která již vyžaduje, aby byla část rodičovské dovolené vyhrazena každému rodiči, bez možnosti převést ji na toho druhého. Zároveň dává rodiči právo požádat po návratu z rodičovské dovolené o úpravu pracovní doby. Konkrétní implementaci této směrnice mají nicméně na starosti členské státy a rodičovská dovolená se tak v Evropě zásadně liší.

Z hlediska veřejné péče o malé děti jsou klíčové Barcelonské cíle, které Evropská rada přijala v roce 2002. Jejich klíčovým bodem je zajištění veřejné péče pro 33 % dětí mladších tří let a pro 90 % dětí v předškolním věku. Z námi sledovaných zemí tyto cíle do roku 2010 splnilo pouze Švédsko a Dánsko. Finsko nabízí péči 25 % dětí ve věku do 3 let, blíží se tak dosažení alespoň prvního cíle. V evropském srovnání spadají naše vybrané středoevropské státy do nejslabší kategorie a dostávají tak pravidelná doporučení na zlepšení svého přístupu k péči o děti.

Tato kapitola představila komparaci všech zásadních témat populačního vývoje a rodinné politiky, popsanych podrobněji v předchozích kapitolách této práce. Projevily se tak základní rozdíly v přístupu severovýchodních a středoevropských států k demografickým výzvám a rodinné politice, jejichž význam posoudí další kapitola věnovaná kvantitativním metodám. Z kvalitativní perspektivy se zdá, že největší rozdíly mezi oběma regiony panují v přístupu k genderové rovnoprávnosti (opomíjené ve střední Evropě, ovšem klíčovým tématem ve Skandinávii), veřejné péči o malé děti (v postkomunistických zemích omezené ve prospěch domácí péče, zatímco v severní

---

²⁴⁵ Viz příloha č. 1.

Evropě představuje pedagogické právo každého dítěte) a přístupu k boji proti chudobě (pomocí sociálních dávek ve střední Evropě, ale podporou vysoké zaměstnanosti v severských zemích). Tyto ideové rozdíly dále předurčují formulaci rodinné politiky jako takové.

5. Kvantitativní komparace

Předkládaný kvantitativní výzkum studuje dostupná demografická a ekonomická data ze všech vybraných zemí. Jako vysvětlovaná proměnná slouží úhrnná plodnost (tj. odhad, kolik dětí by se narodilo jedné ženě, pokud by porodnost zůstala na úrovni daného roku). Testováním nejrůznějších konfigurací vysvětlujících proměnných (např. změna hrubého domácího produktu, nezaměstnanost, potratovost, politická stabilita v zemi, apod.) byl postupně vytvořen finální model, který vysvětlovanou úhrnnou plodnost adekvátně predikuje společným působením několika faktorů: výší průměrné hrubé měsíční mzdy (uváděné v USD),²⁴⁶ kojenecké úmrtnosti (počet zemřelých dětí mladších 1 roku na 1000 narozených),²⁴⁷ sňatečnosti (počet sňatků na 1000 obyvatel),²⁴⁸ státních výdajů na rodičovskou dovolenou (jako procento státních výdajů)²⁴⁹ a podílem dětí, jež se účastní předškolní docházky (viz tabulka č. 7).²⁵⁰

Bližší pohled na dostupná data ukazuje, že v letech 1990–2009 se průměrná úhrnná míra plodnosti ve střední a severní Evropě výrazně lišila: zatímco průměr postkomunistických zemí dosahoval 1,45 dítěte na ženu, ve Skandinávii to bylo 1,80 dítěte. Nebyl zde přitom takový rozdíl v nejvyšší naměřené porodnosti (2,09 dítěte na ženu na Slovensku v roce 1990 a 2,13 ve Švédsku v témže roce), jako spíše v té nejnižší (1,13 dítěte na ženu v České republice v roce 1999 oproti 1,5 ve Švédsku v letech 1998–1999). Co se týče průměrných platů, pohybujeme se zcela v jiných relacích – nejvyšší plat ve střední Evropě (1411\$ v České republice v roce 2008) nedosahuje ani nejnižšího platu ve Skandinávii (1990\$ ve Švédsku v roce 1993). Klíčový je zde ovšem růst mezd v uplynulých letech: průměrný plat v postkomunistických zemích vzrostl z 323\$ v roce 1994 na 1142\$ v roce 2009, tedy více než 3,5 krát, zatímco ve Skandinávii průměrné mzdy vzrostly z 2371\$ v roce 1990 na 4827\$ v roce 2012, tedy o trochu více než 2 krát. Patrný je zde rovněž rozdíl v průměrné kojenecké úmrtnosti, která je více než 2 krát vyšší ve střední Evropě

²⁴⁶ Gross Average Monthly Wages by Country and Year, UNECE Statistical Database, <http://w3.unece.org/pxweb/database/STAT/20-ME/3-MELF/?lang=1> (staženo, 29.7.2014).

²⁴⁷ Infant mortality rates, Eurostat, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_minfind&lang=en (staženo, 29.7.2014).

²⁴⁸ Crude marriage rate, Eurostat, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_nind&lang=en (staženo, 29.7.2014).

²⁴⁹ OECD Social Expenditure Statistics, OECD iLibrary, http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/data/social-expenditure_els-socx-data-en; (staženo, 29.7.2014).

²⁵⁰ Pre-primary education (ISCED 0) Enrolment, UNData, http://data.un.org/Data.aspx?q=education&d=UNESCO&f=series%3AE_0 (staženo, 29.7.2014).

oproti severským zemím (zejména kvůli poměrně vysokým hodnotám na počátku 90. let), zatímco průměrná sňatečnost je v obou regionech srovnatelná. Průměrné výdaje na rodičovskou dovolenou jsou vyšší ve Skandinávii (viz přílohy č. 2 a 3). Počet dětí využívajících služeb předškolní péče prošel v posledních dvou dekadách odlišným vývojem – zatímco ještě na začátku 90. let byl ve školkách větší počet středoevropských dětí, v roce 2009 je ale v tomto ohledu předčily děti v severní Evropě. Počet dětí v předškolních zařízeních se v obou regionech v posledních letech zvyšoval, v postkomunistických zemích byl tento růst ovšem méně výrazný (v ČR bylo ve srovnání s rokem 1990 více dětí ve školkách pouze v letech 2003–2007).

Při analýze dat pro nás může být zajímavý pohled na výběrovou korelační matici dat, která nám naznačuje možné vazby mezi proměnnými. Korelace s hodnotou 0 nám ukazuje, že mezi proměnnými nelze identifikovat žádný lineární vztah, zatímco absolutní hodnoty z rozpětí 0,8 až 1 již považujeme za velmi silnou korelaci. Důležité je zde také znaménko: pozitivní korelace značí, že by se zvýšení jedné proměnné mělo projevit i na růstu druhé sledované proměnné, v případě negativní korelace by zde naopak zvýšení jedné hodnoty proměnné vedlo ke snížení u druhé proměnné (viz tabulka č.2).

TFR	INF_MORT	MARRIAGE	PAR_LEAVE	WAGES	EDU_PREP	
1	-0,498505	0,205397	0,290083	0,847457	-0,156498	TFR
	1	0,032886	-0,374352	-0,646838	-0,242054	INF_MORT
		1	-0,299809	0,302595	0,149407	MARRIAGE
			1	0,156025	0,069499	PAR_LEAVE
				1	0,162774	WAGES
					1	EDU_PREP
						RI

Tabulka č. 2: Korelační matice.

Podrobněji, dostupná data mají přirozeně panelový charakter (tj. Zachycují průřezovou i časovou jednotku současně), jež zahrnuje 127 pozorování pro osm vybraných zemí mezi lety 1990 až 2009. Panel není z důvodu několika chybějících dat zcela vyvážený, nicméně chybějící pozorování nenarušují proveditelnost analýzy. Výhodou panelové analýzy je možnost sledovat vývoj v jednotlivých zemích v delších časových obdobích a zároveň analyzovat specifický vývoj v daném státě ve

srovnání s ostatními zeměmi. Tím, že panelová data zahrnují oba rozměry výzkumu, umožňují tak zkoumat vztahy, které by v analýze jednoduchých časových řad či samotných průřezových dat mohly zůstat skryty. Panelová data jsou tak vhodnější pro studium dynamického chování a s ním spojených otázek.²⁵¹ Tento způsob analýzy je výhodný také proto, že dovoluje zkoumat efekty, které odlišují jednotlivé země a i jistá časová období. Tento výzkum využívá jednu z metod navržených přímo pro panelová data, tj. víceroznicový regresní model s fixními (průřezovými i časovými) efekty, který se v našem případě jeví jako dostačující.²⁵²

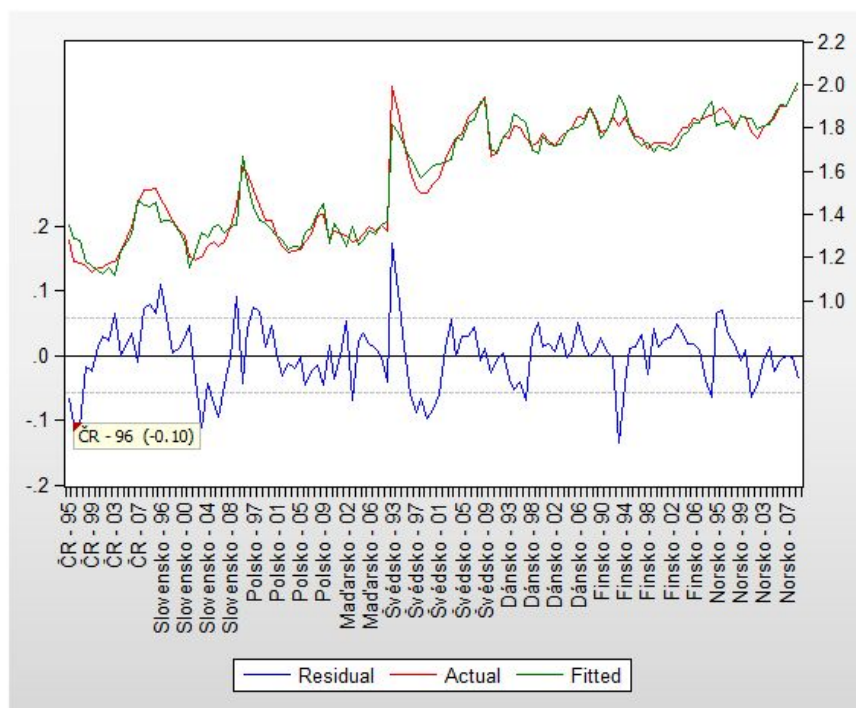
Finální model lze matematicky formulovat následovně:

$$TRF = \alpha_1 I_{[země=CR]} + \dots + \alpha_8 I_{[země=Norsko]} + \beta_1 I_{[rok=1990]} + \dots + \beta_{20} I_{[rok=2009]} + \gamma_1 WAGES + \gamma_2 INF\_MORT + \gamma_3 MARRIAGE + \gamma_4 PARLEAVE + \gamma_5 EDU\_PREPRIMARY + \varepsilon,$$

kde TFR označuje vysvětlovanou proměnnou (úhrnnou plodnost), indexovaná řecká písmena označují parametry modelu, I zastupuje binární indikátor nabývající 1, je-li splněna uvedená podmínka, jinak je nulový, WAGES je označení pro průměrnou mzdu, INF_MORT značí kojeneckou úmrtnost, MARRIAGE sňatečnost, PAR_LEAVE státní výdaje na mateřskou a rodičovskou dovolenou a EDU_PREPRIMARY podíl dětí v předškolních zařízeních, konečně pod ε rozumíme náhodnou chybu modelu. Rutinní softwarová analýza panelových dat (viz tabulka č.3) ukazuje, že tyto proměnné jsou relevantní při vysvětlování úhrnné plodnosti ve stanoveném období (t-statistiky hodnotící význam průměrné mzdy sice naznačují, že platy nejsou v tomto zkoumání relevantní, v modelu nicméně zůstávají pro další interpretaci a kvůli jejich interakci s dalšími vysvětlovanými proměnnými v tomto modelu) a modelovaná úhrnná plodnost na základě vybraných předpokladů se silně podobá skutečné naměřené reálné plodnosti ve vybraných zemích. Koeficient determinace vychází velice vysoký, jeho upravená hodnota vypovídá až 95% shodě modelu s daty. Graf č.7 ukazuje rozdíl mezi skutečnou naměřenou úhrnnou mírou plodnosti (*actual*) a mírou plodnosti, jež by vycházela z našeho modelu (*fitted*).

²⁵¹ Badi H. Baltagi, *Econometric Analysis of Panel Data* (Berlin: Springer-Verlag, 2008), s. 295–320.

²⁵² Tomáš Cipra, *Finanční ekonometrie* (Praha: Ekopress, 2008), s. 191–225.

Graf č. 7: Výsledky kvantitativního zkoumání (EViews).

Dependent Variable: TFR				
Method: Panel Least Squares				
Date: 07/15/14 Time: 15:40				
Sample (adjusted): 1990 2009				
Periods included: 20				
Cross-sections included: 8				
Total panel (unbalanced) observations: 127				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
INF_MORT	0.055468	0.008212	6.754226	0.0000
MARRIAGE	0.037888	0.015128	2.504448	0.0140
PAR_LEAVE	0.184033	0.025687	7.164557	0.0000
EDU_PREPRIMARY	0.003934	0.001343	2.928589	0.0043
WAGES	2.03E-05	1.72E-05	1.183450	0.2396
C	0.518935	0.143891	3.606449	0.0005
Effects Specification				
Cross-section fixed (dummy variables)				
Period fixed (dummy variables)				
R-squared	0.963541	Mean dependent var	1.576535	
Adjusted R-squared	0.951643	S.D. dependent var	0.256949	
S.E. of regression	0.056503	Akaike info criterion	-2.695405	
Sum squared resid	0.303300	Schwarz criterion	-1.978760	
Log likelihood	203.1582	Hannan-Quinn criter.	-2.404241	
F-statistic	80.98861	Durbin-Watson stat	0.780621	
Prob(F-statistic)	0.000000			

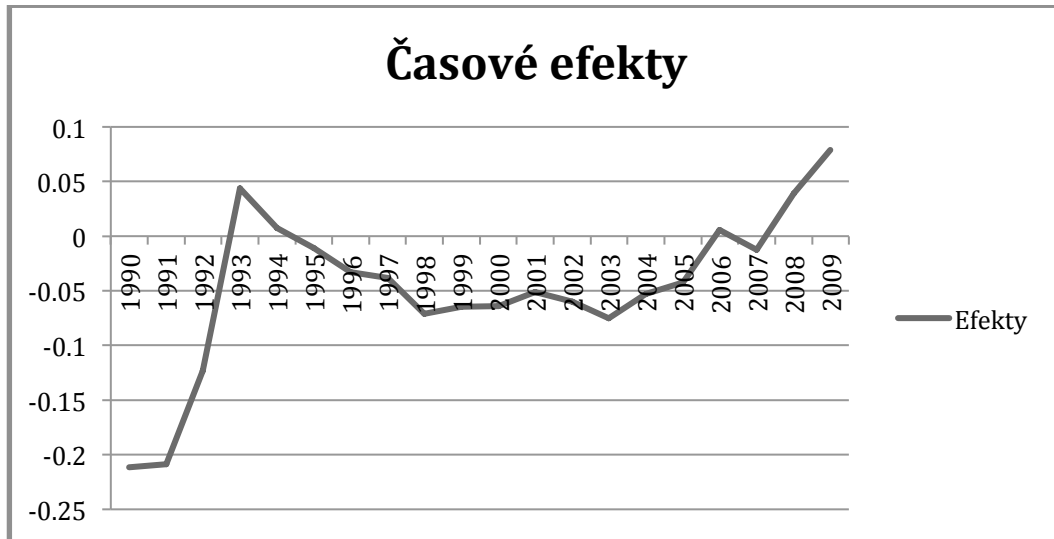
Tabulka č. 3: Výsledky kvantitativního zkoumání (EViews).

Do analýzy byly zahrnuty dvojí fixní efekty, které umožňují odhalit rozdíly mezi zkoumanými zeměmi (či skupinami zemí) a zároveň dovolují analyzovat rozdíly ve vývoji v různých časových obdobích.²⁵³ Jedná se tedy o průřezové fixní efekty, které nám jasně oddělují oba regiony – zatímco efekty pro středoevropské země vycházejí záporné, pro severské státy jsou naopak kladné, v hodnocení předpokladů porodnosti ve střední a severní Evropě je tedy nezbytné tyto rozdíly respektovat (viz tabulka č.4). Při zkoumání časových efektů se nám vyčleňuje období po roce 1993, kdy efekty začínají klesat a až do roku 2006 se drží v záporných hodnotách. (viz graf č. 8). Hraniční rok 1993 může ilustrovat největší propad skandinávských ekonomik během ekonomické krize, nejtěžší období transformace ovšem v obou regionech končilo s přelomem milénia, v případě střední Evropy nejpozději se vstupem těchto států do EU v roce 2004. Přesné důvody zdůvodnění časových efektů by tak vyžadovalo další podrobnější zkoumání. Využití náhodných efektů se v tomto modelu ukázalo jako nevhodné, což bylo verifikováno příslušným statistickým testem. Model byl celkově posuzován také z hlediska statistických předpokladů; vesměs se ukazuje jako vhodný.

Česká republika	-0,332208
Slovensko	-0,372408
Polsko	-0,117679
Maďarsko	-0,308989
Švédsko	0,289012
Dánsko	0,152735
Finsko	0,386810
Norsko	0,302727

Tabulka č. 4: Průřezové efekty.

²⁵³ EViews Illustrated for Version 8. <http://www.eviews.com/illustrated/illustrated.html> (staženo, 29.7.2014).

Graf č. 8: Časové efekty.

Vydeme-li z uvedeného modelu, můžeme dospět k některým relevantním závěrům, např. že státní výdaje na mateřskou a rodičovskou dovolenou (nesledovali jsme výdaje na rodinnou politiku jako takovou, jelikož si nemůžeme být jistí, zdali je ve všech zemích definována stejně) mohou mít vliv na porodnost v dané zemi. Štědré financování rodinné dovolené jako takové může mít přitom dvojitý efekt: na jednu stranu rodině do jisté míry kompenzuje ucházející finanční příjem toho rodiče, který zůstává s dítětem doma, což může páry motivovat k zakládání rodiny, na druhou stranu může dlouhá placená rodičovská dovolená vytvářet dlouhodobé vytržení rodiče z pracovního trhu, což může z dlouhodobého hlediska vést k omezenému kariéernímu růstu a nižšímu finančnímu ohodnocení a tedy k horší finanční situaci rodiny. Samotné finanční výdaje na rodičovskou dovolenou mohou tak být trochu zavádějícím údajem, neboť nám z jeho hodnoty nevyplývá, zdali stát štědrě financuje kratší dovolenou (jako je tomu v případě severní Evropy), či naopak nabízí dlouhou rodičovskou dovolenou s nižší podporou (což spíše odpovídá středoevropskému modelu). Zřejmě i proto se nám zde liší sledované efekty mezi oběma skupinami zemí. Vzhledem k odlišným efektům v obou skupinách zemí je zajímavé podívat se znovu na korelační matice, ovšem tentokrát v kontextu daných regionů (viz tabulka č. 5 a 6). Již v případě rodičovské dovolené zde vidíme odlišný vztah mezi výdaji na rodičovskou dovolenou a úhrnnou plodností: zatímco v severní Evropě je tato korelace velice slabá, ve střední Evropě je o něco vyšší a především negativní: tedy v kontextu současné středoevropské rodinné politiky může zvýšení výdajů na rodičovskou dovolenou vést k nižší porodnosti. To potvrzuje i výsledky našeho

kvalitativního výzkumu, podle nějž dlouhá, ale málo placená rodinná dovolená brání ženám kombinovat rodinný a pracovní život, což ovlivňuje jejich rodinné plánování.

TFR	INF_MORT	MARRIAGE	PAR_LEAVE	WAGES	EDU_PREPRIMARY	
1	0,81463171	0,61503598	-0,24495902	-0,29683784	-0,25314146	TFR
	1	0,38185642	-0,47498855	-0,30745352	-0,54027348	INF_MORT
		1	-0,31381777	-0,71101562	-0,11951064	MARRIAGE
			1	0,18152125	0,71003921	PAR_LEAVE
				1	0,2115763	WAGES
					1	EDU_PREPRIMARY
						Y

Tabulka č. 5: Korelace mezi proměnnými ve střední Evropě.

TFR	INF_MORT	MARRIAGE	PAR_LEAVE	WAGES	EDU_PREPRIMARY	
1	0,10702072	0,05926804	0,00820001	0,06876883	0,02694582	TFR
	1	0,20713547	0,00918116	-0,09096121	-0,10349555	INF_MORT
		1	0,2819912	-0,10044213	0,43822104	MARRIAGE
			1	-0,21790364	-0,17297717	PAR_LEAVE
				1	0,13955773	WAGES
					1	EDU_PREPRIMARY
						Y

Tabulka č. 6: Korelace mezi proměnnými v severní Evropě.

Další sledovanou proměnnou je kojenecká úmrtnost, která byla v roce 1990 v Polsku více než 2,5 krát vyšší než v Dánsku, jež se tehdy vyznačovalo nejvyšší dětskou úmrtností v severní Evropě. V následujících dvou desetiletích se kojenecká úmrtnost ve střední Evropě výrazně snížila, přičemž tato změna byla nejvýraznější v České republice, která nyní dosáhla hodnot srovnatelných se Švédskem a Finskem. To značí pokrok ve zlepšování kvality zdravotní péče a životní úrovně, jakou musely nutně projít postkomunistické země po roce 1989. Hondroyiannis zároveň upozorňuje na výzkumy, které potvrzují, že v zemích nízkou porodností má snižující se dětská úmrtnost tendenci porodnost dále snižovat, jelikož každé narozené dítě má velmi vysokou šanci na dožití. Tento vztah potvrzuje i náš výzkum.²⁵⁴ Při pohledu na korelační matice je zjevné, že tento efekt byl v posledních dvou dekadách silnější ve střední Evropě, kde se dětská úmrtnost snížila výrazněji než ve Skandinávii.

²⁵⁴ George Hondroyiannis, „Fertility Determinants and Economic Uncertainty: An Assessment Using European Panel Data“, *Journal of Family and Economic Issues*, vol. 31 (2010), s. 33–50.

Při sledování sňatečnosti se znovu ukazuje proměna, jakou v posledních dekádách procházely především střeoevropské státy. Zatímco severské země byly již od 70. let průkopníky tzv. deinstitucionalizovaného rodinného modelu, kdy manželství hrálo postupně stále menší roli při zakládání rodiny, postsocialistické státy na tento přerod čekaly až do 90. let. Od té doby se míra sňatečnosti v těchto zemích přinejmenším vyrovnala severu Evropy (v roce 2012 tak v Maďarsku připadalo pouze 3,6 sňatků na 1000 obyvatel, přičemž stejné hodnoty dosáhlo Švédsko v roce 1998 – ovšem zatímco v Maďarsku počet manželství dlouhodobě klesá, ve Švédsku od propadu na konci 90. let sňatečnost pomalu roste). Z našeho modelu je ovšem patrné, že vazby mezi manželstvím a mateřstvím nejsou zcela porušené: ačkoli se stále více dětí rodí mimo manželství, sňatek je pro mnohé obyvatele střední i severní Evropy spojen se zakládáním rodiny a vdané ženy mají vyšší šanci na početí než jejich nesezdané vrstevnice. A i ve Skandinávii děti zpravidla vyrůstají v rodině se dvěma rodiči, ať už jsou sezdaní či nikoli. Pozitivní korelace mezi porodností a sňatečností se tak projevuje v obou regionech, ve střední Evropě je nicméně silnější než ve Skandinávii.

Zajímavý je vliv průměrné měsíční mzdy, který může značit mnoho věcí. Výše platu může být důležitá při plánování rodičovství, jelikož se dnes mladí lidé zpravidla nejdříve snaží upevnit si pozici na pracovním trhu a poté teprve založit rodinu. To může být klíčové zejména pro ženy, jejichž mzda může dále předurčovat výši mateřské a rodičovské podpory. Výše průměrné mzdy může hrát roli při rozhodování rodičů, zdali budou oba pracovat (ať už na plný či částečný úvazek) nebo dají přednost modelu, kdy jeden z partnerů pracuje, zatímco ten druhý se na plný úvazek stará o rodinu, často s podporou ze strany státu. Výkyvy ve výši průměrné mzdy zas mohou značit ekonomické problémy, na něž mohou obyvatelé reagovat odkládáním rodičovství na příznivější dobu, což se projevilo například v době ekonomické krize ve Švédsku. Zde se opět projevují rozdíly mezi oběma regiony: zatímco v severní Evropě panuje malá, leč pozitivní korelace mezi těmito proměnnými, ve střední Evropě funguje mezi porodností a mzdami negativní korelace. Může to znamenat, že zatímco v severní Evropě jsou průměrné mzdy již natolik vysoké, že jejich další zvýšení už nemusí působit jako silná motivace pro početí dalšího dítěte, ve střední Evropě může vést zvýšení mezd v kombinaci s dalšími faktory spíše k tomu, že ženy dávají přednost kariéře před mateřstvím a v bohatší společnosti tak porodnost mírně klesá.

Dalším důležitým předpokladem je dostupnost veřejné péče pro předškolní děti, jež zpravidla usnadňuje rodičům kombinovat péči o rodinu a své pracovní povinnosti. Tento model zkoumá, kolik dětí ve věku od tří let do nástupu do školy dochází do podobného veřejného zařízení. Podíl přesahující 100 % nám naznačuje, že zde do školek chodí děti i z dalších věkových kategorií. I zde se projevují rozdíly mezi oběma skupinami států – v severní Evropě je korelace mezi úhrnnou plodností a počtem dětí ve školkách pozitivní, leč velmi slabá, v postkomunistických zemích pozorujeme negativní korelaci. To by mohlo naznačovat, že když přes nižší počet dětí ve školkách stoupala úhrnná plodnost, rodiče se naučili využívat neformální či soukromé péče o děti, která nezávisela na státní podpoře předškolních zařízení.

Všechny tyto proměnné by měly společným působením ovlivňovat úhrnnou míru plodnosti v dané zemi, nicméně odlišné efekty, které se projevily pro skupiny severoevropských a středoevropských států ukazují, že nelze jednoznačně vybrat jeden fungující model a přenést ho do jiného regionu s očekáváním, že přinese náhlé zvýšení porodnosti. Z hlediska tohoto výzkumu je ovšem důležité, že se při vysvětlování úhrnné míry plodnosti prokázala spolu s dalšími faktory relevantní role státních výdajů na rodičovskou dovolenou a rozsah předškolní péče o děti. Obojí patří ke klíčovým otázkám rodinné politiky a z výzkumu tedy vyplývá, že současná opatření ve státech střední Evropy jsou nedostatečná a jsou nastavena tak, že nemotivují mladé lidi k založení rodiny, spíše naopak.

Závěr

Tato práce se s využitím kvalitativních a kvantitativních dat snažila ověřit prvotní hypotézu, že dobře nastavená rodinná politika pozitivně ovlivňuje porodnost v dané zemi, což znamená, že se úspěšná politická opatření přímo projevují na naměřené úhrnné míře plodnosti. Konkrétněji měla práce zodpovědět otázku, zdali ve zkoumaných regionech existuje funkční model rodinné politiky, který reálně motivuje mladé lidi k zakládání rodiny. Jako vzor zde měl fungovat severský model rodinné politiky, která od druhé poloviny 20. století prochází systematickým rozvojem, jenž je v posledních dekadách doprovázen stabilní úhrnnou mírou plodnosti (ve srovnání s ostatními evropskými státy poměrně vysokou).

Demografické teorie se již dlouho snaží definovat faktory, které ovlivňují reprodukční chování obyvatelstva, a kterých by mohl stát případně využít ve snaze o zvýšení porodnosti. Z ekonomického pohledu tak rodiče racionálně zvažují, jestli jim větší výhody plynou z výchovy dětí a péče o domácnost, či z placeného zaměstnání. A protože doma s dítětem zůstávají většinou ženy, je to také hodnota ženina času (tak, jak je oceněna v dané zemi), která hraje roli při rozhodování mezi domácí a placenou prací. Ovšem ačkoli se může zdát, že domácí péče o děti se z ekonomické perspektivy nevyplatí, existují způsoby, jak tyto nevýhody zmírnit, například nabídkou veřejné péče o malé děti, což ženám získá čas, který mohou věnovat placenému zaměstnání. Z tohoto důvodu byla do kvantitativní analýzy zařazena výše průměrné mzdy a podíl dětí v předškolních zařízeních.

Interpretace obou těchto faktorů se ukázalo jako problematická, neboť ve sledovaných regionech má růst mezd i počtu dětí ve školkách opačný efekt. Zatímco v severní Evropě má růst mezd velmi malý vliv, leč lehce pozitivní, ve střední Evropě jsou mzdy a porodnost korelovány negativně. To může znamenat, že ve střední Evropě dávají ženy s vyšším platem přednost kariéře před mateřstvím a výhody plynoucí z placeného zaměstnání zřejmě převyšují ty, které by ženy získaly péčí o dítě a neplacenou práci v domácnosti. Zároveň jsou ale mzdy ve střední Evropě ve srovnání se severní Evropou stále poměrně nízké, což může značit, že ženy v severní Evropě nemusejí své rodinné plánování tolik podřizovat své momentální ekonomické situaci. Stát navíc snižuje rodinám náklady na péči tím, že nabízí síť cenově dostupných jeslí a školek, tudíž rodina nepřichází o jeden z příjmů na příliš dlouhou dobu. Zároveň zde stát během rodičovské dovolené kompenzuje vysokou část platu,

tudíž zde založení rodiny není spojeno s tak výraznou ekonomickou zátěží, což zvažují především mladí lidé v počátcích své kariéry.

Negativní vztah mezi dostupností veřejné péče o děti a porodností ve střední Evropě může naznačovat nerovnováhu mezi nabídkou služeb a poptávkou ze strany rodin. Zatímco ve Skandinávii fungují jesle a školky jako podpora pracujícím rodičům, ve střední Evropě museli rodiče na snižující se nabídku veřejných zařízení reagovat po svém. I když veřejné jesle po roce 1989 ze střední Evropy takřka vymizely a i počet dětí ve školkách v období transformace mírně klesl, obyvatelé postsocialistických státy se na přelomu milénia začaly vymaňovat z pasti extrémně nízké porodnosti, zřejmě s využitím soukromých služeb či pomoci příbuzných. Existuje zde také zásadní nepoměr mezi státní politikou v oblasti rodinných příspěvků a péče o děti: zatímco v Maďarsku a Polsku již existuje možnost dřívějšího návratu z rodičovské dovolené zpět do zaměstnání, ať už na částečný nebo plný úvazek, rodiče této příležitosti prozatím využívají jen zřídka, protože často nemají vhodnou alternativu domácí péče o děti.

Důležitým teoretickým konceptem, který je často využíván při vysvětlování současných demografických změn, je teorie druhého demografického přechodu definovaná Lesthaeghem a Van de Kaa. V tomto přechodu hrála klíčovou roli právě změna společenských hodnot, která byla spojená s vyšším vzděláním, sexuální revolucí a oslabováním instituce manželství. V nejliberálnějších regionech severní Evropy začala sňatečnost od konce 60. let klesat a přestávala být základním předpokladem pro založení rodiny. Mezitím ve středoevropských zemích lidé vstupovali do manželství velmi mladí a sňatek byl automatickou odpovědí na neplánované početí. Počet sňatků v postkomunistických zemích postupně klesá od začátku 90. let a i v katolickém Polsku a Slovensku je dnes míra sňatečnosti srovnatelná se Skandinávií. Při analýze kvantitativních dat se nicméně ukázalo, že ačkoli dnes manželství není nutným předpokladem pro založení rodiny, přesto sňatek zvyšuje šanci na početí dítěte, ve střední Evropě tento vztah platí více než na severu.

Státy rodinám kompenzují jejich náklady na péči o dítě také prostřednictvím placené rodičovské dovolené. Kvantitativní výzkum ukázal, že ve zkoumaných regionech je tento druh podpory relevantní při zkoumání úhrnné míry plodnosti. Zde se projevíly rozdíly mezi oběma skupinami zemí a ukázalo se, že zvýšení finanční podpory rodičovské dovolené by automaticky nemuselo mít stejný efekt na porodnost. Zatímco v severní Evropě by měl fungovat pozitivní vztah mezi státní podporou a

porodností, ve střední Evropě se projevil opačný efekt. To by mohlo být důsledkem skutečnosti, že přes podobně štědré státní investice se zde systém podpory zásadně liší: v severní Evropě funguje režim poměrně krátké, ale dobře placené rodičovské dovolené s vysokou kompenzací ušlého platu, zatímco ve střední Evropě je rodičovská dovolená podstatně delší a finanční podpora nižší, přičemž s délkou rodičovské dovolené se státem vyplácené příspěvky většinou dále snižují. To by mohlo být pro rodiče dobrou motivací pro dřívější návrat do zaměstnání, pokud by zde existovala větší možnost veřejné péče o děti mladší tří let.

Způsob rodičovské podpory má také vliv na genderovou rovnoprávnost, jelikož nízká kompenzace platu zpravidla nemotivuje muže zůstat doma s dítětem. Zažití genderové stereotypy by do jisté míry měla narušovat otcovská kvóta, která představuje bonus k rodičovské dovolené, pokud si její část vybere také otec. To dává jasný signál zaměstnavatelům i širší společnosti, že péče o dítě není pouze výsadou matky a i otec má nárok zůstat na čas v domácnosti. Tento přístup dále rozvinulo Švédsko, které nabízí daňové slevy rodinám, které si spravedlivěji rozdělí rodičovskou dovolenou.

Dalším faktorem, který byl zahrnut do kvantitativní analýzy, je kojenecká úmrtnost, jejíž pokles ve střední Evropě naznačuje zvyšující se životní úroveň v těchto zemích, stejně jako zlepšování kvality zdravotní péče. Náš výzkum naznačuje, že v zemích s nízkou porodností vede klesající dětská úmrtnost k dalšímu snížení porodnosti: páry již nemusejí počít více dětí, protože každé narozené dítě má velice vysokou šanci na dožití.

Při analýze modelů rodinné politiky se většina teoretiků opírá o typologii, kterou na začátku 90. let představil Gøsta Esping-Andersen, jenž rozlišuje typy sociálního státu podle míry a druhu podpory lidem, kteří nemohou či nechtějí pracovat. Pro nás je důležitý sociálně-demokratický sociální stát, který nejlépe vystihuje fungování skandinávské sociální politiky, jež je typická aktivní péčí státu o své občany a širokou nabídkou institucí starající se o děti či staré lidi. V rodinné politice, jak ji rozlišuje Katarina Boye, tomuto typu odpovídá model se dvěma živiteli rodiny, kdy stát usnadňuje vyšší zapojení žen na trhu práce, nabízí veřejnou péči o děti a omezuje podporu žen v domácnosti. Postsocialistický model nemá takto jednoznačně definované rysy, nicméně vychází ze stejné historie vysoké zaměstnanosti a poměrně rozsáhlé rodinné podpory.

Důležitým rysem skandinávského modelu je decentralizace a flexibilita pracovního trhu, kdy si zaměstnanci po dohodě se zaměstnavatelem mohou přizpůsobovat délku úvazku a pracovní hodiny, aniž by tím ztráceli výhody, jaké přísluší „běžnému“ pracovníkovi. Vnímání částečných úvazků se v současné době normalizovalo a je vnímáno jako přirozená součást pracovního procesu, především v přechodných životních obdobích, k nimž patří i péče o malé děti. Oproti tomu ve střední Evropě je pracovní trh stále ještě poměrně zkrpatěný a částečné úvazky nejsou vnímány jako rovnocenná varianta „normálního“ zaměstnání. A přestože v postsocialistických zemích vládne dlouhá tradice vysoké zaměstnanosti žen, ta prudce klesá s narozením dítěte, kdy ženy zůstávají několik let doma na rodičovské dovolené.

S využitím dostupných kvalitativních a kvantitativních dat se tato práce přiklání k potvrzení hypotézy, že vhodná rodinná politika může mít pozitivní vliv na úhrnnou míru plodnosti. Podle kvantitativního výzkumu se zkoumané státy zcela jasně rozdělily na dvě skupiny zemí, kde ve vztahu porodnosti a rodinné politiky panují odlišné efekty. Severský model rodinné politiky se v tomto ohledu jeví jako poměrně úspěšný při udržování stabilní porodnosti, přičemž z analýzy panelových dat vyplynulo, že rodičovská dovolená a rozsah veřejné péče o předškolní děti má v tomto ohledu na severu Evropy relevantní a pozitivní vliv. Střední Evropa je oproti tomu region, kde panují větší rozdíly mezi stávajícími rodinnými politikami, ačkoli stojí na stejném základě. Kvantitativní analýza nám jasně ukázala odlišné efekty, které panují v obou regionech při zkoumání úhrnné plodnosti. Na výzkumnou otázku, jestli lze úspěšný model rodinné politiky přenést i do jiných zemí, přináší analýza panelových dat negativní odpověď a naznačuje, že přenesení fungujícího severského modelu rodinné politiky do střední Evropy by nemuselo nutně vést ke stabilizaci úhrnné míry plodnosti na hodnotách blížících se hranici reprodukce tak, jak je tomu ve Skandinávii. Evropská unie a jiné mezinárodní instituce mohou v tomto ohledu vydávat doporučení, která by měla napomoci vytvoření základních společných standardů, je ale zřejmé, že domácí prostředí v tomto ohledu stále hraje důležitou roli, kterou je při formulaci rodinné politiky stále třeba brát na vědomí.

Summary

With the combination of qualitative and quantitative methods this thesis tried to support the argument that well-designed family policies can have a positive effect on fertility, which means that successful policy measures influence increasing fertility rates. This research tried to answer the question, whether there's a possible definition of a functioning model of family policy that can, in fact, motivate young people to start a family. Panel data analysis showed that paid parental leave and availability of pre-school childcare is relevant in explaining national fertility levels. However, the analysis showed different cross-sections effects in both regions of Central and Northern Europe that prove that successful family policy is hardly transferable to different region. The quantitative research also showed different role of average wage: its growth does not necessarily lead to higher motivation for family-building in Central Europe and can, in fact, have an opposite effect. Other relevant variables included in the research were social and ideological changes (represented by a changing role of marriage in the society) and higher living standards and quality of health care (illustrated by decreasing infant mortality in Central Europe). The qualitative research also showed an important role of flexible labour market and availability of part-time jobs that help parents to combine their work and family responsibilities. The main findings of the thesis show that Northern Europe might work as a role model for other regions while formulating their family policies but policymakers must, however, respect the political and historical developments that influence local beliefs about fertility and family policy.

Použitá literatura

Primární zdroje

- *Barcelona objectives: The development of childcare facilities for young children in Europe with a view to sustainable and inclusive growth* (Luxembourg: Publication Office of the European Union, 2013), 41 s.
- “From Visegrad to Mitteleuropa: Shifting alliances among new members of the European Union”, *The Economist*, April 14th 2005.
- *The Global Gender Gap Report 2013* (Geneva: World Economic Forum, 2013), 397 s.
- “Směrnice 2010/18/EU“, EUR-Lex, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0018&qid=1405330415305&from=EN> (staženo, 14.7.2014).
- Special Report: Poland. *The Economist*, June 28th 2014.
- *Third European Quality of Life Survey – Quality of life in Europe: Trends 2003–2012* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014), 110 s.

Sekundární literatura

- Yann Algan a Pierre Cahuc, *The Roots of Low European Employment: Family Culture?* NBER International Seminar on Macroeconomics 2005, <http://www.nber.org/books/fran07-1> (staženo 1.12.2013), s. 65-109.
- Gunnar Anderson, „Family Policies and Fertility in Sweden“, *Stockholm Research Reports in Demography*, vol. 1 (2007): s. 1 – 23.
- Gunnar Andersson et al., „Cohort Fertility Patterns in the Nordic Countries“, *Stockholm Research Reports in Demography*, vol. 2 (2008): s. 2–54.
- Dominique Anxo, *Working Time Policy in Sweden* (Tokyo: The Japan Institute for Labour Policy and Training, 2009), s. 55-70. http://web.jil.go.jp/english/reports/documents/jilpt-reports/no.7_anxo.pdf (staženo, 28.7.2014).
- David Arter, *Scandinavian politics today* (Manchester: Manchester University Press 2012): 368 s.
- Badi H. Baltagi, *Econometric Analysis of Panel Data* (Berlin: Springer-Verlag, 2008), 383 s.
- Gary S. Becker, *A Treatise on the Family* (Harvard: Harvard University Press, 2009), 304 s.
- Anders Björklund, „Does family policy affect fertility? Lessons from the Swedish policy experiment“, *ESPE-2001 meeting in Athens*. <http://people.su.se/~palme/ABj.pdf> (staženo, 28.7.2014).
- David E. Bloom et al., “The Cost of Low Fertility in Europe”, *European Journal of Population*, vol. 26 (2010): s. 141-158.
- David E. Bloom a Alfonso Sousa-Poza, “Introduction to Special Issue of the European Journal of Population: Economic Consequences of Low Fertility in Europe”, *European Journal of Population*, vol. 26 (2010): s. 127-139.
- Katarina Boye, „Work and Well-being in a Comparative Perspective – Role of Family Policy“, *European Sociological Review*, vol. 27, no. 1 (2011): s. 16-30.

- Berit Brandth a Elin Kvande, „Gendered or Gender-Neutral Care Politics for Fathers? *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 624 (2009): s. 177–189.
- Erzsébet Bukodi, „Women’s Labour Market Participation and Use of Working Time“ in: eds. Ildikó Nagy et al., *Changing Roles: Report on the Situation of Women and Men in Hungary 2005* (Budapest: TÁRKI Social Research Institute, 2006), s. 15–43.
- Vern L. Bullough, *Encyclopedia of birth control* (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2001), 349 s.
- Pat Caldwell a Peter McDonald, „Policy Responses to Low Fertility and Its Consequences: A Global Survey“, *Journal of Population Research*, vol. 19, no.1 (2002): s. 321–348.
- Tomáš Cipra, *Finanční ekonometrie* (Praha: Ekopress, 2008), 538 s.
- John Cleland a Christopher Wilson, „Demand Theories of the Fertility Transition: An Iconoclastic View“, *Population Studies*, vol. 41, no. 5 (1987): s. 5–30.
- Anna Cristina D’Addio a Marco Mira d’Ercole, „Policies, Institutions and Fertility Rates: Panel Data Analysis for OECD Countries“, *OECD Economic Studies*, vol. 2, no. 41 (2005): 51 s.
- Fred Deven a Peter Moss, eds., *Leave Policies and Research: Reviews and Country Notes* (Brusel: CBGS-Werkdokument, 2005), 227 s.
- Laura den Dulk, Pascale Peters a Erik Poutsma, „Variations in adoption of workplace work-family arrangements in Europe: the influence of welfare-state regime and organization characteristics“, *The International Journal of Human Resource Management*, vol. 23, no. 13 (2012): s. 2785-2808.
- Markéta Curevová, *Skandinávský model sociálního státu* (Praha 2011). Diplomová práce, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, 105 s.
- Ann-Zofie Duvander et al., „Sweden country note“, in *International Review of Leave Policies and Research 2014*, ed. Peter Moss. http://www.leavenetwork.org/fileadmin/Leavenetwork/Country_notes/2014/Sweden.pdf (staženo, 28.7.2014).
- Richard Easterlin, „An Economic Framework for Fertility Analysis“, *Studies in Family Planning*, vol. 6, no. 3 (1975): s. 54-63.
- Nils Elvander, „The Labour Market Regimes in the Nordic Countries: A Comparative Analysis“, *Scandinavian Political Studies*, vol. 25, no. 2 (2002): s. 117–137.
- Guðný Björk Eydal a Tine Rostgaard, „Gender Equality Revisited – Changes in Nordic Childcare Policies in the 2000s“, *Policy & Administration*, vol. 45, no. 2 (2011): s. 161-179.
- Anne Lise Ellingsæter, „Leave policy in the Nordic welfare states: a recipe for high employment / high fertility?“ *Community, Work & Family*, vol. 12, no. 1 (2009), s. 1-19.
- Gøsta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (Cambridge: Polity Press & Princeton: Princeton University Press, 1990), 260 s.
- Róbert Iván Gál a András Gábos, „Effects of Intergenerational Public Transfers on Fertility: Test on Hungarian Data“, in: eds. Tamás Kolosi et al., *Social Report 2004* (Budapest: TÁRKI, 2004), s. 160–169.
- Anne Helene Gauthier, „Family Policies in Industrialized Countries: Is There Convergence?“ *Population*, Vol. 57, No. 3 (2002): s. 447-474.

- Anne Helene Gauthier a Jan Hatzius, “Family Benefits and Fertility: An Econometric Analysis”, *Population Studies: A Journal of Demography*, vol. 51, no. 3 (1997): s. 295-306.
- Ingólfur V. Gíslason a Guðný Björk Eydal, *Parental leave, childcare and gender equality in the Nordic countries* (Copenhagen: TemaNord 2011): 182 s.
- John Hajnal, “European marriage pattern in perspective”, in *Population in History, Essays in Historical Demography*, eds. D. V. Glass, a D.E.C. Eversley, (London: Edward Arnold, 1965): s. 101–143.
- Catherine Hakim, *Work-Lifestyle Choices in the 21st Century: Preference Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 356 s.
- Linda Hantrais, “Exploring Relations between Social Policy and Changing Family Forms within the European Union”, *European Journal of Population*, vol. 13 (1997): s. 339-379.
- Heikki Hiilamo, „Changing Family Policy in Sweden and Finland during the 1990s“, *Social Policy & Administration*, vol. 38, no.1 (2004): s. 21–40.
- Heikki Hiilamo, *Luxembourg Income Study Working Paper No. 290: Family Policy Models and Family Policy Outcomes – A Nordic Perspective* (Turku, Department of social policy, 2002), s. 1-39.
- Heikki Hiilamo a Olli Kangas, „Trap for Women or Freedom to Choose? The Struggle over Cash for Child Care Schemes in Finland and Sweden“, *Journal of Social Policy*, vol. 38, no.3 (2009): s. 457–475.
- Christin Hilgeman a Carter T. Butts, „Women’s employment and fertility: A welfare regime paradox“, *Social Science Research*, vol. 38 (2009): s. 103–117
- Anne Maria Holli et al., „Critical Studies of Nordic Discourses on Gender and Gender Equality“, *Nordic Journal of Women’s Studies*, vol. 13, no.3 (2005): 148-152.
- Jan M. Hoem, „Why does Sweden have such high fertility?“ *Demographic Research*, vol. 13, no. 22 (2005): s. 559-572.
- George Hondroyiannis, „Fertility Determinants and Economic Uncertainty: An Assessment Using European Panel Data“, *Journal of Family and Economic Issues*, vol. 31 (2010), s. 33–50.
- Robert S. Chase, „Household fertility responses following communism: Transition in the Czech Republic and Slovakia“, *Journal of Population Economics*, vol. 16 (2003): s. 579–595.
- Alexandra Jachanová Doleželová a Kateřina Machovcová, „Flexibilní pracovní uspořádání v kontextu sladění pracovního a soukromého života“, in: ed. Linda Sokačová, *Rodinná politika: rodičovská a mateřská v kontextu sladování rodinného a pracovního života a rovných příležitostí žen a mužů* (Praha: Gender Studies, 2010): s. 43–50.
- Barbara Janta, *Caring for Children in Europe: How childcare, parental leave and flexible working arrangements interact in Europe* (Brussels: EPIC, 2013), 25 s.
- Ferenc Kamarás, „Family Formation and Child-Bearing in Europe“, in *Changing Roles: Report on the Situation of Women and Men in Hungary 2005*, eds. Ildikó Nagy et al. (Budapest: TÁRKI Social Research Institute, 2006), s. 85–99.
- Olli Kangas a Joakim Palme, „Making social policy work for economic development: the Nordic experience“, *International Journal of Social Welfare*, vol. 18 (2009): s. 62–72.

- Randi Kjelstad a Erik H. Nymoen, „Part-time work and gender: Worker versus job explanations, *International Labour Review*, vol. 151, no. 1-2 (2012): s. 85–107.
- Stephan Klasen a Andrey Launov, „Analysis of the determinants of fertility decline in the Czech Republic“, *Journal of Population Economics*, vol. 19 (2006), no. 25–54.
- Jiřina Kocourková, „Aktuální trendy reprodukčního chování populace ČR“ in: ed. Linda Sokačová, *Rodinná politika: rodičovská a mateřská v kontextu sladování rodinného a pracovního života a rovných příležitostí žen a mužů* (Praha: Gender Studies, 2010): s. 9–15.
- Hans-Peter Kohler a Francesco C. Billari, “Patterns of low and lowest-low fertility in Europe”, *Population Studies*, vol. 58, no. 2 (2004): s. 161-176.
- Hans-Peter Kohler, Francesco C. Billari a José Antonio Ortega, “The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s,” *Population and Development Review*, vol. 28, no. 4 (2002), s. 641-680.
- Marta Korintus, „Úkoly a budoucnost služeb péče o děti v Maďarsku“, *Demografie* 2009, vol. 51, no. 4 (2009): s. 266–273.
- Pekka Kosonen, *Pohjoismaiset mallit murroksessa* (Tampere: Vastapaino, 1998), 420 s.
- Irena Kotowska et al., „Poland: Fertility decline as a response to profound societal and labour market changes?“ *Demographic Research*, vol. 19, no. 22 (2008): s. 795–853.
- Sławomir Kurek, „Population changes in Poland: A second demographic transition view“, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol. 19 (2011): s. 389–396.
- Ron Lesthaeghe, “The Unfolding Story of the Second Demographic Transition”, *Population and Development Review*, vol. 36, no. 2 (2010): s. 211–251.
- Ruth Lister, „A Nordic Nirvana? Gender, Citizenship, and Social Justice in the Nordic Welfare States“, *Social Politics*, vol. 16, no. 2 (2009): s. 242–278.
- Emanuela Lombardo a Petra Meier, „Framing Gender Equality in the European Union Political Discourse“, *Social Politics*, vol. 15, no. 1 (2008): s. 101–129.
- Wolfgang Lutz et al., „The Low-Fertility Trap Hypothesis: Forces that May Lead to Further Postponement and Fewer Births in Europe“, *Vienna Yearbook of Population Research* 2006, s. 167-192.
- Hana Maříková, „Aktivní či pečující otcové: teoreticko-empirická analýza“, in: ed. Linda Sokačová, *Rodinná politika: rodičovská a mateřská v kontextu sladování rodinného a pracovního života a rovných příležitostí žen a mužů* (Praha: Gender Studies, 2010): s. 29–41.
- Barbora Matějková a Jana Palonciová, *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II* (Praha: VÚPSV, 2004), 81 s.
- Anna Matysiak, *Decomposition of the change in female employment. The case of Poland* (Warsaw: Institute of Statistics and Demography, Warsaw School of Economics, 2006).
- Anna Matysiak a Daniele Vignoli, „Diverse Effects of Women’s Employment on Fertility: Insights from Italy and Poland“, *European Journal of Population*, vol. 29 (2013): s. 273–302.
- Peter McDonald, “Time for action: Public policies to revert low fertility”, *Pharmaceuticals Policy and Law* 9 (2007): s. 237-243.

- Piotr Michoń et al., „Poland country note“, in *International Review of Leave Policies and Research 2014*, ed. Peter Moss. http://www.leavenetwork.org/fileadmin/Leavenetwork/Country_notes/2014/Poland.pdf (staženo, 28.7.2014).
- Małgorzata Mikucka, „Variation in Women’s Employment Across European Countries: The Impact of Child Care Policy Solutions“, *International Journal of Sociology*, vol. 28, no. 1 (2008): s. 12–37.
- Melinda Mills et al. 2014, *Use of childcare services in the EU Member States and progress towards the Barcelona targets: Short Statistical Report No.1* (Brussels: RAND, 2014), 56 s.
- Joanna Z. Mishtal, „Understanding low fertility in Poland: Demographic consequences of gendered discrimination in employment and postsocialist neoliberal restructuring“, *Demographic Research*, vol. 21, no. 20 (2009): s. 599–626.
- Eva Mitchell, *Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu* (Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2007), 136 s.
- Philip S. Morgan, „Is Low Fertility a Twenty-First-Century Demographic Crisis?“ *Demography*, vol. 40, no. 4 (2003): s. 589-603.
- Peter Moss, *International review of leave policies and related research 2011* (London: International Network on Leave Policies and Research, 2011).
- Andrew Newell a Barry Reilly, “The gender pay gap in the transition from communism: Some empirical evidence“, *IZA Discussion Paper 268* (Bonn: Institute for the Study of Labor, IZA, 2001),
- Margaret O’Brien et al., „Fathers, work and family life: Global perspectives and new insights“, *Community, Work and Family*, vol. 10, no.4 (2007): s. 375–386.
- Øyvind Østerud 2005, “Introduction: The Peculiarities of Norway“, *West European Politics*, vol. 28, no.4 (2005): s. 708 (705–720).
- Petr Pakosta, „Proč chceme děti – hodnota dítěte a preferovaný počet dětí v České republice“, *Sociologický časopis*, vol. 45, no. 5 (2009): s. 899 – 934.
- Magdaléna Piscová, „Marital and Parental Start and Demographic Behaviour in Slovakia (and in Europe) at the Turn of the Centuries“, *Sociology – Slovak Sociological Review*, vol. 3 (2002): s. 251–268.
- Dimiter Philipov, „Should governments in Europe be more aggressive in pushing for gender equality to raise fertility? The first ,NO““, *Demographic Research*, vol. 24, no. 8 (2006): s. 201–216.
- Dimiter Philipov a Hans-Peter Kohler, “Tempo Effects in the Fertility Decline in Eastern Europe: Evidence from Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Poland, and Russia“, *European Journal of Population*, vol. 17 (2001): s. 37–60.
- Michaela Potančoková et al., “Slovakia: Fertility between tradition and modernity“, *Demographic Research*, vol. 19, no. 25 (2008), s. 973–1018
- Ladislav Rabušic, „Value Change and Demographic Behaviour in the Czech Republic“, *Czech Sociological Review*, vol. 9, no. 1 (2001): s. 99–122.
- Kvetoslava Repková, „Work/Life Balance as a Gendered Agenda: The case of Slovakia“, *Sociological Problems*, vol. 49, no. 2 (2008): s. 131–144.
- Ronald R. Rindfuss et al., „Child-Care Availability and Fertility in Norway“, *Population Development Review*, vol. 36, no. 4 (2010): s. 725–748.
- Mihaela Robila, „Family Policies in Eastern Europe: A Focus on Parental Leave“, *Journal of Child and Family Studies*, vol. 21 (2012): s. 32–41.

- Steven Saxonberg a Dorota Szelewa, „The Continuing Legacy of the Communist Legacy? The development of family policies in Poland and the Czech Republic“, *Social Politics*, vol. 14, no. 3 (2007): s. 351–379.
- Paul T. Schultz, „Fertility Transition: Economic Explanations“, in *Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, eds. Neil J. Smelser a Paul B. Baltes, (New York: Elsevier, 2001), 19 s. http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp833.pdf (staženo 23.7.2014).
- Romana Schützová, *Vybrané problémy ze sociální politiky* (Brno: Masarykova universita v Brně, Ekonomicko - správní fakulta, 1997), 122 s.
- Maria Sironi a Letizia Mencarini, „Happiness, Housework and Gender Inequality in Europe“. <http://paa2011.princeton.edu/papers/110149> (staženo, 29.7.2014), 39 s.
- Tomáš Sobotka, „Fertility in Central and Eastern Europe after 1989: Collapse and Gradual Recovery“, *Historical Social Research*, vol. 36, no. 2 (2011): s. 246–296.
- Tomáš Sobotka, *Ten years of rapid fertility changes in European post-communist countries: evidence and interpretation. Working paper* (2001: University of Groningen, Groningen), 95 s.
- Tomáš Sobotka et al., „Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism“, *Demographic Research*, vol. 19, no. 14 (2008): s. 403–454.
- Tomáš Sobotka et al., „Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View“, *European Journal of Population*, vol. 19 (2003): s. 249–277.
- Linda Sokačová, „Úvod: Rodinná politika – zaměřeno na rodičovství“, in: ed. Linda Sokačová, *Rodinná politika: rodičovská a mateřská v kontextu sladování rodinného a pracovního života a rovných příležitostí žen a mužů* (Praha: Gender Studies, 2010): s. 7.
- Zsolt Spéder a Ferenc Kamarás, „Hungary: Secular fertility decline with distinct period fluctuations“, *Demographic Research*, vol. 19, no. 18 (2008): s. 559–664.
- Markéta Šubrťová, *Státní finanční podpora rodin s dětmi v České republice a v Norsku* (Praha 2012). Bakalářská práce, ISS FSV UK.
- Maria Rita Testa, *Family Sizes in Europe: Evidence from the 2011 Eurobarometer Survey* Vienna: Wittgenstein Centre Vienna Institute of Demography of the Austrian Academy of Sciences, 2011), 100 s.
- Olivier Thévenon, „Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis“, *Population and Development Review*, vol. 37, no. 1 (2011), s. 57-87.
- Helena Tomešová Bartáková a Tomáš Sirovátka, „Reconciling Work and Family in the Czech Republic and the Role of Social Policy“, *Sociological Problems*, vol. 49, no. 2 (2008): s. 77–96.
- Noriko O. Tsuya, „Fertility and Family Policies in Nordic Countries, 1960-2000“, *Journal of Population and Social Security (Population)*, Supplement to Volume 1 (2002): s. 94–142.
- Ida Öun, „Work-Family Conflict in the Nordic Countries: A Comparative Analysis“, *Journal of Comparative Family Studies*, vol. 43, no.2 (2012): s. 165-184.
- Dirk J. Van de Kaa, *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*. Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002, 34 s.

- Agnese Vitali, et al. "Preference Theory and Low Fertility: A Comparative Perspective", *European Journal of Population*, vol. 25 (2009): s. 413-438.
- Bogdan Voicu et al., „Engendered Housework. A Cross-European Analysis“, *IRISS Working Papers*, vol. 7 (2007): 18 s.
- John R. Weeks, *Population: An Introduction to Concepts and Issues* (Belmont: Thomson Higher Education, 2008), 640 s.
- Michelle Weldon-Johns, „Work-Family Policies – Challenging Parental Roles or Reinforcing Gendered Stereotypes?“ *European Law Journal*, vol. 19, no. 5 (2013), s. 662–681.
- Dorota Witkowska, „Gender Disparities in the Labor Market in the EU“, *International Advances in Economic Research*, vol. 19 (2013): s. 331–354.
- Veronika Wolfová, *Evropské sociální modely* (Praha 2011). Bakalářská práce. Institut ekonomických studií, FSV UK, 54 s.

Internetové odkazy

- „Country reports“, International Network on Leave Policies & Research, http://www.leavenetwork.org/lp_and_r_reports/country_reports/?S=kontrast%3F%3Ftype%3D98%3Ftype%3D98%3Ftype%3D98 (staženo, 29.7.2014).
- EViews Illustrated for Version 8. <http://www.eviews.com/illustrated/illustrated.html> (staženo, 29.7.2014).
- “Firma roku – rovné příležitosti”, Gender Studies, [http://www.genderstudies.cz/aktivity/projekt.shtml?cmd\[2828\]=x-2828-518603](http://www.genderstudies.cz/aktivity/projekt.shtml?cmd[2828]=x-2828-518603) (staženo, 14.7.2014).
- Gross Average Monthly Wages by Country and Year, UNECE Statistical Database, <http://w3.unece.org/pxweb/database/STAT/20-ME/3-MELF/?lang=1> (staženo, 29.7.2014).
- Infant mortality rates, Eurostat, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_minfind&lang=en (staženo, 29.7.2014).
- “Legal abortions”, UNECE, http://w3.unece.org/pxweb/dialog/varval.asp?ma=06_GEFHAbortions_r&path=../database/STAT/30-GE/02-Families_households/&lang=1&ti=Legal+abortions (staženo, 29.7.2014).
- OECD Social Expenditure Statistics, OECD iLibrary, http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/data/social-expenditure_els-socx-data-en; (staženo, 29.7.2014).

- Pre-primary education (ISCED 0) Enrolment, UNData, http://data.un.org/Data.aspx?q=education&d=UNESCO&f=series%3AE_0 (staženo, 29.7.2014).
- Solveig Bergman, „Women-friendly Nordic societies?“ Eurotopics, http://www.eurotopics.net/en/home/presseschau/archiv/magazin/gesellschaft-verteilerseite/frauen-2008-3/artikel_bergman_frauen_norden/ (staženo, 28.7.2014).
- „Total fertility rate“, Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsdde220> (staženo, 29.7.2014).

Seznam příloh

Tabulky v textu

Tabulka č. 1: Rodičovská podpora ve vybraných zemích. (s. 67–69)

Tabulka č. 2: Korelační matice. (s.75)

Tabulka č. 3: Výsledky kvantitativního zkoumání (EViews). (s.77)

Tabulka č. 4: Průřezové efekty. (s.78)

Tabulka č. 5: Korelace mezi proměnnými ve střední Evropě. (s.80)

Tabulka č. 6: Korelace mezi proměnnými v severní Evropě. (s.80)

Grafy v textu

Graf č.1: Míra úhrnné plodnosti, vypočtená jako průměr pro země v daných regionech. (s.3)

Graf č.2: Míra úhrnné plodnosti v severní Evropě, 1990–2012. (s.34)

Graf č. 3: Hrubá míra sňatečnosti (počet sňatků na 1000 obyvatel). (s. 60)

Graf č. 4: Míra potratovosti (počet interrupcí na 1 narození). (s.62)

Graf č. 5: Rozdíly v zaměstnanosti bezdětných žen a žen s dětmi mladšími 12 let. (s.66)

Graf č. 6: Rozdíly v zaměstnanosti bezdětných mužů a mužů s dětmi mladšími 12 let. (s.66)

Graf č. 7: Výsledky kvantitativního zkoumání (EViews). (s.77)

Graf č. 8: Časové efekty. (s.79)

Další

Příloha č.1: Panelová data (tabulka)

Příloha č. 2 a 3: Analýza dat (tabulky).

Přílohy

Country	Year	TFR	Marriage	Inf_mort	Mon_wage	Par_leave	Edu_preprimary
ČR	1990	1,9	8,8	10,8			107,8713
ČR	1991	1,86	7	10,4			98,07711
ČR	1992	1,71	7,2	9,9			88,29112
ČR	1993	1,67	6,4	8,5	224,4		85,59613
ČR	1994	1,44	5,7	7,9	262,8		85,82432
ČR	1995	1,28	5,3	7,7	339,1	1	89,2436
ČR	1996	1,18	5,2	6	389,1	1,3	90,03763
ČR	1997	1,17	5,6	5,9	367,5	1,3	87,50346
ČR	1998	1,16	5,3	5,2	391,3	1,2	87,47494
ČR	1999	1,13	5,2	4,6	385,3	1,2	89,61314
ČR	2000	1,15	5,4	4,1	371,3	1,2	89,89776
ČR	2001	1,15	5,1	4	408,9	1,1	91,19543
ČR	2002	1,17	5,2	4,1	512,7	1,1	97,82105
ČR	2003	1,18	4,8	3,9	639,4	0,9	108,3303
ČR	2004	1,23	5	3,7	761,0	1,2	118,6154
ČR	2005	1,29	5,1	3,4	847,8	1,4	119,5382
ČR	2006	1,34	5,1	3,3	952,7	1,4	116,7605
ČR	2007	1,45	5,5	3,1	1126,4	2,4	111,9492
ČR	2008	1,51	5	2,8	1411,4	2,3	105,9213
ČR	2009	1,51	4,6	2,9	1262,6	2,2	101,5804
Slovensko	1990	2,09	7,6	12			
Slovensko	1991	2,05	6,2	13,2	251,70		85,55226
Slovensko	1992	1,93	6,4	12,6	325,50	1,2	75,8417
Slovensko	1993	1,87	5,8	10,6	357,40	1,1	76,36823
Slovensko	1994	1,67	5,3	11,2	376,50	1,5	75,43962
Slovensko	1995	1,52	5,1	11	409,30	1,6	73,47489
Slovensko	1996	1,47	5,1	10,2	419,30	1,4	70,91065
Slovensko	1997	1,43	5,2	8,7	415,80	1,1	75,75122
Slovensko	1998	1,37	5,1	8,8	425,60	1,2	78,08711
Slovensko	1999	1,33	5,1	8,3	486,70	1,1	80,58927
Slovensko	2000	1,3	4,8	8,6	634,70	1,4	81,42188
Slovensko	2001	1,2	4,4	6,2	760,80	1,3	81,19336
Slovensko	2002	1,19	4,7	7,6	832,40	1,4	83,77295
Slovensko	2003	1,2	4,8	7,9	913,70	1,4	89,0224
Slovensko	2004	1,25	5,2	6,8	1086,90	1,4	94,30958
Slovensko	2005	1,27	4,9	7,2	1216,20	1,3	96,6465
Slovensko	2006	1,25	4,8	6,6	1208,80	1,3	94,06616
Slovensko	2007	1,27	5,1	6,1			94,06456
Slovensko	2008	1,34	5,2	5,9			93,33946
Slovensko	2009	1,44	4,9	5,7	304,20		91,40971
Polsko	1990	2,06	6,7	19,4	453,90	0,6	48,98682

Polsko	1991	2,07	6,1	18,2	449,10	0,6	46,73941
Polsko	1992	1,95	5,7	17,5	480,40	0,6	43,55011
Polsko	1993	1,87	5,4	16,2	486,10	0,6	42,49995
Polsko	1994	1,81	5,4	15,1	494,10	0,7	43,43503
Polsko	1995	1,62	5,4	13,6	576,50	0,7	45,30122
Polsko	1996	1,59	5,3	12,2	594,60	0,7	46,40746
Polsko	1997	1,51	5,3	10,2	635,60	0,6	47,6381
Polsko	1998	1,44	5,4	9,5	693,20	0,6	48,54334
Polsko	1999	1,37	5,7	8,9	791,40	0,5	48,62387
Polsko	2000	1,37	5,5	8,1	841,10	0,6	48,66398
Polsko	2001	1,31	5,1	7,7	987,30	0,6	48,95187
Polsko	2002	1,25	5	7,5	1240,20	0,7	49,25208
Polsko	2003	1,22	5,1	7	980,30	0,7	51,34489
Polsko	2004	1,23	5	6,8	294,10		53,40344
Polsko	2005	1,24	5,4	6,4	331,80		55,31521
Polsko	2006	1,27	5,9	6	390,20		57,50195
Polsko	2007	1,31	6,5	6	408,80		60,31395
Polsko	2008	1,39	6,8	5,6	446,40		61,67648
Polsko	2009	1,4	6,6	5,6	393,10		65,16466
Maďarsko	1990	1,87	6,4	14,8	383,10	0,9	84,79782
Maďarsko	1991	1,87	5,9	15,6	371,80	1,1	87,49307
Maďarsko	1992	1,77	5,5	14,1	427,20	1,2	86,57725
Maďarsko	1993	1,68	5,2	12,5	545,40	1,1	82,7671
Maďarsko	1994	1,64	5,2	11,5	698,70	1,6	79,52812
Maďarsko	1995	1,57	5,2	10,7	859,70	1,2	79,4862
Maďarsko	1996	1,46	4,7	10,9	931,60	1,3	80,47106
Maďarsko	1997	1,37	4,6	9,9	932,70	1,4	80,24712
Maďarsko	1998	1,32	4,4	9,7	1136,30	1,4	79,42291
Maďarsko	1999	1,28	4,4	8,4	1307,50	1,5	79,54216
Maďarsko	2000	1,32	4,7	9,2	1116,20	1,6	79,59555
Maďarsko	2001	1,31	4,3	8,1	2271,30		78,93678
Maďarsko	2002	1,3	4,5	7,2	2336,90		79,98229
Maďarsko	2003	1,27	4,5	7,3	2565,10		81,64372
Maďarsko	2004	1,28	4,3	6,6	1990,10	1,4	84,80928
Maďarsko	2005	1,31	4,4	6,2	2116,10	1,5	86,55545
Maďarsko	2006	1,34	4,4	5,7	2358,50	1,3	88,22465
Maďarsko	2007	1,32	4,1	5,9	2663,00	1	88,31589
Maďarsko	2008	1,35	4	5,6	2459,30	0,9	86,01264
Maďarsko	2009	1,32	3,7	5,1	2436,80	0,9	84,75477
Švédsko	1990	2,13	4,7	6	2270,50	1,1	63,89652
Švédsko	1991	2,11	4,3	6,2	2803,00	1,1	64,70774
Švédsko	1992	2,09	4,3	5,3	3198,80	1,2	67,23824
Švédsko	1993	1,99	3,9	4,8	3241,10	1,2	64,51144
Švédsko	1994	1,88	3,9	4,4	3396,60	1,2	64,56277
Švédsko	1995	1,73	3,8	4,1	3881,40	1,3	66,61473

Švédsko	1996	1,6	3,8	4	4175,80	1,4	71,26176
Švédsko	1997	1,52	3,7	3,6	3691,50	1,4	71,71823
Švédsko	1998	1,5	3,6	3,5	2726,50	0,9	72,23744
Švédsko	1999	1,5	4	3,4	2722,40	0,8	75,83637
Švédsko	2000	1,54	4,5	3,4	3017,90	0,8	73,74044
Švédsko	2001	1,57	4	3,7	2866,50	0,9	73,67859
Švédsko	2002	1,65	4,3	3,3	2899,20	1,3	75,40939
Švédsko	2003	1,71	4,4	3,1	3429,00	1,4	82,19533
Švédsko	2004	1,75	4,8	3,1	3431,40	1,2	90,87793
Švédsko	2005	1,77	4,9	2,4	3120,20	1	94,11927
Švédsko	2006	1,85	5	2,8	3186,10	0,9	94,47914
Švédsko	2007	1,88	5,2	2,5	3153,60	0,9	98,45564
Švédsko	2008	1,91	5,5	2,5	2832,60	0,9	97,05108
Švédsko	2009	1,94	5,1	2,5	2814,80	0,9	94,73012
Dánsko	1990	1,67	6,1	7,5	4544,20	1,1	95,81419
Dánsko	1991	1,68	6	7,3	4751,10	1,1	98,76692
Dánsko	1992	1,76	6,2	6,6	5333,40	1,1	100,9633
Dánsko	1993	1,75	6,1	5,4	5944,70	1,1	80,47099
Dánsko	1994	1,81	6,8	5,5	5871,60	1	81,98434
Dánsko	1995	1,8	6,6	5,1	2019,90	2,1	81,35638
Dánsko	1996	1,75	6,8	5,6	2081,00	2,2	81,81868
Dánsko	1997	1,75	6,5	5,2	2222,20	2,3	
Dánsko	1998	1,72	6,5	4,7	2003,10	2,1	89,90182
Dánsko	1999	1,73	6,7	4,2	2077,30	1,9	90,62832
Dánsko	2000	1,77	7,2	5,3	2384,80	1,7	91,13357
Dánsko	2001	1,74	6,8	4,9	2400,10	1,4	88,91916
Dánsko	2002	1,72	6,9	4,4	2180,00	1,3	89,28402
Dánsko	2003	1,76	6,5	4,4	2256,10	1,4	90,80477
Dánsko	2004	1,78	7	4,4	2196,10	1,3	92,63815
Dánsko	2005	1,8	6,7	4,4	1997,00	1,3	94,75744
Dánsko	2006	1,85	6,7	3,5	2029,80	1,3	95,20276
Dánsko	2007	1,84	6,7	4	2194,50	1,2	95,65166
Dánsko	2008	1,89	6,8	4	2718,50	1,3	95,80244
Dánsko	2009	1,84	6	3,1	3099,40	1,2	96,41907
Finsko	1990	1,78	5	5,6	4220,50	1,3	33,59677
Finsko	1991	1,79	4,9	5,8	4133,00	1,3	33,62771
Finsko	1992	1,85	4,7	5,2	2465,00		34,785
Finsko	1993	1,81	4,9	4,4	2496,20		35,62787
Finsko	1994	1,85	4,9	4,7	2700,00		36,9525
Finsko	1995	1,81	4,6	3,9	2432,20		38,48867
Finsko	1996	1,76	4,8	4	2525,20		41,66017
Finsko	1997	1,75	4,6	3,9	2900,30	1,3	45,01819
Finsko	1998	1,7	4,7	4,2	2905,20	1,4	45,87865
Finsko	1999	1,73	4,7	3,6	2774,30	1,4	47,3756
Finsko	2000	1,73	5,1	3,8	2758,40	1,5	48,53416

Finsko	2001	1,73	4,8	3,2	2808,30	1,8	53,53672
Finsko	2002	1,72	5,2	3	2595,50	1,8	55,77784
Finsko	2003	1,76	5	3,1	2656,40	1,8	57,04659
Finsko	2004	1,8	5,6	3,3	3164,20	1,6	59,74319
Finsko	2005	1,8	5,6	3	3766,20	1,6	60,04526
Finsko	2006	1,84	5,4	2,8	4137,90	1,6	61,82673
Finsko	2007	1,83	5,6	2,7	4491,00	1,6	63,50092
Finsko	2008	1,85	5,8	2,6	4766,70	1,5	64,78545
Finsko	2009	1,86	5,6	2,6	5510,50	1,4	66,18345
Norsko	1990	1,93	5,2	6,9	2465,00		61,44208
Norsko	1991	1,92	4,7	6,2	2496,20		65,64258
Norsko	1992	1,88	4,5	5,8	2700,00		71,40004
Norsko	1993	1,86	4,5	5	2432,20		78,08746
Norsko	1994	1,87	4,8	5,2	2525,20		69,14496
Norsko	1995	1,87	5	4	2900,30	1,3	72,68153
Norsko	1996	1,89	5,3	4	2905,20	1,4	74,65969
Norsko	1997	1,86	5,4	4,1	2774,30	1,4	76,02823
Norsko	1998	1,81	5,3	4	2758,40	1,5	72,9241
Norsko	1999	1,85	5,3	3,9	2808,30	1,8	75,04333
Norsko	2000	1,85	5	3,8	2595,50	1,8	76,44182
Norsko	2001	1,78	4,4	3,9	2656,40	1,8	77,66529
Norsko	2002	1,75	4,5	3,5	3164,20	1,6	79,30786
Norsko	2003	1,8	4,9	3,3	3766,20	1,6	82,04906
Norsko	2004	1,83	4,1	3,2	4137,90	1,6	85,42497
Norsko	2005	1,84	4,8	3,1	4491,00	1,6	87,93477
Norsko	2006	1,9	4,7	3,2	4766,70	1,5	89,67804
Norsko	2007	1,9	5	3,1	5510,50	1,4	91,63964
Norsko	2008	1,96	5,3	2,7	6076,10	1,4	94,60185
Norsko	2009	1,98	5	3,1	5613,30	1,4	97,15792

Tabulka č. 7: Panelová data.

Střední Evropa	Průměr	Medián	Maximum	Minimum	Statistická odchylka
TFR	1,451875	1,345	2,09	1,13	0,260195125
Platy	619,4	480,4	1411,4	224,4	313,7318867
Úmrtnost	8,49875	7,8	19,4	2,8	3,72516226
Sňatečnost	5,32375	5,2	8,8	3,7	0,837301838
Rodičovská dovolená	1,155357143	1,2	2,4	0,5	0,421650283
Předškolní péče	78,92255	81,64372	119,5382	42,49995	19,39066828

Severní Evropa	Průměr	Medián	Maximum	Minimum	Statistická odchylka
TFR	1,79721519	1,8	2,13	1,5	0,113306219
Platy	3134,52	2811,55	6076,10	1990,10	1028,547139
Úmrtnost	4,14375	4,00	7,50	2,40	1,191195947

Sňatečnost	5,23125	5	7,2	3,6	0,92141797
Rodičovská dovolená	1,304166667	1,3	2,3	0,8	0,331635936
Předškolní péče	74,08337734	75,40939	100,9633	33,59677	18,43763332

Tabulky č. 8 a 9: Analýza dat.